

LÄROBOK
i
GEOGRAFIN,

bearbetad efter

Ed. Erslev

m. fl.

af

A. E. Modeen.

Sjette upplagan.

WIBORG,
Clouberg & C:o förlag.

WIBORG,
N. A. Zilliacus' tryckeri,
1885.

Inledning.

Jorden är väl *klotformig*, men likasom en apelsin något afplattad på motsatta sidor (poler).

Hela jorden afbildas ändamålsenligast på en *glob*; särskilda delar deraf afbildas på en *karta*. På kartan ligger Norr uppåt och Söder nedåt, Vester till venster och Öster till höger.

Det allmänna måttet i geografin är en *geografisk mil*, som är omkring $\frac{3}{4}$ finska mil. En *kvadratmil* är en fyrkantig yta, som är en mil lång och en mil bred.

Anm. Jorden är endast en ringa del af *Verlden*, som omfattar otaliga himlakroppar. Himlakropparne äro af 3 slag, nämligen *Fixstjernor*, *Planeter* med *Biplaneterna* och *Kometer*.

Fixstjernorna eller de *fasta Stjernorna* kallas sålunda, emedan de icke ändra läge i förhållande till hvarandra; de lysa med eget ljus. Den närmaste fixstjernen är *Solen*, som är omkring 20 millioner mil från jorden.

Planeterna eller de *vandrande stjernorna* röra sig i aflånga kretsar omkring solen. *Jorden* är en af planeterna.

Biplaneterna, *Drabanterna* eller *Månarne* röra sig i kretsar omkring en planet. Jordens biplanet är *Månen*, som är 50,000 mil från jorden.

Kometerne bestå af en tätare kropp med en töckenlik svans, som ibland är flere millioner mil lång. De röra sig i mycket aflånga banor omkring solen.

Solen och de himlakroppar, hvilka röra sig omkring densamma, kallas tillsammans *vårt solsystem*. I vårt solsystem är endast solen lysande. Planeterna, biplaneterna och kometerne äro deremot mörka och få sitt ljus från solen.

Jorden har, likasom ett rullande klot, en *dubbel* rörelse. Hon rullar *omkring solen* och behöfver

dertill 365 dygn och nästan 6 timmar. En sådan tidrymd kallas ett *år*. Jorden står ej lodrät på sin bana, utan lutande; följderna här af äro årstiderna (vår, sommar, höst och vinter).

Jorden rullar vidare *omkring sig sjelf* och behöfver dertill 24 timmar eller ett *Dygn*. Följden af denna rörelse är omvexlingen af dag och natt. De menniskor, hvilka bo på den motsatta sidan af jorden, kallas våra *Antipoder*. De hafva natt, när vi hafva dag, och omvänt.

Den linie, omkring hvilken jorden vänder sig, kallas jordens *Axel*; ändpunkterna af axeln kallas jordens *Poler* (Nordpol och Sydpol). Jordens axel är 1,714 och dess omkrets 5,400 mil lång.

Lika långt från begge polerna *tänker* man sig en krets dragen rundtomkring jorden, kallad *Eqvatorn* eller *Linien*. Genom eqvatorn delas jorden i tvenne *Halfklot*, det *Norra* och det *Södra*.

Emellan eqvatorn och polerna *tänker* man sig vidare draga flere andra kretsar rundtomkring jorden. De märkligaste bland dessa äro *Kräftans* och *Stenbockens Vändkrets*, af hvilka den förre ligger 350 mil norr och den senare lika långt söder om eqvatorn; — vidare den *norra* och den *södra Polkretsen*, af hvilka den förre ligger 350 mil från nordpolen och den senare lika långt från sydpolen.

Medelst de nämnda kretsarna indelar man jorden i 5 **Bälten** eller **Zoner**, nämligen:

1. Den *heta* eller *tropiska* zonen mellan begge vändkretsarne.

2—3. De två *tempererade zonerna* (den norra och den södra) mellan vändkretsarne och polkretsarne.

4—5. De två *kalla* eller *polarzonerna* (den norra och den södra) mellan polkretsarne och polerna.

Under jordens årliga rörelse omkring solen falla solstrålarne lodrätt eller nästan lodrätt på eqvatorn och de trakter, som ligga i närheten deraf. Den heta zonen är derföre den varmaste. Ju mera man närmar sig polerna, desto kallare blir det, emedan solstrålarne värma mindre, ju snedare de falla.

De andra kretsarne, hvilka gå i samma riktning som eqvatorn, kallas *Parallelkretsar*. Afståndet mellan tvenne parallelkretsar kallas en *Breddgrad* och har en utsträckning af 15 mil („nordlig“ eller „sydlig“ bredd). Af sådana breddgrader finnas 90 på hvar sida om eqvatorn. *)

Andra kretsar tänker man sig draga rundt omkring jorden och genom båda polerna. Dessa kretsar kallas *Meridianer* eller *Middagslinier*, emedan alla punkter, som ligga på samma meridian, hafva middag (eller midnatt) på samma tid.

Afståndet mellan tvenne meridianer kallas en *Längdgrad*. Genom meridianerna delas jorden i ett *Östra* och ett *Vestra Halfklot*. Man antager vanligen den meridian, som nästan går öfver ön Ferro, såsom nollmeridian och räknar derifrån de andra mot öster eller mot vester („östlig“ eller „vestlig längd“). Engelsmännen såväl som sjömännen räkna dock ifrån den meridian, som går öfver Greenwich (grinitsj).

*) En cirkel delas, den må vara stor eller liten, i 360 lika stora delar, hvilka kallas grader ($^{\circ}$). En grad delas i 60 minuter ($'$), en minut i 60 sekunder ($''$). En halfcirkel omfattar 180° och en fjerdedelscirkel 90° .

Fördelningen af haf och land.

Hafvet intager ett tre gånger större rum på jordens yta än landet. Man indelar hafvet i 5 hufvuddelar, hvilka kallas *Verldshaf* eller *Oceaner*.

1. **Södra Ishafvet** ligger omkring sydpolen och når ända till södra polkretsen.

2. **Stora Oceanen** (äfven kallad *Söderhafvet* eller *Stilla hafvet*) bildar en ofantlig hafsbugt, hvilken öppnar sig mot norr genom Beringssundet.

3. **Indiska hafvet** bildar också en hafsbugt, men af mindre omfång än Stora Oceanen.

4. **Atlantiska hafvet** utmärker sig genom sin jemförelsevis stora längd.

5. **Norra Ishafvet** sträcker sig till norra randen af Gamla och Nya världen; på de ställen, der land ej finnes, anser man den norra polkretsen som gräns.

Närmare beteckning af hafvets fördelning.

1. Södra Ishafvet

är för oss alltför litet bekant, för att vi kunde döma om dess förgreningar.

2. Stora Oceanen

bildar på Amerikas kust *Magalhaenssundet* (galjangs), *Aricabugten*, *Panamäviken* och *Californiska viken*, och på Asiens kust *Kamtsjatka-hafvet* med *Beringssundet*, *Ochotska hafvet*, *Japanska hafvet*, *Ost-kinesiska hafvet* med *Gula hafvet* och *Syd-kinesiska hafvet* med *Tongkingviken* och *Siamviken*.

Vid den Indiska öflocken äro de mest kända delarne: *Sundasundet*, mellan Java (dsjava) och Sumatra och *Malakasundet* mellan Sumatra och Ma-

laka. Mellan Nya Guinea och Australiens fasta land ligger *Torres-sundet*, och mellan Australiens fasta land och Tasmania *Bass-sundet*. Mellan Nya Zeelands två öar ligger *Cooks-sundet*.

3. Indiska hafvet

bildar på kusten af Australiens fasta land den stora *Australiska bugten* och *Carpentaria-viken*.

På Asiens södra kust bildar det *Bengaliska viken* med *Palks-sundet* och *Oman-viken* med de två smala hafsvikarne, *Persiska viken* och *Röda hafvet*. Inloppet till Persiska viken är *Ormus-sundet* och till Röda hafvet *Bab el Mandeb-sundet*.

På Afrikas sydöstra kust bildar Indiska hafvet *Mosambik-kanalen*.

4. Atlantiska hafvet

bildar på Afrikas kust den stora *Guinea-viken* (ginèa). Mellan Afrika och Europa leder *Gibraltar-sundet* (sji) in i

Medelhafvet, hvilket hör till de så kallade „innanhafven“ och är deladt i 3 hafsbäcken.

Längst mot vester ligger *Tyrrhenska bäckenet*, som afbrytes genom Italien och Sicilien. Det bildar mot N. *Lion-viken* (liong) och *Génovaviken* (sje) och skär in mellan Corsica och Sardinien under namn af *Bonifacio-sundet*.

Genom *Messina-sundet* mellan Sicilien och Italien och genom en bredare hafsarm SV. om Sicilien står det Tyrrhenska bäckenet i förbindelse med *Syrte-bäckenet*. Detta hafsbäcken bildar på Afrikas kust den *Lilla Syrten* och den *Stora Syrten*, mellan Syditalien och Grekland *Joniska hafvet* och Ö. om det öfriga Italien *Adriatiska hafvet*.

Till Joniska hafvet hör *Taranto-viken* mellan

den Apugliska och den Calabriska halfön, *Korinthiska viken* mellan Morea och det öfriga Grekland.

Genom en örad skiljes Syrtebäckenet från det tredje hafsbackenet i Medelhafvet, nämligen det *Grekiska Öhafvet* eller *Arkipelagen*. Denna bildar *Evripo-sundet* på Greklands och *Saloniki-viken* på Turkiets kust.

Från Arkipelagen leder *sundet vid Dardanelerna* in till *Marmara-hafvet*, hvilket åter genom *Konstantinopelssund* eller *Bosporen* står i förbindelse med *Svarta hafvet*. Genom *Kertsjsundet* står Svarta hafvet i förbindelse med *Asofska sjön*, som sträcker sig in i Ryssland.

Norr om Pyreneiska halfön bildar Atlantiska hafvet det stormiga *Biscaya-hafvet*. Mellan Frankrike och England skär det in under namnet *Kanalen* och *sundet vid Calais*, hvilket leder till Nordsjön.

Mellan Ireland och Storbritannien bildar Atlantiska hafvet *Bristol-kanalen*, *S:t Georgs kanalen*, *Irelandska sjön* och *Nordkanalen*.

Nordsjön är en hafsvik, som mot N. är öppen. Bland dess förgreningar mot S. må nämnas *Zuider-sjön* (söjder). Den del af Nordsjön, som ligger mellan Norge och Danmark, kallas *Skagerrak*. Mot S. för Skagerrak till *Kattegat*. Sjövägen mellan Kattegat och Östersjön bildas af tre sund, nämligen *Lilla Bält* mot V., *Stora Bält* i midten och *Öresund* mot Ö.

Östersjön är ett innanhaf likasom Medelhafvet. Mot Ö. bildar Östersjön *Riga-viken* och *Finska viken*, och mot N. *Bottniska viken* med *Ålandshaf* och *Qvarken*.

På Amerikas kust bildar Atlantiska hafvet en stor inskärning, som står i förening med delar af

Norra Ishafvet. *Davissund* leder mot N. till *Baffins-viken* och mot V. till *Hudsons-sund*, hvilket åter leder till innanhafvet *Hudsons-vik*. — Längre mot S. bildar Atlantiska hafvet *S:t Lawrence-viken* (lårens) och *Fundy-viken*.

Öster om Florida leder *Florida-sundet* in i *Mejico-viken*, hvars södra del kallas *Campêche-viken* (pätsje). Från *Mejico-viken* leder *Yucatan-sundet* till *Caräbiska hafvet*.

5. Norra Ishafvet

bildar på Gamla världens kust *Hvita hafvet*, *Karahafvet* och *Obj-viken*. Dess viktigaste inskränningar i Nordamerika hafva förut blifvit nämnda.

Landet på jorden utgöres af tre större och en mängd mindre delar. Oaktadt allt land på jorden är kringflutet af vatten, kallas endast de mindre kringflutna landmassorna *Öar*. De större kallas deremot *Fastland* eller *Kontinenter*. Dessa tre fastland äro följande:

1. **Nya Verlden** kallas så, emedan den först 1492 upptäcktes af den store sjöfararen Columbus. Nya verlden omfattar endast en verldsdel, *Amerika*, men delar sig i två hufvuddelar, nämligen *Nordamerika* och *Sydamerika*. Dessa två delar äro förenade genom *Mellersta Amerika*, hvars smalaste del kallas *Panamänäset*. — Nordamerika utgör 400,000 och Sydamerika 330,000 qv. mil.

2. **Gamla Verlden**, hvilken kallas så, emedan den längst har varit känd, indelas i tre verldsdelar, nämligen *Asien*, *Europa* och *Afrika*. Genom det 15 mil breda *Näset vid Sués* förenas Afrika med Asien.

Asien är 800,000, Europa 180,000 och Afrika 550,000 qv. mil.

3. **Det södra fastlandet** eller **Australlandet**, också kalladt *Nya Holland*. Till detta fastland sluter sig en stor mängd öar, hvilka tillsammans dermed betraktas som den femte verldsdelen, *Australien*. — Australlandet utgör 140,000 kvadratmil.

Närmare beteckning af landets fördelning.

1. ASIEN.

Halföar och uddar. Asien utskjuter mot N. *Taimyr-halfön*, mot Ö. halföarne *Kamtsjatka* och *Korea*; mot S. *Östra Indiska halfön*, hvilken åter utskjuter den mindre halfön *Mulaka*, *Vestra Indiska halfön* med *Dekan*, och *Arabien*; och mot V. *Mindre Asien* och *Europa*.

Östra Indiska halfön slutar i *Kap Romania*, *Vestra Indiska halfön* i *Kap Komorin*. Bland öfriga uddar på Asiens kust äro de märkligaste *Kap Tsjeljuskin* i N., samt *Ostkap* i Ö.

Öar. Af de till Asien hörande öarne ligger öflocken *Nya Sibirien* i **Norra Ishafvet**.

I **Stora Oceanen** ligger en mängd öar längs Asiens kust. Den norra afdelningen af dessa öar består af *Kurilerne* utanför Ochotska hafvet, *Japanska öarne*, hvaribland *Sachalin*, *Jeso* och *Nippon*, utanför Japanska hafvet, och sist *Ljukju öarne*, hvilka leda till *Taivan* eller *Formosa* och ligga utanför Ostkinesiska hafvet.

Den södra afdelningen kallas **Indiska öflocken** och leder på ena sidan till *Östra Indiska halfön* och på den andra till den närmare Australiska öraden. De nordligaste af de Indiska öarne äro *Filip-*

pinerna, bland hvilka *Luzon* eller *Manila*. Från *Filippinerna* leder mot SV. en örad till *Bornè*, mot S. en örad till *Celèbes*, och mot SO. en örad till *Molukkerna*.

Från *Molukkerna* utgår mot NV. en båge, som består af de *Små Sundaöarne*, *Java*, *Sumàtra*, *Nikobarerna* och *Andamanerna* (*Nikobarerna* och *Andamanerna* ligga i *Bengaliska viken*).

De fyra öarne *Borneo*, *Celebes*, *Sumatra* och *Java* kallas de *Stora Sundaöarne*; den största af dem är *Borneo*, 13,000 qv. mil. — Till alla dessa öar må ännu läggas *Hainan*, som ligger i *Tongking-viken*.

Uti *Indiska hafvet* höra till *Asien* utom de förutnämnda öarne *Ceylon*, som ligger SO. om *Dekan*, samt *Lakkadiverna* och *Malediverna*.

I *Medelhafvet* ligga flere öar, hvilka böra räknas till *Asien*, såsom *Cypern* och *Rhodo* vid *Mindre Asiens* kust.

2. AFRIKA.

Halföar och uddar. Denna verldsdel är mycket litet inskuren och har derföre inga betydliga halföar. Bland dess uddar må deremot märkas flere, såsom *Kap Bon* i N., *Kap Verde* eller *Gröna udden* i *Senegambien*, *Goda Hopps-udd* ytterst i S., och slutligen *Kap Guardafui* i det östligaste hörnet.

Öar. Till denna verldsdel höra endast få öar.

Bland *ostafrikanska öarne* må man märka *Socotra* utanför *Kap Guardafui*, *Komorerne* N. om *Mosambik-kanalen*, *Madagaskar* och slutligen *Maskarenhasöarne*, bland hvilka *Bourbon* eller *Réunion*, och *Mauritius* eller *Ile de France* (dö frangs). *Madagaskar* utgör 11,000 qv. mil.

Bland de *vestafrikanska öarne* märkas *S:t Helena*

och *Ascension* långt ute i Atlantiska hafvet, *Guinea-öarne* i Guinea-viken, *Kap Verde-öarne* utanför Kap Verde, *Kanariska öarne*, bland hvilka *Teneriffa* och *Ferro*, — vidare *Madeira* (e-i) och slutligen *Azorerna*.

3. EUROPA.

Halföar och uddar. Europa är att betrakta såsom en halfö, hvilken utgår från Asien. Hufvudmassan af denna halfö utgöres af **Östeuropa** eller **Ryssland**. Från Östeuropa utgå två halföar, nämligen *Nordeuropa* och *Mellersta* eller *Centraleuropa*. Från Mellersta Europa, hvartill de *Britiska öarne* sluta sig, utgår åter *Sydeuropa*, som betår af den *Pyreneiska*, den *Italienska* och *Balkänhalfön*.

Östeuropa utsänder mot S. den lilla halfön *Krim*, hvilken skiljer Svarta hafvet från Asofska sjön.

Nordeuropa utgöres af *Finland* och de derifrån utgående halföarne, nämligen *Lappska halfön* mot NO. och *Skandinaviska halfön* (Sverige och Norge) mot SV.

Bland uddarne märkas: i Finland *Hangöudd*, på Skandinaviska halfön *Nordkap* på ön Magerö längst mot N., och *Lindesnäs*, som är Norges sydligaste spets.

Mellersta Europa utsträcker mot N. halfön *Jylland*, som slutar med udden *Skagen*, och mot NV. halfön *Bretagne*.

Pyreneiska halfön är föga inskuren af hafvet. De västligaste uddarne på denna halfö äro *Kap Finisterre* och *Kap da Roca*; den sydvestligaste är *Kap San Vincent* och den sydligaste *Tarifa*, hvilken tillika är den sydligaste punkt på Europas fastland.

Italienska halfön slutar i två halföar, den *Apugliska* (ulj) och den *Calabriska*, hvilka omsluta Tarantoviken.

Balkan-halfön består af en nordlig, bredare, och en sydlig, smalare del. Från den nordliga delen utgå två mindre halföar, nämligen den *Thraciska* och den *Chalcidiska*. Från den sydliga delen utgår halfön *Morea* (*Peloponnesos*), som är förenad med fastlandet genom det smala *Korinthiska näset*. *Moreas* sydpunkt är *Kap Matapan*.

Öar. Af de många öar, som höra till Europa, ligga i **Norra Ishafvet** *Nöwaja Semlja*, *Spetsbergen* och vid Norges kust *Lofotenöarne*.

I **Östersjön** ligga *Ålandsöarne* utanför Bottniska viken, en mängd öar, kallade *Skär*, längs Finlands och Sverges kust, *Ösel* och *Dagö* utanför Riga-viken, *Gotland* och *Öland* Ö. om Sydsverige, samt *Bornholm* S. om Sverige. Vid Preussiska kusten ligga de *Pommerska öarne*, bland hvilka *Rügen*.

På **sjövägen** mellan **Östersjön** och **Kattegat** ligga de *Danska öarne*, hvilka likasom en bro förena Sverige med halfön *Jylland*. De största bland dessa äro *Själland* och *Fyen*.

V. om **Nordsjön** ligga i en stor båge de *Britiska öarne*, hvilka bestå af de två stora öarne *Storbritannien* och *Ireland* samt en mängd mindre öar. *Storbritannien*, hvilket omfattar England och Skotland, utgör 4,000 qv. mil och *Ireland* 1,500 qv. mil.

V. om Skotland ligga *Hebriderna*, N. om det samma *Orkney-öarne* och *Shetlands-öarne* (sj).

Ute i Atlantiska hafvet ligga *Färöarne* och *Island*.

Längs Norges kust finnes en mängd öar, hvilka kallas *Skär*.

Medelhafvet är rikt på öar. I Tyrrhenska bäckenet ligga vid Spaniens kust *Baleariska öarne*, hvaribland *Mallorca* (malj) och *Menorca*. Midt i Tyr-

rhenska bäckenet ligga *Corsika* och *Sardinien*. Mellan Tyrrhenska och Syrtebäckenet ligga *Sicilien* och de *Maltesiska öarne*. Bland Siciliens uddar må märkas *Kap Pàssaro* mot S.

I Adriatiska hafvet ligga *Dalmatiens öar* invid östra kusten. Längs Greklands vestra kust ligga *Joniska öarne*.

Mellan Syrtebäckenet och Arkipelagen ligger *Kreta* eller *Kandia*. I Arkipelagen ligga *Euböa* vid Greklands kust och *Kykladerna* samt *Sporaderna* längre ute i hafvet.

4. A M E R I K A.

Uddar och halföar. Från **Nordamerika** utgå flere halföar. Mot N. ligga *Boothia Felix* (budsja) och *Melville*, mot Ö. *Labrador* utanför Hudsonsvik och *Nya-Skotland* utanför Fundy-viken, mot S. *Florida* och mot V. *Californien* och *Aljaska*. Nordamerikas nordligaste kända punkt är *Kap Murchison* på *Boothia Felix*. Dess vestligaste udde är *Prins Wales Kap* vid *Beringssund*.

Mellersta Amerika utsänder mot Ö. halfön *Yucatan*; men **Sydamerika** utsänder ej någon halfö af betydighet. Sydamerikas sydligaste spets är *Kap Hoorn* på *Eldslandet*.

Öar. Den betydligaste samling af öar vid Amerika ligger i Norra Ishafvet. Den största bland dem alla är *Grönland* (öfver 20,000 qv. mil); men detta land består måhända af flere stora öar förutom en mängd små öar. Tillsammans bilda de en trekant, hvars sydligaste spets är *Kap Farvel*.

V. om Davissund och Baffinsviken ligga *Baffinsländerna*. Uti Atlantiska hafvet ligger utanför S:t Lawrence-viken *New-Foundland* (nju).

Mellan Nord- och Sydamerika ligger en stor öflock, hvilken kallas **Vestindien** och indelas i tre örader.

Den första raden, som leder från Florida till Haïti, kallas *Bahama-öarne*.

Den andra raden leder i en båge från Yucatan till Sydamerika ooh består af de *Stora Antillerna* (tilj) och de *östliga Små Antillerna*.

De stora Antillerna äro följande fyra: *Cuba, Jamaica, Haïti* eller *Santo Domingo* och *Puerto Rico*.

Den tredje raden ligger vid Sydamerikas nordrand och kallas de *sydliga Små Antillerna*.

Vid Sydamerikas östra kust ligga *Falklands-öarne* (fåkländs); vid dess södra ända ligger *Eldslandet* och V. om detsamma ligga *Galåpagos* eller *Sköldpaddöarne*.

Invid vestra kusten af Sydamerikas sydligaste del ligger en stor skärgård, likasom vid vestra kusten af Nordamerika. I denna sistnämnda är *Vancouverön* den största.

Utanför Kamtsjatka-hafvet ligger öraden *Aleuterna* utsträckt i en båge från Aljaska.

5. AUSTRALIEN.

Denna verldsdel består, såsom ofvanföre blifvit nämnt, till en stor del af öar. Dess fasta land utsänder endast två halföar, hvilka begränsa Carpentaria-viken.

Öar. De öar, som höra till Australien, indelas i tre grupper.

Den första gruppen omfattar fortsättningen af fasta landet, *Tasmania* eller *Van Diemens land*, hvars södra spets kallas *Sydkap*.

Den andra gruppen omfattar de närmare öarne

eller dem, som ligga nära vid fasta landet. Dessa öar bilda en båge, som är en fortsättning af den Indiska öflocken. De viktigaste bland dem äro *Nya Guinea* (14,000 qv. mil), *Nya Britannien*, *Nya Irland*, *Salomons öarne*, *Nya Hebriderna*, *Nya Caledonien* och dubbelön *Nya Zeeland*.

Den tredje gruppen omfattar de **fjermare öarne** och består af en mängd små öar, hvilka ligga spridda omkring i Stora oceanen. De mest kända äro *Marianerna* eller *Ladronerna*, *Carolinerna*, *Fidsji-öarne*, *Vänskaps-öarne*, *Sällskaps-öarne* eller *Tahiti*, *Låga öarne*, — samt *Påsk-ön* längst i SO. och *Hawaji* eller *Sandwich-öarne* (sändvitsj) längst i NO. Den största bland alla dessa öar är *Hawaji* (230 qv. mil), som hör till *Sandwich-öarne*.

EUROPA.

Oaktadt Europa är den nästminsta af alla verldsdelar, är den viktigare än alla andra, emedan den är mest kultiverad. Folkmängden i Europa utgör 330 millioner.

Europa omfattar många särskilda delar:

1. Kejsaredömet **Ryssland** omfattar hela Östeuropa. Dessutom äro storfurstendömet *Finland* och konungariket *Polen* dermed förenade.

2. Konungarikena **Sverige** och **Norge** omfatta tillsammans Skandinaviska halfön.

3. Konungariket **Danmark** består af Jyllands norra del och en mängd öar.

4. Kejsaredömet **Tyskland** omfattar mellersta delen af Centraleuropa och består af en mängd länder. Det viktigaste bland dessa är konungari-

ket **Preussen**, som omfattar största delen af Nordtyskland.

5. Kejsaredömet **Österrike** jemte det dermed förenade konungariket **Ungarn**.

6. Konungariket **Nederländerna** eller **Holland**.

7. Konungariket **Belgien**.

8. Republiken **Frankrike**.

9. **Schweiz** eller **Helvetien** är ett förbund af fristater (republiker).

10. Konungariket **Storbritannien** och **Ireland** består af två stora och många mindre öar.

11. Konungariket **Spanien** och 12. konungariket **Portugal** omfatta tillsammans Pyreneiska halfön.

13. Konungariket **Italien** omfattar Italienska halfön, Sicilien och Sardinien.

14. **Turkiet**, som beherrsкас af en sultan, 15. konungariket **Rumänien**, 16. konungariket **Serbien** och 17. furstendömet **Montenegro** samt

18. Konungariket **Grekland** omfatta största delen af Balkanhalfön.

Öst-Europa

gränsar i N. till Ishafvet, i Ö. till Uralbergen, hvilka skilja det från Sibirien, i S. till Kaspiska hafvet, Kaukasusbergen och Svarta hafvet, i V. till Rumänien, Österrike, Polen, Preussen, Östersjön och Finland. I N., Ö. och S. har det naturliga gränser.

Öst-Europa eller Ryssland är till största delen en vidsträckt **slätt**. Endast de yttersta kanterna äro bergiga. Östra kanten ojemnas af *Uralbergen*, som sträcka sig 300 g. mil i N. och S. från Karahafvet till de låglända stepperna vid Kaspiska hafvet. Medelhöjden är 2,000 fot (650 meter) öfver

hafvet*). I Uralbergens *norra*, skoglösa del finnes deras högsta spets *Töll-pos-Is*, 5,200 f. (1,700 m.), täckt af evig snö. Den *mellersta*, malmrika delen är den mest tillgängliga. På det ställe, der stora farvägen går fram öfver denna del, finnas endast låga, långsluttande höjdsträckningar. Den *södra*, skogrika delen är bredast och utgöres af flere parallelkedjor, hvilka sänka sig åt S. Den kortare men mycket väldigare fjällsträckan *Kaukasus* begränsar slätten i S. Högsta spetsen är *Elbrus*, 17,400 fot (5,700 m.). I halfön Krims södra del framstryka berg, hvilkas högsta del kallas *Jaila*, 4,700 fot (1,500 m.). Polens södra del ojemnas af Karpaternas utskott, hvilkas högsta del når 1,900 fot (600 m.). I Rysslands nordvestra del finnes en del af *Maanselkä* och dess östra utskott, hvilka på Lappska halfön höja sig till 3,000 fot (900 m.).

På sjelfva slätten finnas märkbart upphöjda landsträckor. Från närheten af Uralbergen (omkring 62° n. br.) sträcka sig *Timan-bergen* åt NV. ända till Norra Ishafvet, Wologda-åsen åt SV. Den senare utgör vattendelaren emellan Norra Ishafvet och Kaspiska hafvet samt tillika norra Rysslands södra gräns. Genom en bred, för den inre förbindelsen vigtig sänkning skiljes den från *Waldaj-höjden*, hvilken når inemot 1,100 fot (360 m.). Denna höjd, på hvars sluttningar tre af Rysslands hufvudfloder upprinna (Wolga, Dnjepr och Düna), utgör nordligaste delen af en vidsträckt platå, som uppfyller nästan hela landet emellan Dnjepr och Wolga,

*) Här likasom i hela boken menas parisiska fot à 12 tum. I Finlands geografi äro dock höjdförhållandena angifna i finska fot. 1 meter är omkring 3 p. fot eller 3 $\frac{1}{3}$ finska fot. 1 millimeter eller $\frac{1}{1000}$ meter är omkring $\frac{1}{2}$ p. tum.

isynnerhet Stor-Ryssland. Dess mellersta del kallas *Centralhöjdernas område*. Från norra delen af denna plåtå sträcka sig åt NV. höjder ända in i Lifland (de *Baltiska höjderna*), åt SV. genom hela Vest-Ryssland Lithauens breda landtrygg, genombruten af flere floder. — Sydvestra Ryssland upptages af den ganska vidsträckta *Karpatiska plåtån*. Ö. om Dnjepr fortgår denna upphöjning åt NO. ända till Donfloden med brant sluttning mot kustlandet i S. och sammanhänger i N. med Stor-Rysslands plåtå. På andra sidan om Don vidtaga höjder, hvilka beledsaga högra stranden af mellersta Wolga. — Dessa nämnda landsträckor nå i allmänhet en höjd af 600 fot (200 m.). Några få höjder i närheten af Asofska sjön, af Wolgas Samara-båge och af Njemens källor äro jemnhöga med Waldaj. Kaspiska hafvet och landet derinvid, åt N. ända till omkring 49° n. br., ligga lägre än verldshafvets yta. N. om detta lågland sträcker sig en låg ås från Uralbergens södra ända med aftagande höjd åt V.

Ryssland har Europas största floder och sjöar. Floderna utmärka sig i allmänhet genom ett jemnt lopp. De äro till följd deraf segelbara under största delen af sitt lopp, och sålunda jemte kanalerna vigtiga kommunikationsvägar genom denna stora fastlandsmassa.

Ut i Ishafvet flyter *Petsjõra*, från Ural, ut i Hvita hafvet *Mesèn*, (Norra) *Dwinà* (stad: Archangelsk) och *Onèga*. Dwina, hvars öfre lopp heter *Sùchona*, upptager från höger *Wytsjègda*.

Till Östersjön flyta *Newa*, *Narowa*, *Düna* (Vestra *Dwinà*), *Njemen* och *Weichsel*. — *Newa* (stad: St Petersburg) kommer från Europas största insjö *Ladoga*

(330 qv. m.), som upptager *Swir* från sjön *Onèga* och *Wolchof* (stad: Nòwgorod) från sjön *Ilmèn*. *Narowa* (stad: Narwa) är afloppet för sjön *Peipus*. *Newa* och *Narowa* utfalla i Finska viken. *Düna* rinner från *Waldaj* till Riga-viken (stad: Riga). *Njemen* och *Weichsel* utfalla genom Preussen i Östersjön. *Njemen* upptager från höger *Wilia* (stad: Wilno). *Weichsel* (stad: Warschau) upptager från höger *Bug* (Vestra Bug).

Till **Svarta hafvet** flyta *Dnjestr*, *Bug* (Södra Bug) och *Dnjepr*, till **Asofska sjön** *Don*. — *Dnjestr* inkommer från Galizien. *Bug* utfaller i samma vik som *Dnjepr*. Den sistnämnda upprinner S. om *Waldaj* samt upptager från höger *Berèsina* och *Pripet*, från venster *Desna* (städer vid Dnjepr: Smolensk, Kijef och Chersòn). På gränsen mot Rumänien rinna *Donau* och dess biflod *Pruth*. — *Don* upprinner midt på slätten och upptager från höger *Donèts*. Hufvudfloderna i detta område genomskära Karpatiska platån och äro i följd deraf besvärade af forsar (*poròger*). De bilda grunda mynningsvikar, kallade *limàner*.

Till **Kaspiska hafvet** flyta *Volga*, Europas största flod, från *Waldaj*, och *Ural* från Uralbergen. *Volga* upptager från höger *Okà*, från venster *Kamà* med dess bifloder *Wjätka* och *Bälaja*. Under *Wolgas* mellersta lopp beledsagas dess högra strand af branta höjder ända till flodens knä i S. och benämnes till följd deraf *bergstranden*. Den venstra stranden, som kallas *ängstranden*, utgöres af vidsträckta lågslätter, hvilka under vårflödet förvandlas till en ofantlig sjö. Efter ett lopp af 500 mil utfaller *Volga* genom 8 hufvudarmar och omkring 70 grunda mynningar, bildande ett vidsträckt deltaland. Vid *Volga* ligga 40 städer och 1,000 byar (städer: Twer, Jaroslaff, Nisjnij-Nowgorod, Kasàn, Saràtof och Astrachàn).

Till följd af landets ofantliga utsträckning är **klimatet** mycket olika: från -10° C. medeltemperatur på Nowaja Semlja till $+12^{\circ}$ C. på Krim. I allmänhet är det kontinentalt och tillika vida kallare än i vestra Europa under samma breddgrader. Till och med Svarta hafvets vikar, hvilka ligga under samma bredd som mellersta Frankrike, äro hvarje vinter under sex veckors tid isbelagda; Kaspiska hafvets norra del under 2 månader. Skilnaden mellan årets högsta och lägsta temperatur tilltager från NV. åt SO. I Moskwa, hvilket ligger under samma bredd som Kjöbenhavn, är vinterkölden mycket strängare än i Kjöbenhavn; men deremot är sommaren varmare. Den årliga nederbörden är i allmänhet ringare än i vestra Europa och aftager i ymnighet från NV. åt SO. Vid Östersjön utgör den omkring 20 tum (500 millimeter), vid Kaspiska hafvet endast 4 tum (125 millim.) (staden Bergen i Norge har 70 tum (1,800 millim.) och trakter på Storbritanniens vestra kust ända till 100 tum (2,700 millim.) och derutöfver).

Anm. Ett lands klimat beror icke allenast af dess afstånd från eqvatorn, utan också af många andra förhållanden. Länder, hvilka ligga under samma bredd, kunna derföre hafva ett mycket olika klimat. Bland andra förhållanden, hvilka inverka på klimatet, kunna nämnas landets belägenhet i Ö. eller i V. af ett stort fastland, dess större eller mindre förbindelse med hafvet och dess höjd öfver hafsytan. Ligger ett land på norra halfklotet nära vid vestra kusten af ett fastland, så kommer det i beröring med en varm hafsström („Golfströmmen“) och får derigenom ett mildt klimat. Står ett land i nära förbindelse med hafvet, är dess klimat icke hett om sommaren, men icke heller kallt om vintern, hvaremot det har stor fuktighet och mycket bläst („hafs-klimat“ i motsats till „kontinental-klimat“). När ett land ligger lågt, är dess klimat mildare än när det ligger högt öfver hafsytan („höjdregioner“). — För att

bestämman en orts medeltemperatur summerar man dagarnes medeltemperatur och delar summan med dagarnes antal. De orter, hvilka hafva samma medeltemperatur, förenas på en karta genom linier, hvilka kallas *Isoterm*er (årsvärmelinier).

I afseende på **växtligheten** kan Östeuropa indelas i fyra regioner. 1. *Polarregionen*, vid Ishafvet, hvarest marken under den korta sommaren knappt upptinar, framalstrar endast mossor, några bärsorter och dvergträd. Östra delen upptages af omätliga torfmossar och träsk, kallade *Tundror*. 2. *Skogsregionen*, S. om den förra, ända till omkring 60° n. br., har i allmänhet en sumpig och mager jordmån. Den betäcket till största delen af skogar. Dessa bestå förnämligast af tall och gran, i Ö. blandade med lärkträd och cedrar, i V. med björk, asp och al. Bristen på trädfukter ersättes genom en stor rikedom på bär. 3. *Jordbruksregionen*, från 60° ända till 50°, är landets bästa del. Utom säd i ymnighet framalstrar den äfven det bästa lin och den bästa hampa. Äplen och körsbär trifvas. Skogarne glesna mot S. och utgöras alltmera af ädlare löfträd (ek, lind, asp och lönn, samt i södra Polen bok). Jordmånen är dels bördig, såsom i sydöstra delen (S. om Desna, Oka och Kama) samt i södra Polen, dels mager och sumpig, såsom kring Beresina och Pripet, der de stora, nu till en del uttorkade *Pinska kärr*en finnas, hvilka upptagas af barrskog. 4. *Steppregionen*, S. om 50°, består mest af torra och kala trakter, kallade *Stepper*. Östra delen, Kaspiska steppen, har ofruktbar, sandig och salthaltig jord samt en mängd saltgölar och saltsjöar, hvaremot södra Krim och vissa delar i V. äro yppigt bördiga. Skogar finnas nästan endast på södra Krim och ytterst i V. på Karpaternas ut-

skott, men det ymniga gräset uppnår i de bördiga delarne en ovanlig höjd och tjenar jemte kreaturs-spillning till bränsle. Arbuser och meloner trifvas öfverallt, i södra delen vinrankan och ädlare trädfrukter, på södra Krim till och med oliver. Jaila-bergets södra sluttning är den blidaste och mest natursköna trakt i Östeuropa. Steppregionens rikedom utgöres af boskap och säd.

Hvad beträffar **djurriket**, så är intet europeiskt land så rikt på *pelsdjur* som Östeuropa. Vilddjuren äro i allmänhet desamma som hos oss. I S. förekomma vildsvin, i V. rådjur och bisonoxar; de sistnämnda endast uti skogen *Bälowsesj* i guvernementet Grodno. *Husdjuren* äro de vanliga, utom att kame-len är ett allmänt husdjur på Kaspiska steppen, renen och hunden de enda husdjuren ytterst i N.

Östeuropa är den viktigaste delen af **kejsaredömet Ryssland**, hvilket omfattar icke blott östra hälften af Europa, utan ock hela norra Asien och vestra delen af mellersta Asien. Ryska riket har en storlek af 400 t. qv. mil eller en sjettedel af allt fastland på jorden och en folkmängd af 100 millioner.

Kejsaredömets europeiska del utgöres af två politiskt skilda delar: **Europeiska Ryssland** och **Storfurstendömet Finland**.

1. Europeiska Ryssland

(90 t. qv. mil, 84 mill inv.)

indelas med afseende på landets historie i 7 hufvuddelar:

Stor-Ryssland, mellersta och norra delen; *Lill-*

Ryssland, kring mellersta Dnjepr; *Östersjö-provinserna*; *Vest-Ryssland*; konungariket *Polen*, vestligaste delen, kring mellersta Weichsel; *Syd-Ryssland*; och *Öst-Ryssland*.

Landets flesta **invånare** tillhöra den *Slaviska* stammen. Till denna hör hufvudfolket *Ryssarne* (62 mill.), mest boende i mellersta delen, samt *Polackarne* (6 mill.) i Polen och Vest-Ryssland. Af de många öfriga folkstammarne äro de talrikaste: flere *Finska* folkstammar (3 mill.) i Östersjö-provinserna, norra delen af Stor-Ryssland och i Öst-Ryssland; *Letter* i Östersjö-provinserna och *Lithauer* i Vest-Ryssland (3 mill.); *Judar* (3 mill.) i Vest-Ryssland och Polen; *Tatarer* (2 mill.), mest i Öst-Ryssland; *Tyskar* (1 mill.), mest i Östersjö-provinserna såsom ståndspersoner, i Polen och såsom nybyggare i Syd- och Öst-Ryssland; *Rumäner* (1 mill.) i Syd-Ryssland.

Af **näringarne** äro *jordbruk* och *boskapsskötsel* de viktigaste. *Jordbruket* tillåter en storartad utförsel af *säd*, *lin* och *hampa*, ehuru det i allmänhet ej bedrifves med synnerlig omtanke. Bäst odlade äro Polen och Östersjö-provinserna, men landets sädesrikaste del är det såkallade *Svartmyllebältet*. Det sträcker sig från södra Ural ända till Karpaterna (3—4° i bredd) och betäckes af en djup och bördig matjord. I landets norra och mellersta del odlas isynnerhet korn (norrut ända till 68°) och råg (till 66°), hafre, bohvete, potates m. m. I södra delen odlas isynnerhet hvete, äfven majs och hirs; derjemte vin, allehanda trädfrukter, tobak, hvitbetor, arbuser och meloner. Landets södra del hem-sökes dock tidtals af torka och gräshoppor. Lin odlas nästan öfver hela landet, men förnämligast i nordvestra delen, kring Düna och Njemen; hampa

växer ymnigast i midten af svartmyllebältet. På skogar är Ryssland mycket rikare än det öfriga Europa.

Boskapsskötseln, i allmänhet äfvenledes föga omsorgsfull, är hufvudnäring på stepperna, som hysa en storartad mängd frodig hornboskap, hästar och får. Finulliga får finnas mest på Svarta hafvets stepper; på Kaspiska steppen träffas det fettsvansade fåret. Boskapen, som på stepperna hela året om går ute på bete, omkommer stundom i stor mängd genom de förfärliga snöstormarna. *Biskötseln* är betydande i mellersta delen, silkesodlingen icke utan vikt i södern. — I skogsregionen är *jagten* mycket lönande; särdeles ekorrar och skogsfågel fållas i stor mängd. I polarregionen jagas skälar, hvalrossar och sjöfågel. — *Fisket* är af stor betydnenhet, isynnerhet i Wolga, Ural och Kaspiska hafvet, der framförallt störarterna förtjena att nämnas. De lemna kaviar och husbloss. Sterletternas kött och kaviar äro mest värderade. I norra delen fångas isynnerhet torsk och sill i hafvet, lax i floderna.

Bergsbruket är betydligast i mellersta Uralbergen, som lemna guld, platina, koppar, malakit, ädelstenar och isynnerhet *jern*. Salt finnes i ymnighet i södra Uralbergen samt i sjöarne på Kaspiska steppen och i Krim. Rika stenkolslager finnas i Ural och vid Donets. — Landets mineraliska skatter anlitas dock jemförelsevis ännu föga. I England finnas jernbruk, hvilka producera nästan lika mycket tackjern som hela Ural.

Industrin fyller största delen af landets behof af fabriksalster. Den är lifligast i midten af landet, kring Oka och öfra Wolga, samt i de största städerna. Också Polen har temligen mycket fabriker.

Största delen fabriksarbetare utgöres af allmoge, hvilken jemte landtbruk sysselsätter sig med industri. I Rysslands centralguvernementer är allmogen mycket händig i allehanda slöjder och ganska företagsam samt omfattar på olika ställen olika yrken med förkärlek, så att nästan hvarenda by idkar en särskild slöjd. Fabrikerna lemna isynnerhet läder, väfnader, tågverk, metallvaror m. m. *Jufläddret, saffianet, pelsvarorna* och *repslageriarbetena* äro berömda. En egen gren af Rysslands industri är förfärdigandet af lindbastmattor. Rysslands viktigaste fabriksstad är Moskwa. I förhållande till vestra Europa är Ryssland en jordbrukande stat, i förhållande till Asien en manufakturstat.

Viktigare än industrin är *handeln*. Inre handeln befordras genom segelbara floder, kanaler, jernvägar och en mängd årsmarknader. Dess förnämsta nederlagsorter äro *Moskwa, Nisjnij-Nowgorod, Rybinsk* och *Chårkof*.

Uti Rysslands stora system af inre vattenvägar är Wolga hufvudådern. Af *kanalerna* äro derföre viktigast de som leda från Wolga till Östersjön, Rysslands förnämsta sjöhandelsväg. Lifligast är rörelsen på *Ladoga-* och *Onega-kanalerna* utmed södra stranden af de liknämnda sjöarne, på hvilka seglingen är farlig, samt på *Maria-kanalen*, som förenar Wolgas biflod Sjeksna med en i Onegasjön utmynnande flod.

Tichwinka-kanalen leder från Wolgas biflod Moløga till floden Tichwinka och Ladoga, *Wysjnij-Wolotsjök-kanalen* från Wolgas biflod Twertsä till floden Msta, som utfaller i Ilmen. Af mindre vikt är *Kubinska kanalen*, mellan Sjeksna och Suchona, samt de kanaler, hvilka förena Dnjepr med Düna, Njemen och Weichsel. — Genom dessa kanaler förbindas alla de omgifvande fyra hafven, ehuru vattenbrist tidtals försvårar rörelsen.

Ett *jernvägsnät* öfver det Europeiska Ryssland är allaredan till en stor del utfördt. Det sträcker sig i N. och S. från Finska viken och Suchona ända till Svarta hafvet och Kaukasus, i Ö. och V. från Wolga ända till vestra gränsen och Östersjön.

Utrikes handeln idkas mest af utlänningar, isynnerhet Engelsmän. Bland utförsvarorna intager *spanmål* främsta rummet; dernäst lin och hampa, ull, talg och skogsprodukter. Införseln utgöres af rå bomull, the, metallvaror m. m. De förnämsta *sjöhandelsstäderna* äro S:t Petersburg, Riga, Odessa och Archangelsk. Handeln på Asien idkas främst af Nisjnij-Nowgorod, Irbit, Orenburg och Astrachan. Den afsätter manufakturvaror i utbyte mot the, bomull, silke, pelsverk och boskap.

Den allmännaste **religionen** är den grekiska be-kännelsen, hvilken är antagen af Ryssarne, Rumänerne och flere Finska folk. Deremot äro Polackarne och Lithauerne katoliker; Letterne, Tyskarne och en del Finnar (Ester o. a.) äro lutheraner, Tatarerne muhammedaner.

För den *högre undervisningen* finnas 8 universiteter (i S:t Petersburg, Dorpat, Moskwa, Kasan, Kijef, Charkof, Odessa och Warschau) samt flere akademier, gymnasier m. m. *Folkundervisningen* står i rikets flesta delar på en låg ståndpunkt.

Regeringsformen är oinskränkt-monarkisk. De högsta myndigheterna närmast kejsaren äro: *rikskonseljen*; *dirigerande senaten*, rikets högsta domstol; och *heliga synoden*, som har högsta inseendet öfver den rysk-grekiska kyrkans angelägenheter. Förvaltningen ombesörjes af *ministrar*, *general-guvernörer* och *guvernörer*. Med afseende på densamma är det Europeiska Ryssland indeladt i 59 *guvernementer* och

1 *styrelseområde*. Guvernementerna hafva vanligen sitt namn efter guvernörens residensstad.

Ryssland är en af Europas *stormagter* och underhåller en ansenlig här och flotta (stormagterna i Europa äro sex: Ryssland, Tyskland, Österrike, Frankrike, England och Italien).

I det Europeiska Ryssland finnas 10 **städer** med mer än 100 t. inv. De största äro S:t Petersburg med 900 t., Moskwa med 800 t., Warschau med 400 t., Odessa med 200 t. och Riga med 170 t. inv.

Östersjöprovinserna

eller guv.: *S:t Petersburg* (f. d. *Ingermanland*), i N. begränsadt af Ladoga, Finland och Finska viken, i V. af Narowa och Peipus; *Estland*, S. om Finska viken, jemte ön Dagö; *Lifland*, mellan Estland, Riga-viken, Peipus och Düna, jemte ön Ösel; samt *Kurland*, V. om Riga-viken och S. om Düna.

Allmogen är af olika stammar: uti Ingermanland *Finnar* (dels lutheraner, dels greker) och *Ryssar*, i Estland *Ester*, i Lifland *Ester* i N. och *Letter* i S., i Kurland *Letter*. De bildade äro mest *Tyskar* och *Ryssar*.

Uti *Ingermanland* ligga *S:t Petersburg* vid Newas mynningsarmar, *Kronstadt* på en ö i Finska viken samt småstäderna *Schlüsselburg* vid Newas utflöde ur Ladoga och *Narwa* vid Narowa.

S:t Petersburg, rikets hufvudstad och kejsarens residens, är en af Europas praktfullaste städer med en mängd storartade byggnader, såsom *Isaakskyrkan*, *Kasankyrkan*, *Vinterpalatset* (kejsarens vanliga residens) med *Eremitaget* (museum) och *Marmorpalatset*

m. fl., *Alexandersbron*. Monumenter: *Peter den stores bildstod*, *Alexanders-kolommen* m. fl. Rikets förnämsta sjöhandelsstad (utför talg, hampa, lin, läder, säd m. m.).

I närheten: *Tsårskoje-Selò*, *Gåtsjino*, *Peterhof* och *Oranienbaum*, små städer med kejsrerliga slott och sköna parker; *Pùlkowo*, berömdt observatorium; *Systerbäck*, gevärsfaktori.

Kronstadt är hufvudstadens yttre handelshamn och rikets viktigaste krigshamn med en stark fästning, 50 t. inv. — *Narwa* är känt genom fältslaget 1700.

I **Estland** ligga *Reval* (guvernörens residens) och hamnen *Baltischport* vid Finska viken. *Reval* har en krigshamn. Liflig handel, 50 t. inv.

I **Lifland** ligga *Riga* (guv. rsd.) vid *Düna* och *Dorpat* nära *Peipus*. *Riga* är rikets tredje sjöhandelsstad (lin, hampa, säd m. m.). *Dorpat* har ett tyskt universitet.

I **Kurland** ligga *Mitau* (guv. rsd.) och sjöhandelsstaden *Libau*.

Stor-Ryssland

utgöres af 19 guv.: *Archangelsk* nordligast, *Olònets* kring sjön *Onèga*, *Wòlogda* kring *Suchona* och *Wytsjegda*, *Nòwgorod* kring *Ilmen*, *Pskof* vid *Peipus*, *Twer*, *Jaroslåfl*, *Kostromà* och *Nisjnij-Nòwgorod*, kring öfra *Wolga*, *Orel* [arjòl], *Kalùga*, *Tùla*, *Moskwa*, *Wladimir*, *Rjäsàn* och *Tambòf* kring *Oka*, *Worònesj* och *Kursk* i S. samt *Smolensk* kring öfversta *Dnjepr*.

Denna det Ryska rikets hufvuddel är bebodd af *Ryssar*, obetydligt uppblandade af Finska stammar: *Lappar* på Lappska halfön, *Karelare* S. om dem, *Syrjäner* vid *Wytsjegda*, *Mordwiner* och *Tsjeremisser* kring *Wolga* och *Oka*. På tundrorna bo *Sa-*

mojeder. Religionen är hos dessa stammar den grekiska.

Af **städerna** äro de största: Moskwa med 800 t., Orel med 75 t., Tula och Nisjnij-Nowgorod hvar-dera med 60 t. inv.

I **norra Stor-Ryssland** ligga *Archangelsk*, vid Dwina, och *Petrosawòdsk* (guv. rsd. i Olònets) vid Onègasjön. *Archangelsk* idkar ansenlig handel med säd, lin, tran och skogsprodukter.

På en ö i Hvita hafvet ligger det befästa klostret *Solo-wétskoj*, en berömd vallfartsort. På Lappska halfön ligger *Kola*, Europeiska Rysslands nordligaste stad, hvars hamn är öppen för sjöfarten under 10 månader. Några andra vikar på samma kust, kallad *Murmanska stranden*, äro till och med under hela året öppna (Golfströmmen). — Ön Nowaja Semlja är nästan utan all växtlighet och besökes endast af fiskare och hvalross-jägare.

I **södra Stor-Ryssland** ligga *Nowgorod* vid Wolchofs utflöde ur Ilmen, *Rybinsk* vid Wolga, *Nisjnij-Nowgorod* vid Okas utflöde i Wolga, *Wladimir*, *Moskwà* och *Tula* vid bifloder till Oka, *Woronesj* nära Don och *Smolènsk* vid Dnjepr.

Städerna i mellersta delen af Stor-Ryssland idka stark industri, städerna i södra delen (i svartmyllebältet) idka stark handel med säd och hampa.

Nowgorod, säte för Rysslands första storfurstar och f. d. stor handelsstad, är nu obetydlig. — *Rybinsk* är rikets viktigaste inre hamn och medelpunkt i Wolgas kanalsystem. — *Nisjnij-Nowgorod* har en stor årsmarknad för Rysslands handel med Asien (the), besökt af 300 t. människor. — *Wladimir* var en tid ryska storfurstarnes residens.

Moskwa, vid ån Moskwa, är rikets andra hufvudstad och kejsarnes kröningsstad, medelpunkt för inre handeln och rikets förnämsta fabriksstad. Det

är en knutpunkt i det ryska jernvägsnätet, der många jernvägar sammanlöpa. Ryska tsarernas gamla borg, *Kreml*, belägen midt i staden, omfattar flere kyrkor, slott och märkvärdiga samlingar. Moskwa har inalles omkring 400 kyrkor, prydda med förgyllda eller i lysande färger målade kupoler.

I närheten af staden ligga: åt NO. det historiskt-märkvärdiga *Tròitsko-Sèrgiefska* klostret, en berömd vallfartsort med en ofantlig mängd dyrbarheter; i V. byn *Borodinò*, känd genom fältslaget 1812.

Tula har rikets största gevärsfaktori och andra metallfabriker (thekök). — *Smolènsk* är likasom *Nowgorod* och *Kijef* en af rikets äldsta städer.

Sjja, i guv. Wladimir, är med sin omgifning en medelpunkt för ryska bomullsindustrin. — *Brjånsk*, vid *Desna*, är känd för sin hampa. — *Jèlets*, nära *Don*, idkar handel med hvetemjöl öfver hela Ryssland. — *Morsjånsk*, i guv. *Tambof*, är en af Rysslands hufvudorter för sädeshandeln.

Lill-Ryssland

tillhör nästan helt och hållet svartmyllebältet. Det består af 4 guv.: *Kijef*, V. om *Dnjepr*, samt *Tsjernigof*, *Poltàwa* och *Chårkof*, Ö. om *Dnjepr*. Södra delen kallas äfven *Ukràina*.

Invånarne kallas *Malorossar* (Lill-Ryssar). V. om *Dnjepr* finnas äfven *Polackar* och *Judar*. Stark handel med säd, hampa och boskap.

Af städerna äro de största: *Kijef* och *Charkof* hvardera med 130 t. inv.

Kijef, vid *Dnjepr*, en tid rikets hufvudstad, stark fästning och fabriksstad (socker, fajans). Berömdt kloster med en mängd helgonreliker i underjordiska hvalf, vallfartsort. — *Charkof*, nära *Donets*, är näst *Odessa* södra Rysslands viktigaste handels-

stad (ull) med 4 stora årsmarknader. — *Berditsjef* är en anseelig handelsstad, hvars invånare till största delen äro Judar. — *Poltawa* är känd genom fältslaget 1709.

Vest-Ryssland

utgöres af: 1. **Lithauen** med guv. *Kowno*, *Wilno* och *Grodno* i V.; 2. **Hvita Ryssland** med guv. *Witebsk*, *Mohilef* och *Minsk* i Ö.; samt 3. guv. **Wolhynien** och **Podolien** i S.

Allmogen är i Lithauen *Lithauer*. 1 Hvita Ryssland kallas invånarne *Bälorusser*, i Wolhynien och Podolien *Ruthener*. Adeln och en del stadsbor äro *Polackar*. Särdeles talrika äro *Judarne* (handlande). Wolhynien och Podolien tillhöra svartmyllebältet; de öfriga delarne äro rika på lin.

Af **städerna** är den största *Wilno*, vid Wilia, Lithauens f. d. hufvudstad, med 90 t. inv.

Af öfriga städer äro märkliga: handelsstaden *Kowno* vid Njemen, fabriksstaden *Bälöstök* och fästningarne *Dünaburg* vid Däna, *Bobrùjsk* vid Beresina och *Brest-Litòfsk* vid Bug. I Wolhynien är *Sjitòmìr* guvernörens residens, i Podolien *Kamenèts-Podòlsk*.

Konungariket Polen

är indeladt i 10 guv.: *Warschau*, i midten af landet; *Radom*, *Kielce*, *Piotrkòf* och *Kalisch*, venster om Weichsel; samt *Lublin*, *Siedlce*, *Plock* (plotsk), *Lomza* (lomsja) och *Suwàlki*, höger om Weichsel.

Invånarne (7,3 mill.) äro till största delen *Polackar*; ytterst i NO. *Lithauer*, i SO. *Ruthener*. Vidare *Tyskar* och *Judar*; de senare särdeles talrika (i *Warschau* $\frac{1}{3}$ af invånarne). — Polen är ett af Europas rikaste sädesländer.

Städerna äro små, med undantag af Warschau, 400 t. och Lodz, 50 t. inv.

Warschau, genom Weichsel skildt från förstaden *Praga*, är landets hufvudstad samt tillika dess förnämsta fabriks- och handelsstad; befäst. — *Lodz*, i V., är landets andra fabriksstad (bomullsvaror) med företrädesvis tysk befolkning.

Vid Bugs utlopp i Weichsel ligger *Nowo-Geörgiefsk* (f. d. Modlin), en fästning af första rangen; — i S. *Lublin* med stark sädeshandel, bergstaden *Kielce* (tse) med jern- och stålfabriker och *Czenstochowa* (tsjen) vid Oders biflod Warthe med ett talrikt besökt kloster; — Ytterst i V. handelsstaden *Kälisch*.

Syd-Ryssland.

Vestra och större delen kallas äfven *Ny-Ryssland*; östra delen, kring nedra Don, utgör *Donska krigshärens område*. Det förra är indeladt i 4 guv.: *Bessarabien* i V., *Chersön* och *Jekaterinosluf* i N. och *Taurien* i S. — Större delen tillhör svartmyllebältet. I Bessarabien är skörden af vin mycket ymnig, men södra Krim framalstrar det Europeiska Rysslands bästa viner och trädfrukter, isynnerhet äplen.

Invånarne äro i Bessarabien mest *Rumäner*, i de öfriga delarne mest *Ryssar*. Vid Don bo de *Donska Kosakerna*. Dessutom finnas i Ny-Ryssland nybyggare af många olika stammar.

Städerna idka stark handel med hvete, ull och talg m. m. Störst äro Odessa med 200 t., Kisjinéf (guv. rsd. i Bessarabien) med 130 t., Nikolajef, Taganrog och Rostof med 60—70 t. inv.

Odessa, vid Svarta hafvet, är rikets andra sjöhandelsstad. — *Nikolajef*, vid Bug, är en krigshamn.

— *Chersòn*, vid Dnjepr, *Rostòf*, vid Don och *Tagan-ròg*, vid Asofska sjön, äro handelsstäder.

Vid Dnjestr ligga fästningen *Bendèry* och handelsstaden *Akkermàn*; — på Krim *Simferòpol* (guv. rsd. i Taurien), f. d. krigshamnen *Sewastòpol*, det kejserliga slottet *Livadia*, fästningen *Kertsj-Jenikàle* samt *Baktsji-saràj*, f. d. Krimiska khanernas residens; vid Don *Nowo-Tsjerkàsk*, atamänens eller Donska Kosakhöfdingens säte.

Öst-Ryssland

består af guv.: *Perm* och *Wjätka* i N., *Ufà* och *Orenburg* i Ö., *Kasàn*, *Simbìrsk*, *Samàra*, *Saràtof* och *Pènsa* i V. kring mellersta Wolga, *Astrachàn* vid nedersta Wolga. — Norrut äro ofantliga barrskogar, på södra Ural ansenliga lindskogar, i guv. *Kasan* ekskogar. I guv. *Perm* äro rikets förnämsta grufvor samt stora jern- och kopparverk. Öst-Rysslands mellersta del tillhör svartmyllebältet och är ofantligt sädesrik. Södra delen är rik på salt, boskap och fisk.

Invånarne äro mest *Ryssar*. Dessutom finnas flere *Finska* stammar (*Syrjüner*, *Permier*, *Woguler*, *Wotjaker*, *Tsjeremisser* och *Mordviner*), boende norrut, samt *Tatarer* längs Wolga, *Basjkirer* i södra Urals dalar, *Kirgiser* och *Kalmyker* på stepperna i S., *Tyska* nybyggare i guv. *Samara* och *Saratof*, m. fl.

Af **städerna** äro de största *Kasan* med 130 t., *Saràtof* med 100 t., *Astrachan* och *Samara* med 60 t. inv.

Vid Wolga ligga *Kasan*, *Simbìrsk*, *Samara* och *Saràtof*, hvilka alla jemte *Pensa* idka storartad sädeshandel på norra Ryssland, samt *Astrachan*, idkande starkt fiske och handel på Asien samt känd för sina stora vindrufvor och arbuser.

Orenburg vid Uralfloden och *Irbìt* Ö. om Uralbergen idka stark landthandel på Asien. En jernväg leder från *Orenburg*

till Samara. — Hufvudorter för bergsbruket i Ural äro *Jekaterinburg* (med jernväg till Perm), *Togil*, *Werch-Isètsk* och *Slatoust*. — *Sarepta*, vid Wolga, är en ansenlig tysk Herrnhutarekoloni, med stark odling af senap och tobak.

2. Storfurstendömet Finland

(*Suomi, Suomenmaa*).

6,700 kvadratmil, 2,1 mill. invånare.

Finlands fastland är beläget mellan 60 och 70° nordlig bredd samt mellan 38 och 50° östlig längd. Största utsträckningen i N. och S. utgör 108 finska mil, från Tana-elfs krökning åt NV., 4 f. mil från Ishafvet, till sydligaste spetsen *Hangöudd* (Hankoniemi). I Ö. och V. utgör största utsträckningen 57 f. mil.

Finland gränsar i N. till Norge, i Ö. till Ryssland, i S. till sjön Ladoga, Ryssland, Finska viken och Östersjön, i V. till Bottniska viken och Sverge. Gränsen mot Norge utgöres till en del af Tana-elf, mot Ryssland i SO. af Systerbäck (Rajajoki), mot Sverge af Torne-elf och dess biflod Muonio. Ryssland tillstöter med guvernementerna Archangelsk, Olonets och St Petersburg eller Ingermanland.

Finland är till största delen ojemnt; det är uppfyllt af berg, af hvilka dock intet är särdeles högt, af skogar, mossar, kärr och sjöar, hvilka sistnämnde intaga en stor del af dess yta. De högsta bergstopparne finnas i landets nordligaste del, såsom *Haldefjäll*, ytterst i NV. på gränsen mot Norge, 4,200 fot högt (1,250 m.), och *Pallastunturi*, nära Muonios krökning åt S., 2,900 fot högt (850 m.). Några få andra bergstoppar i samma trakt och det enstaka *Peldooaivi*, nära Tana-elfs mellersta lopp, uppnå af-

venledes en höjd af mer än 2 t. fot (600 m.). Höjdsträckningarne i landets norra del hafva en höjd af 1,000 fot (300 m.) och derutöfver. De sänka sig söderut till 3—400 fot (90—120 m.)*) och bilda ett högländ, hvilket upptager största delen af landet. Detta högländ sänker sig småningom emot kusten i V., som i allmänhet är låg och flack. På den södra kusten stupa höjderna brant i hafvet och bilda en mängd uddar samt en vidlyftig skärgård, isynnerhet vid inloppet i Bottniska viken (*Ålands skärgård*). På vestra kusten förekommer skärgård endast här och der, såsom vid Bottniska vikens smalaste del *Qvarken* (Meren kurkku). — Längs kusten förmärkes en ständig höjning af landet. Den utgör i S. 2 fot på 100 år, men stiger i N. till 3½ fot. — Landets största slätt sträcker sig längs Bottniska vikens mellersta del.

Finlands förnämsta **höjdsträckning** är *Maanselkä*. Den sträcker sig från Norska Fjällryggen eller Kölen mot Ö., först längs gränsen mot Norge och sedan genom finska Lappland till bergstoppen *Talkkunaovi* vid ryska gränsen. Här böjer den sig mot S. och bildar från bergstoppen *Näränkävåara* söderut gränsen, tills den vid *Minaa*-bergen böjer sig mot SO. inåt Ryssland.

Från *Maanselkä* utgå två hufvudåsar: 1) *Suomenselkä*, från *Minaa*-bergen först mot V. och sedan mot SV. ända till Bottniska viken. Denna ås afskiljer landskapet Österbotten från landskapen Karelen, Savolaks, Tavastland och Satakunda. 2) *Salpausselkä*, från *Liekka* bergknut i Ryssland först mot

*) Södra Finlands högsta uppmätta punkt är *Tiirismaa*, S. om Päijäne, 750 fot (220 m.).

S., sedan mot NV. och V. till staden Joensuu, hvarifrån den i en båge parallelt med södra kusten sträcker sig till Bottniska viken, hvilken den uppnår S. om Kumo-elf. Under sistnämnda sträckning går den nära gränsen mellan Savolaks, Tavastland och Satakunda i N., samt Karelen, Nyland och Egentliga Finland i S. Dessa två åsar begränsa i N. och S. ett vidsträckt, men föga upphöjdt högländ, hvilket i V. begränsas af *Satakunnanselkä*, som genomlöper mellersta Satakunda.

Af de genom detta högländ gående åsarne äro följande, från Suomenselkä utgående armar de förnämsta: 1) *Karjalanselkä* genomlöper i en båge i sydostlig riktning nordöstra Savolaks och norra Karelen inemot Joensuu. 2) *Savonselkä* sträcker sig genom vestra Savolaks mot S., tills den S. om Saima sammanlöper med Salpausselkä. 3) *Hämeenselkä* går genom Tavastland mot S., längs Päijänes vestra strand, och förenar sig S. om denna sjö med Salpausselkä. — Bland de från Salpausselkä utgående åsarne förtjena att nämnas: 1) *Lohjanselkä*, som sträcker sig genom vestra Nyland mot SV. till Hangöudd. 2) *Äyräpäänselkä*, hvilken S. om Saima afsöndrar sig mot SO. och fortgår inåt Ingermanland.

Äfven den N. om Suomenselkä liggande delen af det finska högländet genomskäres af några från Maanselkä utgående, jemförelsevis höga åsar, såsom: 1) *Ounasselkä* och dess södra fortsättning *Airiselkä*, från norska gränsen mot S., längs Muonio och Torne-elf, till Bottniska viken. 2) *Kainunselkä*, från Näränkävaara mot SV. till Suomenselkä.

Genom dessa landtryggar uppstå **fem hufvudvattenområden**. Högländets vattendrag hafva det egna, att en mängd sjöar stråtvis förena sig till ett ge-

mensamt utlopp, hvaremot låglandet aflemnar sina vattendrag genom skilda floder.

1. **Norra området** omfattar vattendragen N. och Ö. om Maanselkä, med utlopp i Ishafvet och Hvita hafvet. Dess största sjö, *Enare* (Inarinjärvi), 405 fot (120 m.) öfver hafvet, upptager i S. *Ivalojoki* och utfaller genom *Paatsjoki* utom landets gränser i Warangerfjord. Största floden är *Tana-elf* (Tenojoki), som utfaller i Tanafjorden i Norge. Sjöarne Ö. om Maanselkä (*Kuusamo-stråten*) utfalla i Hvita hafvet.

2. **Nordvestra området** begränsas af Maanselkä och Suomenselkä samt har sitt utlopp i Bottniska vikens norra del. Dess förnämsta floder äro: 1) Den från Sverge kommande *Torne-elf* (Tornionjoki) med sin venstra biflod *Muonio*. — 2) *Kemi-elf* (Kemijoki) genomflyter *Kemijärvi* och upptager från höger *Ounasjoki*. — 3) *Iijoki*. — 4) *Ule-elf* (Oulujoki), såsom handelsväg den viktigaste för Österbotten, utrinne från *Ule-träsk* (Oulujärvi) genom *Niska-fors*, bildar flere forsar, af hvilka *Pyhäkoski* är störst, och utfaller vid staden Uleåborg. Ule-träsk, 411 fot (122 m.) öfver hafvet, bildar föreningspunkten i ett vattenområde, som begränsas af Maanselkä, Suomenselkä och Kainunselkä. Det upptager från N. *Hyrynsalmi-stråten* genom *Kianto-elf* (Kiehimänjoki) och från Ö. *Sotkamo-stråten* genom *Kajana-elf* och *Ämmä-fors*. — 5) *Siikajoki*. — 6) *Pyhäjoki* från *Pyhäjärvi*. — 7) *Esse-å* (Ähtävänjoki), som genomrinner *Lappajärvi*. — 8) *Nykarleby-elf* (Lapuanjoki). — 9) *Kyro-elf* (Kyrönjoki), den största i södra Österbotten, kallas i öfra loppet *Kauhajoki*, i mellersta loppet *Ilmola-å* (Ilmajoki).

3. **Sydvestra området** begränsas af Suomenselkä, Hämeenselkä, en liten del af Salpausselkä och Loh-

janselkä samt har sitt utlopp i Bottniska vikens södra del och Östersjön. Största floden är *Kumo-elf* (Kokemäenjoki), som afleder vattendragen i det södra höglandets vestligaste del (mellan Suomen-selkä, Hämeenselkä, Salpausselkä och Satakunnanselkä). Dessa vattendrags medelpunkt är den lilla sjön *Pyhäjärvi*, belägen i midten af denna del af höglandet, S. om staden Tammerfors.

Till Pyhäjärvi samla sig tillflöden från N. och S. Det norra tillflödet uppkommer genom föreningen af tre stråtar: *Ätsäri*, *Pihlajavesi* och *Keuru*, hvilka infalla i *Ruovesi*, hvarifrån vattenmassan genom *Murola-fors* (Muroleenkoski), den ansenliga sjön *Näsijärvi* (314 fot (93 m) öfver hafvet) och vattenfallet vid Tammerfors (*Tampereenkoski*) fortsätter sitt lopp till Pyhäjärvi.

Det södra tillflödet har äfven tre stråtar: 1) *Längelmä-stråten*, som bildar sjöarne *Längelmävesi*, *Roine*, *Palkäneenvesi* och *Mallasvesi*; 2) *Hauho-stråten*, som tager sin början från sjöarne *Lummene* och *Wesijako* i närheten af Päijäne; och 3) *Wånå- eller Wanaja-stråten*, som bildar sjön *Wanajavesi*. Dessa stråtar förena sig vid Sääksmäki kyrka i sjön *Rautunselkä*, hvarifrån vattenmassan genom *Kuokkala-fors* och flere sjöar fortsätter sitt lopp till Pyhäjärvi.

Ur Pyhäjärvi leder *Nokia-ström* till *Kulovesi*, som från N. upptager *Kyrösselkä* genom *Kyrö* vattenfall (Kyröskoski). Från Kulovesi utrinne slutligen *Kumo-elf*. Den flyter i en båge mot SV. och NV., genombryter Satakunnanselkä medelst *Kietare-fors* och utfaller i Bottniska viken 3 f. mil nedan om staden Björneborg.

S. om Kumo-elf utfaller i samma vik *Eurajoki*

från *Pyhäjärvi*. — *Aura-å* (Aurajoki), som genomflyter Åbo stad, utfaller i Östersjön.

4 **Mellersta och södra området** begränsas af Lohjansselkä, Hämeenselkä, Suomenselkä, Savonselkä och Äyräpäänselkä samt har sitt utlopp i Finska viken. Största floden är *Kymmene-elf* (Kymijoki), som afleder vattendragen i södra höglandets mellersta del (mellan Hämeenselkä i V. och Savonselkä i Ö.).

Största sjön är *Päijäne*, 12 f. mil lång, 2 till 3 mil bred, 262 fot (77,7 m.) öfver hafvet. Den erhåller sina största tillflöden från N. ur 3 stråtar: *Wiitasaari-stråten* med den stora sjön *Keitele*, *Saarijärvi-stråten* och *Rautalampi-stråten*. Dessa stråtar förena sig vid Laukkas kyrka i den lilla sjön *Saravesi*, hvarifrån *Kuhankoski*, *Leppävesi* och *Haapakoski* (i nejden af staden Jyväskylä) leda till *Päijäne*. — Från Ö. upptager *Päijäne* genom *Tainiovirta Sysmä-stråten* med den stora sjön *Puulavesi*, från V. *Lummene* och *Wesijako*, hvilka således hafva dubbelt aflopp, samt från S. *Wesijärvi*.

Från *Päijänes* sydöstra del leder *Kalkis-ström* till sjön *Ruotsalainen*, hvarifrån *Kymmene-elf* utrinne. Under sitt lopp mot SO. bildar denna elf vid staden Heinola *Jyränkö-ström* och upptager från N. *Mäntyharju stråten*, genom hvilken *Puulavesi* har ett kortare aflopp. Derefter vänder sig elfven mot S., genombryter medelst *Keltis-ström* Salpausselkä, bildar vattenfallet vid *Anjala*, grenar sig i två armar, hvilka omsluta *Pyttis ön* (Pyhtää), samt utfaller omsider med fem mynningar, af hvilka den östligaste har vattenfallet *Högfors* (Korkiakoski). — *Wanda-å*, utfaller nära Helsingfors. — *Rajajoki* (Systerbäck, Sestra), gränsflod i SO.

5. **Sydöstra området** begränsas af Äyräpäänselkä, Savonselkä och Suomenselkä samt utom landets gränser af Maanselkä. Det har sitt utlopp i Ladoga samt till en ringa del i Onega. Största floden är *Wuoksen*, som afleder vattendragen i södra höglandets östra del (Ö. om Savonselkä), hvilkas medelpunkt är *Haukivesi*, N. om staden Nyslott.

Haukivesi mottager från N. *Kallavesi-stråten*, från NO. *Pielis-stråten*. I den förra förena sig *Idensalmi* (Iisalmi)-*stråten* och *Nilsjä-stråten*, hvilken medelst *Jännevirta* genombryter Karjalanselkä, i den stora sjön *Kallavesi*, vid hvilken staden Kuopio ligger. Kallavesi afledes omkring *Soisalo*, Finlands största ö, till Haukivesi. Dess viktigare aflopp sker V. om denna ö genom *Konnuskoski* och *Warkausström*.

Pielis-stråten bildar den 9 f. mil långa *Pielisjärvi* (Pielinen), hvarifrån *Pielisjoki*, som upptager *Ilomants-stråten* och genombryter Karjalanselkä, förbi staden Joensuu flyter i *Pyhäselkä*. Denna upptager från N. *Höytiäinen* och sammanhänger genom *Orivesi* och *Orivirta* med Haukivesi.

Ur *Haukivesi* leder *Haapasalmi* förbi staden Nyslott till *Pihlojavesi*, som i Ö. sammanflyter med *Puruvesi* samt i SV. genom *Puumala-sund* utfaller i den med öar fullströdda *Saima* (6 mil lång, 3 mil bred, 256 fot (76 m.) öfver hafvet). Från Saimas södra del *Lappvesi* utströmmar *Wuoksen* (Wuoksi), som medelst *Imatra*, Finlands största fors, genombryter Salpausselkä. Den flyter i sydostlig riktning och grenar sig i två armar, af hvilka den södra och anseeligare genom sjön *Suvanto* utfaller i Ladoga, den norra genom två mynningar vid staden Keksholm.

Jänisjoki genomflyter *Jänisjärvi* och utfaller i Ladogas nordligaste del. — Några sjöar i

Finlands östligaste del (*Suojärvi-stråten*) utfalla i Onega.

Klimatet är strängt, men i allmänhet sundt. Den största kölden stiger till 40° och värmen till 30° . Vinterns längd antages i norden till 8 å 9 månader, i södern till 5 å 7. Den längsta dagen utgör i södern $18\frac{1}{2}$ timmar, ytterst i norden 2 månader. En olikhet i klimat visa äfven orter under samma breddgrad, om de äro belägna vid kusten eller i det inre högländet. Årets medeltemperatur är i södern $+ 4\frac{1}{2}^{\circ}$, i norden $- 2\frac{1}{2}^{\circ}$. Den årliga nederbörden utgör omkring 20 tum (500 millim.).

Invånarne äro till största delen *Finnar*, delade i två hufvudstammar: *Tuaster* (Hämäläiset) i sydvestra, *Karelare* (Karjalaiset) i nordöstra delen. *Lapparne* (omkring 1,000) äro beslägtade med Finnarne. *Svenskar* (300 t.) bebo Åland, en del af Åbo skärgård samt kusterna och skären af Nyland och södra Österbotten. *Ryssar* (4,300) finnas mest såsom handlande i flere städer. *Tyskar* (1,800) finnas mest i Wiborg och Helsingfors. *Zigenare* (kanske 1,000) genomströfva hela landet.

Landets förnämsta **näring** är *åkerbruk*, hvartill sydvestra delen är tjenligast. Östra delen har svagare, sandblandad och stenbunden jordmån, norra delen består af sandmoar, högmossar och djupa kärr samt hemsökes ofta af nattfroster. Dock idkas åkerbruk norrut ända till Enare, der kornet mognar inom 9 å 10 veckor, hvartill det i södern behöfver 14 å 16 veckor. Kärrodling bedrifves främst i norra delen, svedjebbruk i östern. Råg odlas allmänt, äfvensom korn, det senare mest i norra delen; hafre och bohvete mest i sydöstra delen; hvete odlas i södern. — Af andra matväxter odlas

potates allmänt, isynnerhet i sydvestra delen, ärter i södra hälften, bönor, rofvor och kål mest i östra delen. — Linet triffes bäst i mellersta Tavastland; hampan går längre åt norr; humle är bäst i Nyland; tobak odlas här och der. — Frukträd finnas i ringa mängd: äplen och körsbär i södra delen, päron, krikon och plommon i Åbo och Nylands län. Stickelbär mogna i landets södra hälft; vinbär något längre åt norr. — Vilda bär finnas i ymnighet; längst åt norr gå hjortron, sedan följa lingon, blåbär, hallon och smultron m. fl. — *Skogarne* intaga en stor del af landets yta. Af vilda trädslag växa tall, gran och björk öfver hela landet. Granen förekommer ännu S. om Enare, tallen något längre åt norr, dvergbjörken nordligast. Allmänna äro äfven en, al, asp, rönn och pil m. m. Lind, lönn, alm och asp tillhöra södra delen, ek södra kusten; lärkträd finnas endast i sydöstra delen. Bästa bibehållna äro skogarne i landets inre delar. De lemna Finlands vigtigaste utförsvaror: plankor och bräder (mest från de östra delarne) samt tjära (från det inre Österbotten).

Näst åkerbruket är *boskapsskötseln* en vigtig näringsgren, ehuru den i allmänhet är föga omsorgsfull. Hornboskapsskötseln är vigtigast. De bästa hästarne finnas i Savolaks och Karelen. Fårafveln lemnar mest gröfre ull. Svinskötseln drifves allmänt. Renen är Lapplands vigtigaste djur. Af tama fåglar äro höns allmänna. Biskötsel idkas i närheten af Åbo. — Af vilda djur, på hvilka *jagten* är lönande, äro björnen, vargen, räffen, haren, ekorren och hermelinen allmänna, filfrasen, fjällrackan, loen m. fl. mindre allmänna, elgar sällsynta. Skälar finnas i hafvet, i Ladoga och Saima. — Af vilda

fåglar finnas tjädern, orren, hjerpen, ripan, rapphönan, svanen, ejdergåsen, vildgäss, änder m. fl. — *Fisket* är en indräktig näring. Uti hafvet fångas isynnerhet strömming, i alla större floder lax (mest i norr), i sjöarne muikkor. Allmänt förekomma abbore, braxen, gädda, gös, lake, ål, sik m. fl. Finlands största insjöfisk är malen. I hafvet och i Ladoga fångas stundom stör. Kräfter finnas ännu inemot Österbottens sydligaste del.

Bergsbruket är icke utan vikt. Af metaller förekommer *jern* ymnigast och nästan öfverallt samt erhålles dels ur grufvor, dels och mest ur sjöar och myrar. Sjö- och myrmalmer påträffas hufvudsakligast i Karelen, Savolaks och norra Österbotten, jernbergmalmer i sydvestra delen af landet (mest i vestra Nyland och Egentliga Finland). Koppar förekommer i Nyland, Karelen och Österbotten, tenn i Karelen, guld i Lappland. Kalk finnes i alla landskap (mest i vestra Nyland och Egentliga Finland). Marmor och fajanslera finnas isynnerhet i Karelen, krukmakarelera, rödfärgjord, skiffer, slip- och qvarnstenar samt rapakivi på många ställen; det sistnämnda hufvudsakligast i södra Karelen. Allmännaste stenarten är granit.

Industrin motsvarar ej behovet. Landets största fabriksstad är Tammerfors. Fabriker finnas för kläde, tobak, papper, glas, tvål, ljus, socker, porslin, fajans, krut m. m., de flesta i landets södra del. Landets jerngrufvor och flesta jernverk finnas i sydvestra delen. Sågqvarnar för tillverkning af plankor och bräder finnas i mängd. Skeppsbyggeri bedrifves isynnerhet i Österbotten. Hemslöjden är betydlig i södra Österbotten samt i trakten af Åbo, Nystad, Raumo och Borgå.

Den inre *handeln* befordras genom goda landsvägar, jernvägar, kanaler och ångbåtsförbindelser, men är i allmänhet föga liflig. Den utländska handeln är anseeligare. Landets förnämsta utförsvaror äro skogsprodukter, dernäst smör. Betydligaste införsvarorna äro väfnader, säd, jern och stål, kaffe, socker, bomull, tobak och salt. Handelsflottan uppgår till inemot 2,000 fartyg, deribland omkring 200 ångfartyg. Skeppsrederiet är anseeligast i städerna på vestra kusten.

Af Finlands **kanaler** är den förnämsta *Saima-kanal*, som från Saima leder till Finska viken, i hvilken den utfaller vid staden Wiborg. *Pielis elfs kanaler* förena Pielisjärvi och Pyhäselkä. Mindre kanaler leda från Päijäne till Wesijärvi samt förbi Murola, Kuokkala, Warkaus, Konnus, Ämmä o. a. forsar. — Landets äldsta *jernväg* leder från Helsingfors till Tavastehus. Från denna utgå banorna: Kervo—Borgå, Hyvinge—Ekenäs—Hangö, Riihimäki—Wiborg—S:t Petersburg med bibana till Willmanstrand, Tavastehus—Toijala—Åbo, Toijala—Tammerfors—Östermyra—Wasa och Östermyra—Gamla-karleby. — *Telegraflinier* förena landets flesta städer med jordens öfriga telegraflinier.

Religionen är luthersk; endast Ryssarne och en mindre del Finnar (tillsammans 38 t.) erkänna den grekiska. — För *undervisningen* finnas Alexanders-universitetet och polytekniska institutet i Helsingfors, 2 normallyceer, flere lyceer*) samt en mängd andra skolor.

Finland utgör en oskiljaktig del af det Ryska

*) Fullständiga lyceer finnas i länens hufvudstäder samt i Borgå och Jyväskylä.

kejsaredömet, hvars beherrskare tillika är *storfurste till Finland*. Men Finland har en från den ryska skild förvaltning och sina egna lagar. Dessa tillförsäkra landets invånare att icke utan laga ransakning och dom lida intrång till lif, ära, kropp, egendom och personlig frihet. Särskilta privilegier åtnjutas af *adeln, presterskapet, borgare- och bondeståndet*, hvilka ega att sända ombud till *landtdagarne*. Högsta förvaltningen besörjes i kejsarens namn af en *general-guvernör* och *kejserliga senaten*; landets angelägenheter vid Rysslands thron ombesörjas af en *minister-statssekreterare*.

Finland indelas 1) för förvaltningen i 8, af *guvernörer* styrda län: *Nylands, Åbo och Björneborgs, Tavastehus, Wiborgs, S:t Michels, Kuopio, Wasa, Uleåborgs* och *Kajana*; — 2) i **historiskt** hänseende i 9 *landskap*: *Egentliga Finland* (Varsinais Suomi), *Åland* (Ahvenanmaa) *Satakunda* (Satakunta), *Nyland* (Uusimaa), *Tavastland* (Häme), *Karelen* (Karjala), *Savolaks* (Savo), *Österbotten* (Pohjanmaa) och *Lappland* (Lappi); — 3) i anseende till **lagskipningen** i 3 *hofrätts-jurisdiktioner*: *Åbo, Wasa och Wiborg*; 4) i **ecklesiastikt** hänseende i 3 *stift*: *Åbo, Borgå och Kuopio*.

Med benämningen *Gamla Finland* betecknar man stundom landets sydöstra del, till Kymmene-elf i V. och staden Nyslott i N. *Nya Finland* kallas då den öfriga delen af landet.

Den inhemska militären utgöres af *gardesskarp-skyttebataljonen* i Helsingfors och 8 *skarpskyttebataljoner*, hvartill kommer *reserven*.

1. Nylands län,

det minsta (214 qv. mil), men tätast befolkade af

länen, sträcker sig längs Finska viken till Kymmene-elfs vestra mynningsarm i Ö. samt består af vestra och största delen af Nyland jemte en del af sydöstra Tavastland. — Kusten är sönderskuren (*Hangö* och *Porkkala* uddar) och åtföljes af vackra skär (*Barösund*). Marken är föga jemn (*Salpausselkä* och *Lohjanselkä*), men i allmänhet bördig och väl odlad. Hvete odlas dock föga. Ädlare trädslag växa vildt och fruktträd (äplen, päron, plommon, krikon, körsbär) odlas med framgång. I vestra delen finnas flere jernverk och kalkbruk. Hemslöjden är ganska stor i trakten af Borgå (lingarn m. m.). I hafvet fångas isynnerhet hvassbuk, i Kymmene lax. Invånarne utgöras af Svenskar och Tavaster.

Alla länets **städer** ligga vid kusten samt i landskapet Nyland.

Helsingfors (Helsinki), landets hufvudstad (anlagd år 1550), säte för generalguvernören och kejsarliga senaten (sedan år 1819) samt alla allmänna embetsverk, länestyrelsen, Alexanders-universitet (sedan år 1828) och några lärda sällskaper, såsom Finska litteratursällskapet o. a. Här finnas ett polytekniskt institut, ett normallyceum och flere andra undervisningsanstalter. Staden ligger på en halfö, är regelbundet och till en del utmärkt väl byggd. I norra delen finnas Nikolaikyrkan, senatshuset, riddarhuset, universitetets byggnader och jernvägsstationen; i midten esplanaden, Runebergs bildstod och nya teatern; i S. astronomiska observatorium och polytekniska institutet. Helsingfors har ypperliga hamnar (Norra hamnen och Södra hamnen mot Ö., Sandvikshamnen mot V.) och driver ganska stor handel (med afseende på införseln

den största i landet). Landets största mekaniska verkstad m. fl. fabriker. 46,000 inv.

Utanföre: *Ulrikasborg*, brunn- och badinrättning; *Tölö*, sockerbruk; *Arabia*, porslinsfabrik; *Lappviken*, kuranstalt för sinnessjuka; *Sörnäs*, lastageplats.

En half mil från Helsingfors: **Sveaborg** (Weapori), stark fästning på 7 holmar (*Wargskären*): *Wargö*, *Gustafssvärd* m. m. Station för en del af ryska krigsflottan. 1 t. inv. — **Borgå** (Porvoo), gammal stad vid Borgå-å. Biskopssäte, betydlig handel. Landtdag 1809. 4,000 inv. — **Lovisa** (Loviisa), handelsstad. 1,800 inv. Vid inloppet från sjösidan ligger den numera öfvergifna fästningen *Svartholm*. — **Ekenäs** (Tammisaari), i Pojo socken. Seminarium för folkskolelärarinnor. Ekenäs hvassbuk är känd. 1,700 inv. — **Hangö**, i Bromarf, nyanlagd handelshamn. 900 inv. Sjöslag 1714.

Svartå (Mustio), landets äldsta jernbruk, — och *Raseborg*, i Karis, slottsruiner. — *Fiskars*, i Pojo, jernbruk och metallfabrik. — *Högfors*, i Pyhäjärvi, jernbruk. — *Ojamo*, i Lojo, landets äldsta grufva. — *Wärälä*, by i Elimä. Fredsslut 1790. — *Anjala*, sätesgård. Anjalaförbundet 1788.

2. Åbo och Björneborgs län med Åland,

landets sydvestra del, består af Egentliga Finland, vestra Satakunda, en liten del af vestra Nyland samt Åland. — I Egentliga Finland äro kusterna och norra delen bergiga (*Salpausselkä*). Satakundaandelen, som till största delen är jemn, upptages i N. af kärr och höglända moar (*Tavastmon*, Hämeen kangas). Länets södra kust och skärgården derinvid höra till de bördigaste och bäst odlade delarne af landet. Satakunda är längs Kumo-elf fruktbart och väl odladt. Hvetet mognar på södra kusten,

der äfven eken och andra ädla trädslag trifvas. Biskötsel idkas något (i Åbo trakten). På Räfsö (vid Kumo-elfs mynning) finnes svart marmor, i närheten af Åbo finkornig granit. Länets södra del har många jernbruk samt en koppargrufva; kalk brännes mycket i Pargas och Kimito socknar. Hemslöjden är betydlig i trakten af Åbo (bomulls- och linneväfnad), Nystad (träkärl) och Raumo (spetsar). I Säkylä tillverkas qvarnstenar. Invånarne i länet äro Finnar (Tavaster) och Svenskar.

Åland utgöres af en stor ö (*fasta Åland*), omkring 80 bebodda holmar samt otaliga klippor och skär. Det begränsas i V. af *Ålandshaf*, i Ö. af *Skiftet*, som skiljer Åländska skären från de finska. Fasta Åland är af hafvet mycket sönderskuret (hafsviken *Lumparen* i Ö.), har ojemn mark och är till en del fruktbart. Fiske och jagt äro af mycken vikt. Invånarne, som äro Svenskar, idka handel och fraktfart.

I Egentliga Finland: **Åbo** (Turku), vid Aura-å, landets äldsta stad, f. d. hufvud- och universitetsstad. Säte för en hofrätt, Finlands erkebiskop och länets guvernör. Här finnes ett bibelsällskap, ett hushållningssällskap och flere skolor. Betydlig handels- och fabriksstad (mekaniska verkstäder, tobaksfabriker, sockerbruk, bomullsfabrik m. m.); vackert uppbyggd efter den stora branden 1827. 24 t. inv. Fredsslut 1743. Stadens märkligaste byggnad är domkyrkan. I Åbo finnes Porthans bildstod. Vid åns mynning ligger Åbo slott, det äldsta i landet (anlagdt 1157). Invid *Beckholmen* är Åbos yttre hamn.

I närheten: *Kuppis*, kallvattenkuranstalt; *Runsala* (Ruisalo), en vacker ö med villor och trädgårdar; åt SO. *Lemo-udde*, strid 1808.

Nådendal (Naantali), vid hafvet, bekant för dess yllestickning. Gyttebad. 600 inv. — **Nystad** (Uusi-kaupunki), vid hafvet, handel med läkter och träkärl, betydlig fraktfart. 3,800 inv. Fredsslut 1721. Underhafskablar till Åland och till Sverge (Grislehamn).

Salo, köping i Uskela. — *Dahlsbruk*, med mekanisk verkstad, på den stora Kimito-ön. — *Littois*, i S:t Karin, stor klädesfabrik. — *Kuusto* (Kuusluoto), i Piikkis, med ruiner af ett slott, som tillhört Finlands katolska biskopar

I Satakunda: **Björneborg** (Pori), vid den fiskrika Kumo-elf, i Ulfby socken, med hamnen *Räfsö*. Ansenlig handel, skeppsbyggeri, mekanisk verkstad o. a. fabriker. 9 t. inv. — **Raumo** (Rauma), vid hafvet. Handel med trävaror, spetsknypling. 3,500 invånare.

Ikalis, köping vid Kyrösselkä. — *Kyröskoski*, i Tavastkyrö, bomullsfabrik.

I Nyland: *Orijärvi*, i Kisko, koppar- och zinkgrufva.

På Åland: **Mariehamn** (Maarianhamina), i Jomala socken. 400 inv.

Skarpans, ett förstördt fästningsverk vid Bomarsund, — och *Kastelholm*, slottsruiner, i Sunds socken.

3. Tavastehus län

består af sydvestra Tavastland, östra Satakunda och en liten del af nordvestra Nyland, från Päijäne i Ö. till Kulovesi i V. — Länets norra och östra delar uppfyllas af höga och branta berg (Hämeen-selkä) med toppar af omkring 700 fots höjd (200 m.); södra delen är jemnare och väl odlad. Sjöar finnas i mängd (Pyhäjärvis södra tillflöde, Näsijärvi, Ruovesi och Päijäne). Nordvestra delen är rik på naturskönheter (*Kangasala-åsen*). Lin framalstras i ymnighet. Skogarne äro vidsträckta; lönn och ask

växa vildt i södra delen. I detta län äro många fabriker anlagda. Invånarne äro Finnar (Tavaster).

I Tavastland: **Tavastehus** (Hämeenlinna), guvernörens säte. Normallyceum. 4 t. inv. Invid staden slottet *Kronoborg* eller *Tavasteborg* (anlagdt 1249) och en vacker park.

Mustiala, landtbruksinstitut. — *Forssa*, bomullsfabrik, — och *Jokkis*, Finlands största egendom, jernbruk, i Tammela socken. — *Notsjö*, i Urdiala, glasbruk. — *Tervakoski*, i Janakkala, — och *Walkiakoski*, i Sääksmäki, pappersbruk. — *Evois*, i Lampis, forstinstitut. — *Lahtis*, jernvägsstation i närheten af Wesijärvi. Numera köpstad.

I Satakunda: **Tammerfors** (Tampere), i en härlig nejd mellan Näsijärvi och Pyhäjärvi sjöar, i Messuby socken, landets största fabriksstad (bomull, linne, papper, kläde m. m.).

Nokia, i Birkkala, träsliperi.

4. Wiborgs län

stöter i S. till Finska viken, i Ö. till Ladoga och utgör största delen af Gamla Finland. Består af södra Karelen, sydligaste Savolaks och smärre delar af Nyland och Tavastland. — Marken är ojemn (Salpausselkä och Äyräpäänselkä), med sandblandad och stenbunden, ofruktbar jordmån, till en stor del afsvedjad och af ett ödsligt utseende. Kymmenes, Wuoksens och Ladogas stränder äro dock temligen fruktbara och rika på naturskönheter. En mängd holmar upptaga Saima och Wuoksen samt beledsaga Ladogas stränder till Keksholm i S. och Finska vikens kust ända till Björkö (Koivisto) i Ö. Från Björkö österut är kusten sandig och långgrund. — Länets bästa skogar finnas NO. om Ladoga, der äfven stark sågrörelse drifves. Ädlare träslag och

fruktträd förekomma endast i de sydligaste trakterna; en skog af lärkträd (planterade) finnes i Nykyrka socken. Af sällsynta djur finnas vilda eller förvildade renar ytterst i Ö.; elgar visa sig sällan. — Jordbruket och hemslöjden äro i allmänhet ännu på en lägre ståndpunkt. Bohvete odlas temligen mycket. Länet hemtar mjöl och slöjdartiklar från Ryssland och ditför lax (från Kymmene och Wuoksen), videbark, glas, marmor, granit m. m. Landsvägarne äro goda, emedan rapakivi finnes i ymnighet. Flere fabriker äro anlagda i södra delen. — Invånarne äro till största delen Karelare. Ytterst i Ö. (i Salmis, Suistamo och Suojärvi socknar samt Kitelä kapell af Impilaks socken) bekänner befolkningen grekiska läran. Ytterst i V. (i Pyttis socken) är befolkningen till en del af svensk härkomst. Dessutom finnas Ryssar och Tyskar, mest i städerna. I Muola socken äro några byar bebodda af Ryssar.

I Karelen: **Wiborg** (Wiipuri), vid Saima-kanals mynning i Wiborgska viken, befäst. Har af alla landets städer den största utförsel af varor (förnämligast af plankor och bräder), hvilka hitföras ända från Kuopio län. Säte för en hofrätt och länestyrelsen. Har 6 kyrkor, flere skolor, några fabriker (tvålfabrik, mekanisk verkstad). Ruiner af ett slott, anlagdt 1293, och en vacker esplanad. 15 t. (med omgifningen 17,500) inv. Wiborgska kringlor äro kända. Stadens yttre hamn heter *Trångsund* (Uuras).

Utanföre: *Monrepos* (Wanha Wiipuri), en naturskön park — Wiborgska smällen 1495, Wiborgska gatloppet 1790 (sjöslag i närheten af udden *Kroserort* l. Ristiniemi i Säkjärvi).

Keksholm (Käkisalmi), på en ö emellan Wuok-

sens norra mynningsarmar, f. d. fästning, 1,400 inv.; — och **Sordavala** (Sortavala), vid Ladogas norra strand, folkskoleseminarium, 1 t. inv.; båda idka handel på S:t Petersburg.

Nurmis, finsmidesfabrik, — och *Pero*, spikfabrik, båda i Wiborgs socken. — *Rokkala*, glasbruk, i S:t Johannis socken. — *Raivola*, i Kivinebb, jernbruk. — *Pytärilaks*, by i Wederlaks, granitbrott. — *Suotniemi*, nära Keksholm, fajansfabrik. — *Kronoborg* (Kurkijoki), vid Ladoga, landtbruksinstitut. — *Ruskeala*, i Ruskeala, mamorbrott. — *Pitkäranta*, by i Impilaks, tenn- och koppargrufva. — *Walamo* och *Konevits* (Kononsaari), öar i Ladoga med grekiska kloster; den förra väl odlad och naturskön. — Vid Jääskis kyrka leder en jernbro öfver Wuoksen.

I Nyland: **Fredrikshamn** (Hamina), vid Finska viken, i Weckelaks socken, f. d. fästning, kadet-skola, god handel. 2,800 inv. Fredsslut 1809. — **Kotka**, på en ö vid Kymmenes östra mynningsarm, nyanlagd stad med betydande sågrörelse, f. d. befäst hamn. 1,500 inv.

I närheten: *Svensksund* (Ruotsinsalmi), sjöslag 1789 och 1790. — *Kymmene*, f. d. fäste, vid Kymmenes östra mynningsarm. — *Turpa*, krutbruk, — och *Ingerois*, pappersbruk och träsliperi, i Sippola. — *Hogland* (Suursaari), ö i Finska viken; ofruktbar och bergig (porfyr). Skeppslotsning, fiske och skälfångst äro näringar. Sjöslag 1788.

I Tavastland: *Kuusankoski*, i Walkeala, pappersbruk.

I Savolaks: **Willmanstrand** (Lappeenranta), vid Saimas södra strand, med ett f. d. fäste. 1,400 inv. Invid staden är den inhemska militärens lägerplats.

Lauritsala, vid Saima-kanals norra ända, lastageplats.

5. S:t Michels län

består af mellersta Savolaks och östra Tavastland, mellan Päijäne i V. och Orivesi i Ö. — Det är uppfyllt af otaliga sjöar, hvilka intaga mer än $\frac{1}{4}$ af ytan (i Ö. Saimas vattendrag från Orivesi till Saima, i V. Sysmä-stråten). Marken upptages till större

delen af backar och åsar (Savonselkä). I V. stiga höjderna till 6 å 800 fot (180—240 m.). Jordmånen är stenbunden och sandblandad. Genom svedjande och kärrodlingar skördas dock spannmål vanligen öfver behofvet; i Savolaksska andelen odlas mycket bohvete. Stark sågrörelse drifves; äfven finnas några jernverk. I sjöarne fångas allmännast muik-
kor och gös; i Saima finnas äfven lax och skälar. Länet afsätter hästar, hampa, ved, smör och kött. Invånarne äro till större delen af karelska stammen.

I Savolaks: **S:t Michel** (Mikkeli), vid en vik af Saima, länestyrelsens säte. 1,600 inv.

I närheten: *Porrassalmi*-pass, strid 1789.

Nyslott (Savonlinna), på en ö mellan Haukivesi och Pihlajavesi, i Sääminge socken och Gamla Finland; med ett slott (*Olofsborg*). 1,500 inv.

Punkaharju, kronopark på en långsmal ö mellan Puruvesi och Pihlajavesi, i en naturskön nejd. — *Kangassaari*, i Kerimäki, glasbruk. — *Oravi*, jernbruk. — *Parkkumäki*, strid 1789, — och *Haapaniemi*, f. d. säte för en krigsskola, alla i Rantasalmi socken. — *Brachelinna*, i Kristina, lemningar efter ett slott.

I Tavastland: **Heinola**, vid Jyränkö-ström. 1,200 invånare.

6. Kuopio län

består af norra Karelen, norra Savolaks och nord-östra Tavastland, från Keitele i V. till ryska gränsen i Ö. — Landet sänker sig från 6 å 800 fot (180—240 m.) i N. till 3 å 400 (90—120 m.) i S. och upptages dels af åsar (Suomonselkä, Savonselkä, Karjalanselkä och Salpausselkä), enskilda höjder och djupa dalar, dels af vidsträckta sjöar (Pielis-, Kallavesi- och Rautalampi-stråtar), sankärr, mossar och myrar. Karelska andelen har långsluttande höjder, af hvilka många äro ända upp till spetsen

betäckta med växtjord och derföre dels odlade, dels beväxta med vacker löfskog. Länets öfriga delar hafva branta och mest kala berg samt trånga dalar. Jordmånen är sandblandad och besväras af småsten, men är i allmänhet icke ofruktbar. Spanmålen, som mest vinnes genom kärrodlingar och svedjebruk, förslår i vanliga år för behovet. Ängarne och betesmarkerna äro bättre än i S:t Michels län. Skogarne äro ansenliga i länets norra och östra delar (mest tall, i S. mest björk); sågrörelsen är liflig. Vattendragen hafva ymnig tillgång på malm, hvilken äfven bearbetas inom länet; koppar förekommer i Karelen. Länet afsätter förnämligast plankor och bräder; vidare smör, hästar, pelsverk och skogsfågel. Invånarne äro af karelska stammen. I Libelits och Ilomants socknar bekänner en del af befolkningen grekiska läran.

I Savolaks: **Kuopio**, i ett vackert läge vid Kallavesi, säte för läne- och stiftsstyrelsen, betydlig handel. 7,700 inv.

I närheten: höjden *Puijonmäki*, 505 fot (150 m.) öfver Kallavesi (775 f. = 230 m. öfver hafvet), med vacker utsigt; — *Toivala*, känt från 1808 års krig. — *Souru*, i Karttula, jernbruk. — *Idensalmi* (Iisalmi), köping; — och *Koljonvirta*, strid 1808, båda i Idensalmi socken. — *Warkaus*, köping i Leppävirta, — och *Strömsdal* (Juvankoski), i Nilsä socken, mekaniska verkstäder.

I Karelen: **Joensuu**, vid Pielis-elfs utlopp, liflig handel. 1,900 inv.

Wärtsilä, stort jernbruk i Tohmajärvi socken. — *Puhois*, i Kides, mekanisk verkstad. — *Möhkö*, i Ilomants, jernbruk. — *Nurmis*, köping vid Pielisjärvi. I dess närhet: *Kuokkaistenkoski*, jernbruk.

7. Wasa län

består af södra Österbotten, nordöstra Satakunda

och nordvestra Tavastland. — *Österbotten* är en låg slätt, den största i landet, på hvilken endast lägre kullar och få betydligare höjder*) finnas. Den intager en bredd af 4 till 5 mil, sluttar nästan omärkligt mot hafvet och genomskäres af en mängd elfvar och åar. Hafstranden är långgrund och beledsagas af skär, hvilka i Qvarken sträcka sig längst utåt. Österbottens inre delar ojemnas af Suomen-selkä. Slättens södra del har bördig lerjord, är väl odlad och sädesrik, isynnerhet längs Kyro elfs stränder och invid kusten, der ett storkornigt sädesslag skördas (Wasa-råg). Storkyro sockens åkerfält prisas såsom de vidsträcktaste i landet. Slättens norra del har svagare jordmån, dock förslår äfven här skörden för behofvet. Kärr- och ängsodling bedrifves jemväl med ifver och insigt. På skog är mångenstädes brist. Vid kusten idkas ett indrägtigt strömmingfiske och skälskytte. Invånarne äro skickliga i allehanda slöjder och i egenskap af landets bästa skeppsbyggare och timmermän allmänt anlitade. Längs kusten är befolkningen af svensk härkomst. Länets finska befolkning utgöres af Tavaster.

Tavastländska och *Satakunda*-andelarne äro upptagna af höga åsar (Suomenselkä och Hämeenselkä) och en mängd sjöar (Keitele- och Saarijärvi-stråtar samt Ruovesis tillflöden) samt äro mindre tjenliga för åkerbruk. Skogarne äro vidsträckta och lemna skeppsvirke åt kuststäderna. De hysa äfven elgar.

I Österbotten, alla vid kusten: **Nikolaistad** (f. d. Wasa), säte för en hofrätt och länestyrelsen. Flere skolor, ansenlig handel, några fabriker (bomullsfabrik). 7,200 inv. Stadens skeppshamn heter *Brändö*.

*) Kända af sjöfarande äro *Bötomborgen* i Lappfjerd.

I närheten: *Korsholm*, f. d. slott. — **Nykarleby** (Uusi Kaarleby, Joensuu), vid elfven af samma namn, seminarium för folkskolelärare. 1,200 inv. — **Jakobstad** (Pietarsaari), i Pedersö socken, liflig fraktfart. 2 t. inv. — **Gamlakarleby** (Kokkola), med tilltagande handel, 2,200 inv. — **Kaskö** (Kaskinen), på en ö i Nerpes socken, med en förträfflig hamn. Strömmingfiske. 800 inv. — **Kristinestad** (Ristiina), i Lappfjerds socken, god handel. 2,700 inv.

Östermyra, i Ilmola, krutbruk. — *Napue*, by i Storkyro, fältslag 1714. — Kända från 1808 års krig äro: *Lappo-Storby*, i Lappo; — *Alavo*; — *Ruona-bro* och *Salmi*, i Kuortane; — *Juutas*, nära Nykarleby; — och *Oravais*.

I Tavastland: **Jyväskylä**, vid norra ändan af Päijäne. Folkskoleseminarium. 2,300 inv.

Karstula och *Lintulaks*, i Saarijärvi, strider 1808.

8. Uleåborgs och Kajana län,

det största af länen (3 t. qv. mil), består af norra Österbotten samt finska andelarne af Lappland och Vesterbotten (landet mellan Torne-elf och Ounas-selkä). — *Österbotten* är en mot Bottniska viken slutande landsträcka, genomskuren af många elfvar. De inre delarne äro uppfyllda af höga åsar (Maansselkä, Suomenselkä, Kainunselkä) med toppar af 800 till 1,600 fots höjd (240—480 m.), af sandhedar och en stor mängd sjöar (Uleträsk med dess tillflöden samt sjöarne Ö. om Maansselkä). Ofantliga moras intaga en god del af landskapets yta. Kustlandet är en låg slätt, afbruten af åsar, hvilka sträcka sig mot hafvet. Jordmånen är mest svag och åkerbruket högst osäkert i anseende till ofta inträffande nattfroster, hvilka isynnerhet hemsöka de inre delarne. Kustlandet är väl odladt på en

bredd af 5 till 10 mil. I de inre delarne idkas stark kärrodling och svedjebruk. I allmänhet säs mer korn än råg, som oftare skadas af nattfrost. Ängarne och betesmarkerna hafva riklig växt; boskapsskötseln är derföre af största vigt för landskapet. Limingo-ängarne S. om Uleåborg prisas likasom Storkyros åkerfält. De inre delarne (Kajana län, Kainunmaa) anses hafva de bäst bibehållna skogar i landet; der brännes mycket tjära, som längs de forsande elfvarne föres till kusten. Kustlandet är skoglöst. De nordliga elfvarne äro rika på taimen och lax. I några vattendrag fiskas perlor af mindre värde. Jagten är ganska lönande. Sjö- och myrmalm finnes mångenstädes, kopparmalm i Kuusamo socken. Invånarne äro af kareliska stammen. — *Vesterbotten* ojemnas af Ounasselkä och liknar Österbottens inre delar.

Lappland upptages af en mängd berg och åsar, hedar, kärr och mossar. Spanmål och jordfrukter odlas der föga. Dock säs potates, rofvor och korn ända till sjön Enare. Inom Utsjoki är allt jordbruk okänt. Bär finnas i ymnighet, skogar ända till Enare. Guld vaskas vid Ivalojoiki. Den egentliga befolkningen utgöres af Lappar. De hafva sin näring dels af renar, åt hvilka renlafven lemnar föda, dels af fiske och rofsädd. Största delen af befolkningen utgöres af Finnar, hvilka idka jordbruk, fiske och boskapsskötsel. En del Lappar har antagit Finnarnes lefnadssätt. En svår plåga äro Lapplands otaliga mygg. — Lappland indelas i sju *Lappmarker*: *Torne-* eller *Enontekis* och *Muonioniska* i V., *Kittilä*, *Sodankylä* och *Kuolajärvi* i S. samt *Enare* och *Utsjoki* i N. De fem sistnämnda innefattas under den gemensamma benämningen *Kemi Lappmark*.

I Österbotten: **Uleåborg** (Oulu), handelsstad vid Ule-elfs utlopp (Merikoski), har af alla landets städer den största utförsel af tjära. Säte för länestyrelsen; stor läderfabrik. I Uleåborg finnes Franzéns bildstod. 10 t. inv. — **Brahestad** (Raahe), vid hafvet, i Salo socken. Handelsstad, anseeligt skeppsrederi. 3,000 inv. — **Kajana** (Kajaani), vid Kajana-å (Koivukoski), i Paltamo socken, med obetydlig rörelse. 900 inv. — **Kemi**, vid Kemi-elfs utlopp, 400 invånare.

Kajaneborg, slottsruiner på en holme i Koivukoski. — *Siikajoki*, *Revolaks* och *Pulkkila*, längs Siikajoki, strider 1808. — *Olkijoki*, i Salo, konvention 1808. — *Karlö* (Hailuoto), en stor ö i hafvet.

I Vesterbotten: **Torneå** (Tornio), nära Torne-elfs mynning, handel med lax och Lappvaror. 1 t. invånare.

Aavasaksa, ett berg vid Torne-elf nära polcirkeln, besökes midsommartiden af dem, som vilja se midnattsolen.

Den Skandinaviska Norden

innefattar den stora egentligen så kallade *Skandinaviska halfön*, den betydligt mindre *Jylländska halfön* och en myckenhet öar. Den är delad i tre konungariket, Sverge, Norge och Danmark. Sverge och Norge omfatta tillsammans den Skandinaviska halfön. Sverges fasta land utgör sydöstra delen af halfön, Norges fasta land vestra och norra delen.

Skandinaviska halfön

sammanhänger endast i NO. med det öfriga landfasta Europa. För öfrigt omgifves halfön af haf-

vet. Kusten är omgifven af en nästan oafbruten skärgård. Skärgårdens öar hafva dock endast vid nordvestra kusten någon betydligare storlek. Här ligga *Lofoten-öarne* m. fl. Norges kust är inskuren af hafsvikar, som djupt intränga i landet. Märkligast äro: från Skagerrak *Kristianiafjord*; från Nordsjön *Stavangerfjord*, *Hardangerfjord* och *Sognefjord*; från Atlantiska hafvet *Trondhjemsfjord*; från Ishafvet *Altenfjord*, *Tanafjord* och ytterst *Varangerfjord*. — Hela halföns längd (mellan Nordkyn och Falsterboref) utgör omkring 250 g. mil; största bredden omkring 80. Ytan är två gånger större än Finlands.

Längs vestra och nordvestra kanten utbreder sig en bergmassa, som omfattar hela Norge och norra Sverge. Den bildar i allmänhet vidsträckta högslätter, här och der afbrutna af fjällspetsar eller föga djupa dalfåror. Norra hälften kallas *Kölen* och har en medelhöjd af 2,000 fot (650 m.). Dess högsta sträckning bildar gränsen mellan Sverge och Norge och på densamma reser sig fjällspetsen *Sulitelma*, 5,800 fot (1,900 m.). Bergmassans sydligare och högre delar, *Dovre fjeld* och *Langfjeldene*, äro belägna i Norge. Den förstnämnda har isynnerhet vida högslätter, hvaremot *Langfjeldene* mera utgöres af höga fjäll, bland hvilka *Jötunfjeld*, vid innersta delen af *Sognefjorden*, med Skandinaviens högsta fjällspets *Ymesfjeld* (eller *Galdhöpiggen*), 8 t. fot (2,600 m.).

De högsta fjälltrakterna äro betäckta af evig snö. Kölens vidsträcktaste snöfält (jökel) är *Fonden*, som räcker ända ut till hafvet. N. om *Sognefjorden* utbreder sig *Justedalsbräen*, det vidsträckta-
ste snöfält på Europas fasta land.

Hela denna bergmassa, likasom öarne utanför densamma, reser sig brant ur hafvet i V.; på många

ställen med en höjd af flere tusen fot. Mot Ö. och SO. sänker den sig långsamt. Genom Sverges nordliga delar gå många breda åsar, åtskilda af långsmala dalar. I det sydliga Norge finnas stora dalar (*Gudbrandsdalen, Österdalen* m. fl.) — Omkring de stora svenska sjöarne är lågland; södra Sverge är ett lågt bergland.

Den mest höglända trakten är här *Småländska berglandet* och de mest bekanta bergen *Taberg* och *Omberg* vid Vettern samt *Kinneulle* vid Venern.

De betydligaste slätter äro: *Skånska slätten*, sydligaste delen af halfön; *Vestgötaslätten*, S. och SO. om Venern; *Östgötaslätten*, österut från Vettern; *Uplandsslätten*, N. om Mälaren. — Öarne Gotland och Öland utgöras af måttligt höga och mestadels jemna kalkklippor.

Floderna (*elfvarne*) äro särdeles många, men de flesta af dem äro endast till en ringa del segelbara, ty i anseende till landets ojemnhet äro de strida samt uppfyllda af vattenfall och forsar. De flesta upprinna i den vestra fjällbygden; några af dem i den trakt, der Kölen och Dovrefjeld sammanstöta, den Skandinaviska halföns förnämsta vattendelare.

Sverges vigtigaste floder äro *Torne-elf*, *Ume-elf*, *Ångerman-elfven*, *Dal-elfven*, *Motala-ström* och *Göta-elf*. — *Torne-elf*, *Ume-elf* och *Ångerman-elfven* höra till det nordliga Sverges stora vattendrag, af hvilka många genomflyta betydliga sjöar. Den förstnämnda och dess biflod *Muonio-elf* utgöra Sverges gräns mot Finland (stad: Haparanda). — *Dal-elfven* uppkommer af tvenne källfloder, *Östra Dal-elfven* och *Vestra Dal-elfven*. — *Motala-ström* utgör aflopp för sjön Vettern och utfaller i Bråviken (stad: Norrköping). — Det öfre loppet till *Göta-elf* utgöres af *Klar-elfven*,

som rinner ut i Venern (stad: Karlstad). Göta-elf bildar *Trollhätte-vattenfallen* och utfaller i Kattegat (stad: Göteborg).

Norges viktigaste floder äro *Glommen* och *Drams-elfven*. — *Glommen* flyter genom Österdalen och utfaller vid östra sidan af Kristiania-fjordens öppning (stad: Frederiksstad). Den upptager *Vormen*, som först kallas *Laagen*, och flyter genom Gudbrandsdalen och sjön *Mjösen*. Icke långt från sitt utlopp bildar Glommen vattenfallet *Sarpen*. — *Drams-elfven* utfaller i en vestlig vik af Kristiania-fjorden (stad: Drammen). — På Norges gräns mot Finland rinner *Tana-elf*, som utfaller i Tana-fjord.

Sjöarne äro många och stora. I Sverge finnas 4 stora sjöar, hvilka skilja det sydliga Sverge från det öfriga landet, nämligen *Venern* (100 qv. mil), *Vettern*, *Hjelmaren* och *Mälaren*. *Venern* har en i hög grad ombytlig vattenhöjd. *Vettern* är utmärkt genom sitt klara och lättrörliga vatten. *Hjelmaren* har genom *Eskilstuna-ån* aflopp åt *Mälaren*, en för sin rikedom på öar märkvärdig sjö, som genom en kort ström i staden Stockholm utflyter i Östersjön. — I Norge finnes *Mjösen* m. fl.

Skandinaviska halföns vattenrikaste fall äro *Trollhätte-fallen*, 120 f. (40 m.) höga, och *Sarpen*, 70 f. (22 m.). Vattenfall, som utmärka sig genom en betydlig höjd, men hafva en ringa vattenmängd, äro *Rjukandfos*, 750 f. (240 m.), i Maanelfven, och *Vöringfos*, 600 f. (200 m.), i en liten, i Hardangerfjord nedströmmande kustflod.

Klimatet på halfön är i följd af dennas stora utsträckning mycket olika i N. och S. En annan olikhet framträder, då man jemför trakterna på olika sidor af den stora vestliga fjällmassan. Norges vestra kust, hvilken sköljes af en varm hafström (Golfströmmen), har nämligen ett mildt hafsklimat.

Hafvet tillfryser därför icke, icke ens vid Nordkap, och fuktigheten är mycket stor, emedan den varma hafsluften afkyles genom de kalla fjällen. Staden Bergen har därför en regnmängd af 70 tum (1.800 millim.). *) — Längre mot Ö. är klimatet mera kontinentalt. Det mildaste klimatet i Sverge har Skånska slätten jemte Gotland.

Växtligheten är också mycket olika. Bokens norra gräns utgöres af Bergen och Vettern, ekens och fruktträdens af Trondhjem och Dalelfven. Skogarne bestå mest af fur och gran. På stora sträckor af den vestliga och nordliga Skandinaviska halfön saknas skog helt och hållet och växtligheten består isynnerhet af mossor och några andra brunaktiga fjällörter. Det sydliga Sverge kan kallas åkerbruksbältet; derpå följer barrträdsbältet och så polarbältet. — *Den eviga snön* begynner i det sydliga Norge vid 5,000 fots (1,600 m.) och vid Nordkap vid 2,000 fots (650 m.) höjd.

De märkligare **djurslagen** äro i allmänhet desamma som hos oss. Särskildt bör dock märkas den vestra kustens stora rikedom på *fisk* och *sjöfågel*.

De två konungarikena Sverge och Norge hafva en gemensam konung. Krig och fred samt alla slags fördrag med främmande stater äro äfvenledes för båda rikena gemensamma; men i öfrigt är hvardera riket oberoende af det andra.

Konungariket Sverge (8 t. qv. mil, 4,6 mill. inv.) indelas i 4 hufvuddelar: *Götaland* i S., *Svealand* i midten, *Norrland* i N. och *Lappland* längs Kölen. Dessa hufvuddelar indelas åter i landskap.

*) Den största nederbörden i Norge, nämligen 75 tum (2,000 m. m.), har man funnit omkring 10 N. från Bergen, på *Florö*, i hvars närhet fastlandet når en höjd af 3,800 fot (1,250 m.).

Konungariket Norge (5,700 qv. mil, 1,8 mill. inv.) delas genom Dovre- och Langfjeldene i 3 delar: det *Nordenfjeldske* Norge, N. om Dovrefjeld; det *Vestenfjeldske*, V. om Langfjeldene; det *Söndenfjeldske*, S. om Dovrefjeld, Ö. om Langfjeldene.

Norrmännen och *Svenskarne* tala hvar sitt språk, men dessa språk likna hvarandra mycket. I Sverge begagnar man det svenska skriftspråket; men i Norge, hvilket i flere århundraden varit förenadt med Danmark, hvarifrån det skildes 1814, har man samma skriftspråk som i Danmark. I Sverges och Norges nordliga delar finnas äfven *Finnar* och *Lappar*. Dessa sistnämnda lefva såsom nomader med sina renar i fjälltrakterna („Fjeldfinner“) eller vid hafvet af fiske („Söfinner“). Finnarne, i Norge kallade „Kväner“, idka boskapsskötsel samt något åkerbruk och fiske.

Näringarne äro i de två länderna mycket olika. — I Sverge är *jordbruk* jemte *boskapsskötsel* det allmännaste näringsfång och landet till och med utför säd. De bördigaste delarne af landet äro Skåne och slätterna kring de stora sjöarne. Lin odlas mycket i Norrland. — *Bergsbruket* öfverträffar Norges, likasom jordbruket. Jern förekommer nästan i alla delar af landet och genom mellersta Sverge, från mellersta Klar-elfven i V. till Ålandshaf i Ö., sträcker sig ett bälte, som är utomordentligt rikt på jern. Det bästa jernet fås från Dannemora. Betydliga koppargrufvor finnas i Falun och Åtvidaberg. Vid Sala är en silfvergrufva af föga värde. — *Skogsbruket* är också en hufvudnäring och Sverge intager i Europa främsta rummet med hänseende till storleken af dess trävaruutförsel; det mesta här af

utskeppas från Norrland. Fisket är ej af synnerlig betydighet.

Den svenska *industrin* öfverträffar vida Norges. Norrköping och Göteborg hafva betydliga klädes- och bomullsfabriker. I Motala finnes rikets största mekaniska verkstad. I Eskilstuna tillverkas de finaste stål- och jernarbeten. Inrikes *handeln* är likaledes mycket lifligare än i Norge och befordras genom *kanaler* och *jernvägar*. Tvärsigenom landet går en stor kanalväg, som leder från Östersjön till Kattegat. Från en vik af Östersjön leder nämligen *Götakanal* genom Vettern och mindre sjöar till Vnern. *Trollhätte-kanalverk* leder förbi vattenfallen i Göta-elf. *Södertelje-kanal* förenar Mälaren med Östersjön. *Jernvägar* leda från Stockholm till Svealands och Götalands flesta städer, till Sundsvall och till Norge. — Utrikes *handeln* är ganska liflig, men bedrifves till en stor del med främmande skepp. Sverges viktigaste utförsvaror äro jern och skogsprodukter. De betydligaste införsvarorna äro: kolonialvaror, salt, vin m. m. — *Sjöfarten*, ehuru ganska betydande, öfverträffas af Norges. De viktigaste handelsstäderna äro Göteborg (jern, trävaror och spanmål), Stockholm (jern) och Malmö (spanmål).

I **Norge** är *jordbruket* hufvudnäring endast i det Söndenfjeldske samt i en trakt vid Trondhjemsfjorden. Jorden är alltför ofruktbar och blott $\frac{1}{120}$ af landet är åker (i Finland $\frac{1}{42}$), hvarföre årligen 2 millioner tunnor säd införas. *Boskapsskötseln* är deremot af stor vikt, isynnerhet i fjälltrakterna, der man om sommaren likasom på Alperna drifver boskapen „till Sätters“.

De viktigare näringarne i Norge äro *skogsbruk* och isynnerhet *fiske*. Det Söndenfjeldske Norge har

vidsträckta gran- och furskogar, hvarföre derifrån mycket trävaror utföras. Denna utförsel idkas isynnerhet af Drammen, Kristiania och Frederiksstad. För hela Vesten- och Nordenfjeldske kustlandet är deremot fiske hufvudnäringen. Hufvudfiskslagen äro sill och torsk. Vid Lofoten-öarne samlas årligen ända till 25 t. människor för att fiska och Norge utför en mängd fisk, mest till Spanien o. a. katolska länder, der man under fastan äter fisk.

Bergsbruk och *industri* äro i Norge af ringa betydighet. Det Söndenfjeldske eger många jerngrufvor. En mycket gifvande silfvergrufva finnes i Kongsberg; i det Nordenfjeldske ligger Røraas [ås] koppargrufva. *Sjöfarten* är synnerligen betydande, och Norrmännen höra till de första sjöfolk på jorden. Norges vigtigaste *handelsstäder* äro Kristiania och Bergen. Jernvägar äro dragna från Kristiania till städerna i närheten, till Trondhjem och till Sverge.

Religionen i båda rikena är den lutherska och upplysningen är lika långt framskriden som i de flesta andra civiliserade länderna. Sverge har två universiteter, i Upsala och Lund, Norge har ett universitet, i Kristiania.

Sverge.

Konungens magt är inskränkt genom *riksdagen*, hvilken består utaf tvänne „kamrar“.

För den allmänna styrelsen och förvaltningen indelas riket i 24 *län* och Stockholms *öfverståhållarskap*; för kyrkostyrelsen och undervisningsväsendet i 12 *stift*; för lagskipningen i 3 *hofrättsdistrikter*.

Sverges största **städer** äro: Stockholm 195 t.,

Göteborg 80 t., Malmö 42 t. och Norrköping 28 t. invånare.

Svealand

innefattar landskapen: *Upland*, N. om Mälaren, *Vestmanland*, V. om Upland, *Södermanland*, S. om Mälaren, *Nerike* i SV., *Värmland* och *Dalarne* i NV., samt *Gestrikland* N. om Upland.

I **Upland** ligga *Stockholm* och *Upsala*.

Stockholm, rikets hufvudstad, ligger vid Mälarens utlopp i Östersjön, dels på öar, dels på fasta landet. Anses vara en af de vackrast belägna större städer i Europa. Bland dess byggnader må nämnas: det sköna *Kungliga slottet*, *Riddarholmskyrkan* med de svenska konungagrafvarne och *Nationalmuseum*.

Till Stockholms sköna omgifningar höra flere slott, såsom *Haga*, *Ulriksdal*, *Drottningholm* och *Gripsholm*.

Upsala, vid Fyrisån, är säte för rikets erkebiskop. Likasom Lund har Upsala ett universitet och en berömd domkyrka.

I norra Upland ligger *Dannemora*.

I **Vestmanland** ligga *Vesterås* och *Sala*, i **Södermanland** *Nyköping* och *Eskilstuna*, i **Nerike** *Örebro* vid Hjelmaren, i **Värmland** *Karlstad* nära Klar-elfvens utlopp i Venern, i **Dalarne** *Falun* och i **Gestrikland** *Gefle*.

I norra Dalarne ligger *Elfdals* porfyrbrött, vid Östra Dal-elfven.

Gefle idkar ansenlig handel, sjöfart och skeppsbyggeri.

I Värmlands nordvestra del utgöres befolkningen till en del af Finnar.

Götaland

innefattar landskapen *Östergötland*, *Vestergötland*, *Små-*

land, Bleking, Skåne, Halland, Bohuslän och Dal samt Öland och Gotland.

I **Östergötland** ligga *Norrköping* och *Motala* vid Motala ström, *Linköping*, *Söderköping* vid Götakanal och *Vadstena* vid Vettern.

Från Linköping mot SO. ligger *Åtvidaberg*.

I **Vestergötland** ligga *Göteborg* och *Venersborg* vid Göta-elf samt fästningen *Karlsborg* vid Vettern.

Göteborg är genomskuret af kanaler samt utmärker sig genom rikedom och många ståtliga byggnader

I **Småland** ligga *Kalmar* vid Kalmarsund och *Jönköping* vid Vetterns södra ända; I **Bleking** ligger *Karlskrona*.

Kalmar är känt genom sitt slott, der Kalmarunionen stiftades 1397. — *Jönköping* är säte för Göta hofrätt (säte för Svea hofrätt är Stockholm). — *Karlskrona* är hufvudstation för den svenska krigsflottan.

I **Skåne** ligga *Ystad*, *Malmö*, *Landskrona* och *Helsingborg* vid kusten. Inne i landet ligga *Kristianstad* och *Lund*.

Malmö utför mycket spanmål, *Kristianstad* är säte för hofrätten öfver Skåne och Bleking. — *Lund* var under katolska tiden säte för Nordens erkebiskop. Här finnes rikets andra universitet. Staden har en ansenlig domkyrka.

I **Halland** ligger *Halmstad*, i **Bohuslän** fästningen *Marstrand* och *Uddevalle*; i **Dal** finnes icke någon ort af betydelse.

På **Gotland** ligger *Visby*, fordom en vigtig Hansestad. Har en mängd ruiner och har derföre blifvit kalladt „Nordens Rom“.

Norrland

innefattar landskapen *Helsingland*, *Herjedalen*, *Jemtland*, *Medelpad*, *Ångermanland* och *Vesterbotten*. På kusten ligga flere mindre städer, hvilka idka skeppsbyggeri och handel med Norrlands produkter.

Märkligast äro: *Sundsvall*, Norrlands största stad med 10 t. inv., — *Hernösand* vid Ångermanelfven, — *Umeå* vid Qvarken — och *Haparanda* vid Torne-elf, midtemot staden Torneå.

Nära Umeå ligga *Hörnefors*, *Säfvar* och *Ratan*, kända från kriget 1809. — *Örnsköldsvik*, köping.

I **Lappland** finnas inga städer eller köpingar. Det indelas i 6 s. k. *Lappmarker*.

Norge

är, likasom Sverge, ett konungarike med inskränkt konungamagt. Den lagstiftande församlingen kallas *Stortinget*.

För den civila förvaltningen är Norge indeladt i 20 *amter*, för den andliga styrelsen i 6 *stift*, nämligen *Kristiania stift*, *Kristiansands stift*, *Hamars stift*, *Bergens stift*, *Trondhjems stift* och *Tromsö stift*.

Städerna äro ungefärligen lika stora som de svenska. De största äro Kristiania 120 t., Bergen 40 t., Drammen, Stavanger och Trondhjem 20 t. inv.

I **Kristiania stift** ligga vid kusten *Kristiania*, *Frederiksstad*, *Frederikshald* med fästningen *Frederikssten*, *Drammen*, *Horten* och *Tönsberg*. I det inre landet ligger mot V. *Kongsberg*.

Kristiania, Norges hufvudstad, utmärker sig genom sina vackra omgifningar. — Utanför *Frederikssten* stupade Karl XII 1718. — *Horten* är krigsflottans hufvudstation. — *Tönsberg* idkar en betydlig hval- och skälfångst i Norra Ishafvet.

I **Hamars stift** ligger *Hamar* vid Mjösen.

I **Kristiansands stift** ligga *Kristiansand*, *Stavanger* och *Arendal* vid hafvet. — *Stavanger* bestrider större delen af Norges sill-utförsel. — *Arendal* har af alla städer i Nordeuropa den största handelsflottan.

I **Bergens stift** ligger *Bergen*, under en lång tid Norges viktigaste handelsstad.

I **Trondhjems stift** ligga *Trondhjem* och *Kristiansund* vid hafvet, *Röraas* [ås] inne i landet.

Trondhjem, det gamla Nidaros, var fordom Norges hufvudstad. Dess domkyrka har ansetts för den götiska byggnadskonstens största mästerverk i Norden, men är nu till en del i förfall. En jernväg leder till Sundsvall. — *Kristiansund* är hufvudorten för Norges torskutörsel. — *Röraas* ligger 2 t. fot (650 m.) öfver hafvet; således på en höjd der ingen säd kan växa.

I **Tromsö stift** ligga *Tromsö*, *Hammerfest*, *Vardö* med *Vardöhus* och *Vadsö*. *Vardöhus* är den nordligaste fästning, *Hammerfest* den nordligaste stad på jorden. — Stiftets nordliga del kallas „Finmarken“.

Vid Altenelfs utlopp ligger *Altenyaard*, det nordligaste ställe på jorden, der säd odlas (70° n. br.).

Danmark.

Det egentliga konungariket Danmark består af halfön *Jyllands* norra del och *Danska öarne*: *Sjælland*, *Fyen*, *Langeland*, *Laaland* [lå], *Falster* och *Möen* m. fl. samt *Bornholm*.

Till Danmark hör för närvarande endast den nordliga delen af halfön *Jylland* eller det egentliga *Jylland*, sedan den öfriga delen, *Slesvig* och *Holstein*, 1864 blifvit förenad med Tyskland.

Halfön *Jylland* är en fortsättning af det nord-

tyska låglandet. *) Östra kusten är dock temligen hög, med många inskjutande vikar och goda hamnar. Vestkusten är låg och nästan otillgänglig för fartyg. Vid densamma ligger en smal rad af „Klitter“ eller düner, d. ä. sandmassor, uppkastade af hafvet. Midten är en sandås med många hedar, nordligast slutande i udden *Skagen*. Tvärsigenom hela halfön går *Limfjorden*, ursprungligen en vik af Kattegat.

Öarne äro låga och flacka, med undantag af Möen och Bornholm. Den förra har ett kritberg, *Möens klint*, som stupar brant i hafvet; den senare har temligen höga granitklippor.

Öarne och halföns östra kust bestå af lera och sand. De äro bördiga på säd och beväxta med små skogar af bok och ek, hvaremot halföns öfriga delar äro skoglösa och ofruktbara. Vanliga bränslet är torf.

Klimatet är mildt, så att hamnar och sund säl- lan tillfrysa; växtligheten och djurriket såsom i södra Sverige.

Folkmängden utgör 2 mill.; ytan 700 qv. mil, således något mindre än Wasa län. Invånarne *Dan-skarne* äro af skandinavisk stam.

Af **näringarne** är *jordbruket* den viktigaste på öarne, *boskapskötseln* på halfön. *Industrin* är ringa, emedan jern, stenkol och vattenfall saknas. *Handeln* är liflig med spanmål och ladugårdsprodukter. Jernvägar finnas rätt mycket. Viktigaste handelsstaden är Kjöbenhavn.

Religionen är luthersk, folkundervisningen allmän. Ett universitet finnes i Kjöbenhavn.

Danmarks högsta punkt, *Eier Bænehöi*, midt i Jylland, når endast 530 fot (172 m.).

Konungens magt är inskränkt genom „riksdagen“.

Danmark indelas, likasom Norge, uti stift och amter.

Städerna äro små, med undantag af *Kjöbenhavn*, 270 t. inv.

Ön Själland. *Kjöbenhavn* (Köpenhamn), vid Öresund, rikets hufvudstad, station för krigsflottan. Är i följd af sitt läge en liflig sjöhandelsstad, ty Öresund är likasom sunden vid Calais, Gibraltar och Konstantinopel en af verldshandelns portar, hvilken årligen genomseglas af omkring 40 t. fartyg. Rika samlingar af böcker och konstverk. *Thorvaldsens museum*. — *Helsingör*, vid smalaste delen af Öresund, med fästet *Kronborg*. — *Roskilde*, vid Isefjord, domkyrka med konungagrafvar.

Ön Fyen. *Odense*, urgammal stad.

Jylland är icke så väl befolkadt som öarne, isynnerhet i V. De flesta städerna ligga vid östra kusten: *Horsens*, *Aarhus* (25 t. inv.), *Randers* och *Aalborg*, lifliga handelsstäder; — och *Fredericia*, fästning, vid Lilla Bält. — *Viborg*, småstad, midt i Jylland.

Danmarks „nordliga biländer“ äro *Färöarne* och *Island*.

Färöarne bestå af höga och kala klippor. Folket är af norsk stam. Det föder sig med fårafvel, fiske och fågelfångst (ejderfåglar m. fl.), ty säden (kornet) mognar sällan.

Island (1,900 qv. mil, 72 t. inv.) består till största delen af fjäll, hvilkas högre delar äro betäckta med evig snö och is. På ön finnas många vulkaner, bland hvilka *Hekla* är den mest bekanta, och heta källor, bland dem *Geysir*. Island uppvärmes af Golfströmmen och har derföre en mild vinter.

Folket, af norsk börd, föder sig likasom Färöingarne och begagnar som bränsle drifved. Endast kusterna kunna bebos. Öns hufvudort är *Reykjavik*.

Danmarks **besittningar utom Europa** äro de 3 Vestindiska öarne *S:t Croix* [croa], *S:t Jean* [sjang] och *S:t Thomas* [tomå] samt *Grönlands* sydvestra kust.

Central-Europa

begränsas i N. af Östersjön och Nordsjön, i V. af Kanalen och Biscaya-hafvet, i S. af vestra Medelhafvet och Adriatiska hafvet. Det sammanhänger i N. med halfön Jylland, i S. med Sydeuropas tre stora halföar, i Ö. med Öst-Europa. Mot Öst-Europa och Jylland saknas naturliga gränser.

Med afseende på **höjdförhållandena** är Central-Europa högst olika gestaltadt, i det att berg, dalar och slätter omvexla med hvarandra. I allmänhet höjer det sig dock från N. till S. Efter höjden kan det indelas i tre delar: låglandet, berglandet och Alperna.

1. **Alperna**, Europas högsta fjälltrakt, bilda en båge, hvilken från Genovaviken sträcker sig intill Adriatiska hafvet. De indelas i Vestra Alperna, Mellersta Alperna och Östra Alperna.

Vestra Alperna gå från Medelhafvet åt N. till *Montblanc*, Europas högsta bergspets, 14,800 fot (4,800 m.). Sydliga delen af Vestra Alperna kallas *Sjöalperna*.

Mellersta Alperna gå från *Montblanc* åt Ö. till *Brennerpasset* och bestå af flere bergskedjor, hvilkas medelpunkt är fjällknuten *S:t Gotthard*. Från denna sistnämnda sträcka sig åt SV. *Walliser-Alperna* in-

till Montblanc, åt V. *Berner-Alperna*, åt NO. *Glarner-Alperna*. Ö. om S:t Gotthard bilda Mellersta Alperna en mängd bergskedjor, hvilka indelas i *Graubündner-Alperna* i V. och *Tyroler-Alperna* i Ö. — De viktigaste bland dessa bergsträckor äro Walliser-Alperna med *Monte Rosa*, 14,200 fot (4,600 m.), och Berner-Alperna med *Finsteraarhorn* och *Jungfrau*, 13 t. fot höga (4,200 m.). De skiljas genom den öfre *Rhône-dalen*, likasom Graubündner-Alperna skiljas från Glarner-Alperna genom den öfre *Rhendalen*. På gränsen mellan Graubündner- och Tyroler-Alperna reser sig den höga spetsen *Ortler*, 12 t. fot (3,900 m.).

Ö. om Brennerpasset utbreda och tillika sänka sig Alperna allt mer. I Östra Alperna kunna tvenne hufvudkedjor åtskiljas. Den nordostliga hufvudkedjan kallas *Tauern*, hvars högsta spets är *Gross-Glockner*, 11,700 fot (3,800 m.). Den sydostliga hufvudkedjan är *Karniska Alperna* med högsta spetsen *Triglav*, 8,800 fot (2,900 m.). N. om Tauern äro *Salzburger-Alperna* eller *Österrikiska Schweiz*. Från Triglav sträcka sig åt SO. *Juliska Alperna*.

För samfärdseln är det gynsamt, att öfver Alperna gå många farbara **pass**, såsom *Mont Cénis*, *Stora S:t Bernhard*, *Simplon*, *S:t Gotthard*, *Brenner* och *Semmering*. Dessa pass äro nu omdanade till förträffliga vägar; men det har kostat stor möda att få detta utfördt („laviner“, „broar“, „gallerier“). Öfver Brenner och Semmering leda jernvägar och jernvägstunlar gå genom *Mont Cénis* och *S:t Gotthard*.

2. **Central-Europas bergland** bildar en stor båge från Lionviken ända till närheten af Svarta hafvet. Det indelas i tre delar, nämligen Karpaterna i Ö., Mellersta Tysklands berg i midten och Frankrikes bergland i V.

Karpaterna bilda en åt SV. öppen båge. Deras östra del kallas *Transsilvaniens* eller *Siebenbürgens högländ*, hvilket likasom *Karpaternas* västra del har en höjd af 8 t. fot (2,600 m.). Mellan *Karpaterna* och *Östra Alperna* utbreder sig den *Ungerska lågslätten*.

Mellersta Tysklands berg nå i allmänhet endast några få tusende fots höjd och bestå af en mängd delar. Såsom medelpunkt för dessa berg kan man betrakta bergknuten *Fichtelgebirge*, hvarifrån 4 kedjor utgå, nämligen *Erzgebirge* åt NO., *Böhmerwald* åt SO., *Rauhe Alb* åt SV. och *Thüringerwald* åt NV. — *Erzgebirge* och *Böhmerwald* bilda tillsammans två sidor af det *Böhmiska terrasslandet*, hvilket på de två öfriga sidorna begränsas af *Sudeterna* och de *Mähriska platåerna*. En mellanlänk mellan *Erzgebirge* och *Sudeterna* är det *Sachsiska Schweiz*, känt för sin naturskönhet. — *Sudeternas* nordliga del kallas *Riesengebirge*, hvars högsta topp når 5,000 fot (1,600 m.).

Från nordligaste ändan af *Thüringerwald* utgår mot SV. en rad af bergmassor, hvar till höra *Odenwald* och *Schwarzwald*. Denna bergrad bildar västra gränsen för *Tyska högslätten*, som genomstrykes af *Rauhe Alb* och har en höjd af 1,500 fot (500 m.). Mot SV. går *Tyska högslätten* öfver i *Schweiziska högslätten*, hvilken begränsas af *Alperna* och *Jurabergen*. Mot SO. går *Tyska högslätten* öfver i *slätten vid Wien*. — V. om *Schwarzwald* ligger den stora *Rhendalen*, som i V. begränsas af *Vogeserna*.

Till *Mellersta Tysklands berg* höra slutligen de *Rhenska Skifferbergen*, hvilka bestå af flere grupper, bland hvilka *Ardennerna* i Belgien och Nordfrankrike; — dessutom *Harz*, hvars högsta punkt

är *Brocken* eller *Blocksberg*, 3,500 fot (1,100 m.). Den delen af de Rhenska Skifferbergen, hvilken ligger längs Rhen, utmärker sig genom sin naturskönhet och sin rikedom på borgruiner.

Frankrikes bergland står i N. i förbindelse med Ardennerna och består af *Langres' platå*, *Côte d'Or* eller *Guldhöjderna*, *Cevennerna* och *Auvergne's högslätt*. *Mont Dore*, i Auvergne, når 5,800 fot (1,900 m.). En stor dalsträckning, hvilken består af *Saônedalen* mot N. och *nedre Rhône-dalen* mot S., skiljer Frankrikes bergland från Jura och Vestra Alperna.

Högst märkligt vid Central-Europas berg är det, att tvärsöfver dem sträcker sig ett bälte af slocknade vulkaner.

3. **Central-Europas lågland** omfattar hela norra och vestra delen af Central-Europa. Låglandets särskilda delar äro af en mycket olika beskaffenhet. På något afstånd från Östersjön sträcker sig den *Tyska sjöplatån*, som är en fortsättning af Vest-Rysslands landtrygg och fortgår längsmed östra kusten af halfön Jylland. Den bildar en bred och delvis fruktbar ås, med tallskogar i Ö., löfskogar i V., och har en mängd små sjöar. Låglandet S. om denna ås har många moras, från Pinska kärren i Ö. intill Holland i V. Östersjöns kust är icke alldeles flack; ön Rügen har branta kritberg. Floderna bilda egenomliga mynningsvikar, kallade „Haff“ och skilda från hafvet genom öar eller landttungor, hvilka sistnämnda bestå af düner. — Vid Nordsjöns rand ligger ett bräm af düner. Innanför dessa finnas vidsträckta, så kallade *marskländer*, hvilka genom düner och dammar skyddas mot hafsfloderna. Marskländerna äro utomordentligt fruktbara och begagnas isynnerhet såsom betesmarker. Innanför marsk-

länderna finnas stora hedar, hvilka fortgå ända upp till Skagen och till hvilka hör „Lüneburger-heden“ i Hannover. — Den vestliga och mindre delen af Central-Europas lågland, *Franska låglandet*, utgör en vågformig slätt. Det sträcker sig i S. ända till Pyreneerna. Halfön Bretagne är lågbergig.

Floderna i Central-Europa äro många, och de flesta bland dem äro tillika segelbara, så att man på dem kan komma ända till midten af Central-Europa, till Schweiz och det inre af Tyskland.

I **Östersjön** utflyta *Memel* eller *Njemen*, *Pregel*, *Weichsel*, *Oder* och *Trave*. — *Memel* utflyter i Kurische Haff (städer: Tilsit med Memel) och *Pregel* i Frische Haff (städer: Königsberg med Pillau). — *Weichsel* upprinner på Karpaterna samt utflyter i Frische Haff och Östersjön (städer: Warschau, Thorn och Danzig med Weichselmünde); den upptager *Bug*. — *Oder* upprinner på Sudeterna, upptager från höger *Warthe* och utflyter i Stettinerhaff (städer: Breslau, Frankfurt an der Oder och Stettin med Swinemünde). — *Trave* är obetydlig (stad: Lübeck med Travemünde).

I **Nordsjön** utflyta *Elbe*, *Weser*, *Ems*, *Rhen*, *Maas* och *Schelde*. — *Elbe* upprinner på Riesengebirge i Böhmen och utfaller med en vid mynning (städer: Dresden, Magdeburg och Hamburg med Cuxhaven). Den upptager från venster *Moldau* (stad: Prag) från Böhmerwald och *Saale* från Fichtelgebirge samt från höger *Havel* med dess biflod *Spree* (stad: Berlin). — *Weser* uppstår genom föreningen af *Werra* från Thüringerwald och *Fulda* (stad: Bremen med Bremerhaven). — *Ems* är en kustflod, som flyter i viken *Dollart*. — *Rhen* upprinner i Schweiz på S:t Gotthard, der också fyra andra floder upprinna (Reuss, Aare, Rhône och Ticino). *Rhen* flyter först åt NO. och N. Un-

der sitt vestliga lopp genomrinner den *Bodensjön*, bildar vattenfallet vid Schaffhausen (*Rhenfallet*) och upptager *Aare* (stad: Bern) med dess biflod *Reuss*, som genomflyter *Vierwaldstädtersjön*. — Sedan Rhen vändt sig åt N., flyter den genom den stora Rhendalen mellan Schwarzwald och Vogeserna (städer: Basel, Strassburg och Mainz) och upptager från höger *Neckar* från Schwarzwald och *Main* från Fichtelgebirge (stad: Frankfurt am Main). Rhen vänder sig nu åt NV. och genombryter de Rhenska Skifferbergen, der den upptager *Mosel* från Vogeserna (stad: Koblenz). Kommen till Nederländerna delar sig Rhen i flere armar, i det den bildar ett stort deltaland. Bland dess armar må nämnas: *Waal* och *Leck* åt S. och *Ijssel* [eissel] åt N. Rhen sjelf kallas slutligen *Gamla Rhen*. — Rhens deltaland förstoras derigenom, att floderna *Maas* och *Schelde*, hvilka komma från Frankrike, förena sig med densamma (stad vid Rhen: Köln; — vid Gamla Rhen: Leijden; — vid Leck och Maas: Rotterdam; — vid Maas: Lüttich och Maastricht; — vid Schelde: Gent och Antwerpen). — Rhen är en af Europas vigtigaste floder. Dagligen färdas på den många segel- och ångfartyg, som föra resande och varor till och från den inre delen af Central-Europa och ofantliga massor timmer flottas från de inre skogrika trakterna till kusten.

I **Kanalen** utflyter *Seine* [sän], som jemte bifloden *Marne* upprinner på Langres' platå (städer: Paris, Rouen och Le Havre). — I **Biscaya-hafvet** utfalla *Loire* [loar] från Cevennerna (städer: Orléans, Tours och Nantes samt *Garonne* från Pyreneerna (städer: Toulouse och Bordeaux). Den sistnämnda upptager *Dordogne* från Auvergne's högslätt och kallas derefter *Gironde* [sjirongd]. *Languedoc-kanalen* eller *Sydkanalen* förenar Garonne med Medelhafvet.

I **Medelhafvet** utflyter *Rhône*, som upprinner på S:t Gotthard, genomflyter *Genève-sjön* [sje] och inträder i Frankrike, der den upptager *Saône* [sån] från Langres' platå, och derpå vänder sig åt S. (städer: Genève och Lyon).

I **Svarta hafvet** utflyter *Donau*, Central-Europas största flod, 400 mil lång. Den upprinner på Schwarzwald och rinner först åt Ö. genom Tyska högslätten (städer: Ulm, Regensburg, Linz och Wien). Här upptager den från Alperna *Lech* (stad: Augsburg), *Isar* (stad: München) och *Inn* (stad: Innsbruck). — Sedan Donau inträdt i Ungarn, vänder den sig åt S. (städer: Pressburg, Buda och Pest) och upptager från höger *Drau* och *Sau* från Östra Alperna samt från venster *Theiss* från Karpaterna. — I sitt nedre lopp hör Donau icke mera till Central-Europa, ty den intränger i nedre Donaudalen, som är en del af Balkan-halfön (städer: Belgrad och Galacz). Här upptager den *Pruth*, som till en del rinner på gränsen mellan Ryssland och Rumänien, samt bildar vid utloppet ett sumpigt deltaland.

Klimatet i Central-Europa är olika. Kusttrakterna, t. ex. Nederländerna och Bretagne, äro utsatta för mycken fuktighet och blåst. Längre inåt landet aftager fuktigheten, och i Ungarn utgör den årliga nederbörden endast 15 tum (400 millim.).

Med afseende på *värmen* äro förhållandena mindre olika, emedan Central-Europa höjer sig åt S. Münchens medeltemperatur t. ex. är endast litet högre än Kjöbenhavns (Baiern är derföre ett ölland och icke ett vinland).

Evig snö finnes i Central-Europa endast på Alperna, der snögränsen är i en höjd af omkring 8 t. fot (2,600 m.). Den eviga snön finnes derstädes emellertid icke allenast på denna höjd, utan den trän-

ger också långt djupare ned, i det den bildar såkallade „glaciärer“ eller „Gletscher“. Dessa, hvilka bestå af is och kunna betraktas såsom isfloder, glida långsamt ned genom dalarne och sträcka sig ofta ned till odlade marker och skogar.

Växtlighet. Skogarne i Central-Europa bestå af barrträd och ädlare löfträd (ek, bok och lind m. fl.). De äro temligen utbredda och de många tyska bergnamnen, som ändas på „wald“, beteckna nogsam- samt rikedomerna på skog. Emellertid finnas äfven skogfattiga trakter, såsom det nordvestra Tyskland, Holland, Nord- och Vestfrankrike. Af sädesslagen blir hvetet mot söder af allt större vig- („franskt bröd“) och rågbröd begagnas endast i Nordtyskland och Nederländerna; i de sydliga trakterna odlas derjemte äfven majs. *Vinrankan* är af stor vig. I norra delen, der den icke trifves, ersättes den genom äplen och päron.

Till de vanliga **husdjuren** komma i Central-Europa åsnan och buffeln, den sistnämnde i Ungarn; till de vilda djuren hjorten, rådjuret och vildsvinet.

Central-Europa omfattar följande **länder**: *Polen, Tyskland, Danmark, Österrike, Ungarn, Schweiz, Nederländerna, Belgien och Frankrike.*

Tyskland.

(9,800 qv. mil, 45 mill. inv.)

Under namnet „Tyskland“ bildades på kongressen i Wien 1815 af trettioåtta stater det „Tyska Förbundet“. Till att leda de gemensamma angelägenheterna inrättades Förbunds församlingen i Frankfurt am Main. Mellan de två mäktigaste staterna i förbundet, Preussen och Österrike, herrskade

emellertid afundsjuke, hvilket föranledde ett krig 1866. Preussen segrade i kampen. Österrike måste utträda ur förbundet och detta upplöstes. Preussen intog flere förbundsstater och förskaffade sig öfvervälde öfver de andra. Under kriget med Frankrike 1870—71 upprättades kejsaredömet Tyskland. Tillika togos från Frankrike Elsass och en del af Lothringen.

Tyskland gränsar i N. till Nordsjön, Danmark och Östersjön, i Ö. till Ryssland och Österrike, i S. till Österrike och Schweiz, i V. till Frankrike, Belgien och Nederländerna.

Nordtyskland är till en stor del ett lågland. *Sydtyskland* omfattar väsentligen tyska högslätten och den stora Rhendalen. Floder: Memel, Pregel, Weichsel, Oder, Elbe, Weser, Ems och Rhen med dess bifloder Neckar, Main och Mosel, — slutligen Donau med dess bifloder Lech, Isar och Inn.

De **nordtyska staterna** äro:

1. Konungariket *Preussen*, 2. konungariket *Sachsen*, 3. de *Thüringska* småstaterna (storhertigdömet Sachsen-Weimar o. s. v.), 4. storhertigdömena *Mecklenburg-Schwerin* och *Mecklenburg-Strelitz*, 5. storhertigdömet *Oldenburg*, 6. de tre *fria städerna* (Hamburg, Bremen och Lübeck), och slutligen 7. några småstater, såsom *Anhalt*, *Braunschweig*, *Lippe* och *Waldeck*.

De **sydtyska staterna** äro:

1. Konungariket *Baiern*, 2. konungariket *Württemberg*, 3. storhertigdömet *Baden*, 4. storhertigdömet *Hessen*, samt 5. *Elsass-Lothringen*.

Bland dessa stater är Preussen den mäktigaste.

De flesta invånarne i Tyskland tala *tyska*, af hvilket språk flere dialekter finnas, såsom *plattyska* i största delen af Nordtyskland och *friesiska* i några

trakter vid Nordsjön. Skriftspråket är *högtyska*. I östra delen af Nordtyskland finnas emellertid många *Slaver*, ibland hvilka Polackar ($2\frac{3}{4}$ mill.) i provinserna Posen, Schlesien och West-Preussen. I norra Slesvig bo *Danskar*, i Elsass-Lothringen $\frac{1}{2}$ mill. *Fransmän*.

Näringarne äro uppdrifna till hög fullkomlighet. *Jordbruket* är särdeles viktigt och trakterna vid Östersjön samt Sydtyskland framalstra mycket säd. Rhentrakterna framalstra mycket vin („Johannisberger“, „Rüdesheimer“, „Hochheimer“). *Boskapskötseln* är också viktig. Mecklenburg är känt för sina hästar, marskländerna såväl som Alptrakterna för sin förträffliga hornboskap, Schlesien och Sachsen för sina finulliga får, Westfalen för sina svin („westfaliska skinkor“). På *skogar* är Tyskland ganska rikt och der utföres en mängd trävaror från Östersjönejderna och bergstrakterna. *Fisket* är deremot obetydligt, hvaremot *bergsbruket* har särdeles betydelse. Viktiga mineralier äro t. ex. jern, stenkolk och zink, isynnerhet från Rhenprovinsen och Schlesien, silfver från Erzgebirge och Harz, salt ur många saltkällor och grufvor.

Industrin står mycket högt, isynnerhet i Preussen och Sachsen. Man kan urskilja 3 stora fabriksdistrikter, nämligen det östra (Schlesien), det mellersta (Sachsen) och det vestra (Rhenprovinsen och Westfalen). Preussens industri öfverträffas i några grenar af Englands och Belgiens, mindre af Frankrikes. I fabrikation af gjutstål (Essen) intager Preussen deremot främsta rummet. De tyska linne- och ylleväfnaderna höra till de bästa, stålvaror tillverkas mycket i Rhentrakterna („Solingerklingor“), metallvaror i Berlin. Några städer, såsom Elberfeld,

Berlin och Chemnitz, höra till kontinentens första fabriksstäder. — *Handeln* är mycket liflig. Den befrämjas på mångahanda sätt, såsom genom segelbara floder och genom de i alla rigtningar gående jernvägarne samt i den nyaste tiden genom förvärfvande af kolonier. På goda hamnar är brist, men handelsflottan är dock en af de största.

I afseende på **religionen** är Nordtyskland till största delen protestantiskt, Sydtyskland åter katolskt. Katoliker äro i Nordtyskland öfvervägande i Ö. (Polackarne) och i V. (Rhenprovinsen och Westfalen), i Sydtyskland uti Baiern, Baden och Elsass-Lothringen. — *Upplysningen* står så högt, att endast få länder kunna ställas vid sidan af Tyskland. Ett viktigt medel till spridande af kunskaper är den tyska *bokhandeln*, hvars medelpunkt är Leipzig. För vetenskapen göres i Tyskland mycket och omkring 20 universiteter finnas i de tyska länderna. Den tyska *konsten* är deremot af mindre betydighet, ehuru den ingalunda är utan vikt. Den befordras på mångahanda sätt, t. ex. genom konstakademierna i Düsseldorf och München.

De tyska staterna äro förenade till ett förbund, kalladt **Tyska riket**. Konungen af Preussen är rikets *kejsare*. Rikets lagstiftning utöfvas af *förbundsrådet* jemte *riksdagen*. Krigshären är i ett ypperligt skick och mycket talrik. Krigsflottan, som har sin station i Kiel och Jade-viken, är deremot mindre talrik.

Konungariket Preussen

(6,300 qv. mil, 27 mill. inv.)

består af följande provinser: 1. *Öst-Preussen*, 2. *Vest-Preussen* och 3. *Pommern*, längs sydranden af Öster-

sjön; 4. *Posen*, 5. *Brandenburg*, 6. *Schlesien* och 7. *Sachsen*, alla S. om de tre förstnämnda; 8. *Hannover*, längs sydranden af Nordsjön; 9. *Westfalen*, S. om Hannover; 10. *Hessen-Nassau*, N. om Mainfloden; 11. *Rhenprovinsen*, på ömse sidor om Rhen; 12. *Hohenzollern*, hvilket ligger inom Württemberg, samt 13. *Schlesvig-Holstein* mellan Östersjön och Nordsjön.

I **Öst-Preussen** ligga *Tilsit* med *Memel* vid floden *Memel* och *Königsberg* med *Pillau* vid *Pregel*; i Vest Preussen *Torn* och *Danzig* med *Weichselmünde* vid *Weichsel*.

I **Pommern** ligga *Stettin* med *Swinemünde* vid *Oder* och *Stralsund*; i provinsen **Posen** ligger *Posen* vid *Warthe*.

De största städerna i dessa provinser äro *Königsberg* 150 t. och *Danzig* 100 t. inv.; dessa två städer äro, likasom flere andra, starka fästningar. *Stettin* utför likasom de öfriga preussiska städerna vid Östersjön mycket säd, *Memel*, *Königsberg* och *Danzig* derjemte virke, lin och hampa.

Mellan *Danzig* och *Memel* erhålles bernsten dels ur hafvet, dels ur grufvor.

Demmin, i Pommern, är känt från 30-åriga kriget.

I **Brandenburg** ligga *Frankfurt an der Oder* vid *Oder*, *Berlin* vid *Spree*, *Spandau* och *Potsdam* vid *Havel*; i **Schlesien** ligger *Breslau* vid *Oder*; i **Sachsen** *Magdeburg* vid *Elbe*, *Halle* vid *Saale* och *Erfurt*. *Berlin* har 1 $\frac{1}{4}$ mill., *Breslau* 280 t. och *Magdeburg* 140 t. inv.

Berlin, Preussens hufvudstad, ligger på en kalandslätt. Utmärker sig genom regelbundna gator, bland hvilka „Unter den Linden“ med en mängd praktfulla byggnader. Ett af Tysklands största universitet och den tyska vetenskapens säte. Storartad industri. — *Potsdam* är känt genom sina slott,

bland dessa *Sanssousi* [sangsus], Fredrik II:s älsklingsställe. — *Halle* har rika saltkällor och ett universitet.

I provinsen Sachsen ligga *Wittenberg* vid Elbe och *Eisleben*, kända ur Luthers historia, och *Lützen*, känt från 30 åriga kriget.

I **Hannover** ligga *Hannover* med 140 t. inv., *Göttingen* med ett universitet och *Lüneburg* med ett stort saltverk; i **Westfalen** ligger *Münster*.

I **Hessen-Nassau** ligga *Kassel* vid Fulda, *Frankfurt am Main* och *Wiesbaden*.

Kassel utmärker sig genom praktfulla byggnader. I närheten ligger slottet *Wilhelmshöhe* med en storartad park (vattenkonster, konstgjorda ruiner m. m.). — *Frankfurt am Main* har ansenlig handel och bankirrörelse. 160 t. inv. — *Wiesbaden* är en känd badort.

I närheten af Wiesbaden finnas badorterna *Homburg* och *Ems* m. fl. och en mängd mineralkällor, såsom *Selters*.

I **Rhenprovinsen** ligga *Elberfeld-Barmen*, *Essen* och *Solingen* Ö. om Rhen, *Koblenz*, *Bonn*, *Köln* och *Düsseldorf* vid Rhen, *Aachen* och *Trier* V. om Rhen. De största af dessa städer äro *Elberfeld-Barmen* med 190 t. och *Köln* med 160 t. inv.

Elberfeld-Barmen, *Essen* och *Solingen* äro de mest kända bland en mängd fabriksstäder, hvilka ligga i trakten deromkring. *Elberfeld-Barmen* är Tysklands förnämsta manufakturstad. — *Koblenz*, som ligger vid Mosels utflöde i Rhen, bildar tillsammans med *Ehrenbreitstein* en af de starkaste fästningar i Europa. — *Bonn* har ett universitet.

Köln, rik handelsstad, har en domkyrka, hvilken är den största och praktfullaste i Tyskland. Bland Kölns fabrikater är „Eau de Cologne“ noggsamt känt. — *Aachen* har varma bad och ansenliga

klädesfabriker. — *Trier*, vid Mosel, eger den namnkunniga relikten „Christi kjortel“, hvilken emellanåt utställes till de troendes tillbedjande, då en mängd främlingar samlas.

Från **Hohenzollern** härstammar Preussens konungaätt.

Holstein, från Elbe i S. till floden Ejder i N., har städerna *Altona* vid Elbe och *Kiel* vid Östersjön. — *Altona*, en betydlig handelsstad med 90 t. inv., är egentligen en förstad till Hamburg. — *Kiel* har ett universitet och en förträfflig hamn. Staden är belägen vid en vik, hvarifrån Ejderkanalen går till Ejderfloden.

Slesvig har vid långa fjordar nära östra kusten städerna *Slesvig* och *Flensburg*.

I närheten af staden Slesvig märkas slottet *Gottorp* samt ruinerna af muren *Danewirke*.

Flensburg, med 25 t. inv., idkar stark sädeshandel.

I närheten af Flensburg ligga *Dybböl* och ön *Als*, bekanta från kriget 1864.

Konungariket Sachsen

(270 qv. mil, 3 mill. inv.)

ligger på Erzgebirges norra sluttning. Jordbruket, boskapsskötseln, bergsbruket och manufakturerna äro mycket högt uppdrifna. Städer: *Dresden* och *Meissen* vid Elbe, *Leipzig* i NV., *Freiberg* och *Chemnitz* i S. Dresden har 230 t., Leipzig 160 t. inv.

Dresden, Sachsens hufvudstad, har ett ypperligt läge, såsom anlagdt på det ställe, der Elbe ur berglandet inträder i låglandet. Staden utmärker sig genom rika konstsamlingar („Dresdenergalleriet“).

I närheten ligger fästningen *Königstein* i „Sachsiska Schweiz“.

Meissen har Europas äldsta porslinsfabrik. — *Leipzig* är näst Hamburg Tysklands viktigaste handelsstad. Till dess „messor“ (marknader) samlas köpmän från många länder. Med afseende på bokhandeln öfverträffar Leipzig alla städer på jorden med undantag af Paris och London. Är tillika, likasom London, en hufvudort för handeln med pelsvaror. Stort universitet. — Till slätten vid *Leipzig* knyter sig minnet af flere stora slag.

Freiberg är känt genom sina silfvergrufvor och sin bergsakademi. — *Chemnitz* är näst Elberfeld och Berlin Tysklands viktigaste fabriksstad.

Thüringska småstaterna

äro belägna på och omkring Thüringerwald. Dessa stater, bebodda af 1 mill. inv., äro tillsammans något större än Nylands län. De hafva god tillgång på jern och stenkol.

De äro: storhertigdömet *Sachsen-Weimar*, hertigdömena *Sachsen(-Meiningen)*, *-Koburg-Gotha* och *-Altenburg*), furstendömena *Schwarzburg(-Rudolstadt)* och *-Sondershausen*) samt *Reuss(-Schleiz)* och *-Greiz*)

Städer: *Weimar*, *Jena*, *Eisenach*, *Koburg* och *Gotha*.

Weimar var en tid de tyska skaldernas hem (Schiller, Göthe m. fl.). — *Jena*, vid Saale, har ett universitet. — *Eisenach* ligger i närheten af slottet *Wartburg*, der Luther en tid vistades.

Storhertigdömena Mecklenburg,

vid Östersjön, till Elbe i SV., äro föga större än de Thüringska småstaterna och hafva 700 t. inv.

De utgöras af ett bördigt sädesland, med stark häst-, får- och gåsafvel.

I **Mecklenburg-Schwerin** ligga hufvudstaden *Schwerin* samt handelsstäderna *Rostock* med *Warnemünde* och *Wismar*.

Storhertigdömet Oldenburg.

(100 qv. mil, 340 t. inv.)

Hufvuddelen ligger vid Nordsjön. Stark boskapsskötsel. Hufvudstad är *Oldenburg*.

Dessutom höra hit furstendömena *Lübeck* (i Holstein) och *Birkenfeld* (i södra delen af Rhenprovinsen). — Vid *Jadeviken* ligger *Wilhelmshaven*, en af Tyska rikets (Preussens) krigshamnar.

De tre fria städerna:

Hamburg med 400 t., *Bremen* med 120 t. och *Lübeck* med 50 t. inv.

Hamburg, vid *Elbe*, är den största handelsstaden på Europas kontinent. I afseende på sjöfart och handel öfverträffas den endast af *London*, *Liverpool* och *New-York*. Hamburgs yttre hamn är *Cuxhaven*.

Bremen, vid *Weser*, idkar isynnerhet handel på *Amerika* och är derföre en hufvudplats för tyska utvandringen till *Amerika* (*Hamburg* är den andra). Bremens yttre hamn är *Bremerhaven*.

Lübeck, vid *Trave*, med yttre hamnen *Travemünde*, idkar betydlig handel på *Östersjön*. Likasom i många andra äldre städer vid *Östersjön* vetta husgafflarne åt gatan.

Nordtysklands öfriga stater omfatta tillsammans något öfver 100 qv. mil med 800 t. inv. Vid *Elbe*: hertigdömet *Anhalt* med hufvudstaden *Dessau*. I *Wesers* område: hertigdömet *Braun-*

schweig vid Harz med hufvudstaden *Braunschweig*, samt furstendömena *Lippe-Deimold*, *Schaumburg-Lippe* och *Waldeck*.

Konungariket Baiern

(1,400 qv. mil, 5,3 mill. inv.)

består af tvenne delar. Hufvudlandet ligger mot Ö. kring öfre Donau och Main, Rhenbaiern i V. Donaualen ligger högt, så att vinrankan der ej trifves.

I hufvudlandet ligga S. om Donau *Augsburg* vid Lech och *München* vid Isar; vid Donau ligger *Regensburg*; N. om Donau *Nürnberg* och *Würzburg* i landskapet Franken.

I Rhenbaiern ligger *Speier* vid Rhen.

De största städerna äro München med 250 t. och Nürnberg med 100 t. inv.

München, vid Isar, är rikets hufvudstad. Ligger likasom Berlin på en sandslätt, men 1,600 fot (500 m.) öfver hafvet. Staden har praktfulla nya byggnader, stora konstsamlingar och ett universitet. München är också hufvudorten för tillverkningen af bayerskt öl. — *Augsburg* är en vigtig handelsstad. — I *Nürnberg* finnas många slags fabriker („Nürnbergers-varor“). — *Würzburg* ligger i en skön vintrakt vid Main.

I NV. ligger badorten *Kissingen*.

Konungariket Württemberg,

(350 qv. mil, 2 mill. inv.)

som utgöres af två bergstrakter (Schwarzwald, Rauhe Alb) och två dalar (Neckar och Donau), är ett för-

träffligt odladt sädes- och vinland, med god industri. Det utgör hufvuddelen af landskapet Schwaben, d. ä. landet mellan Rhen och Lech, och har städerna *Stuttgart* nära Neckar, *Tübingen* vid Neckar och *Ulm* vid Donau.

Stuttgart, i en af vinberg omgifven dal, är hufvudstad och har 120 t. inv. Är tillika sydtyska bokhandelns hufvudsäte. — *Tübingen* har ett universitet och *Ulm* är en fästning.

Storhertigdömet Baden,

(270 qv. mil, 1½ mill. inv.)

ett långt och smalt land vid Rhen, är också särdeles bördigt och vinrikt. I Schwarzwald idkas starkt skogsbruk („holländska stockar“) och träurmakeri.

Städer: *Karlsruhe*, *Heidelberg*, *Mannheim*, *Baden-Baden* och *Konstanz* (eller *Kostnitz*).

Karlsruhe, landets hufvudstad, är regelbundet byggt, i det gatorna utgå strålförmigt från slottet. — *Heidelberg* ligger i en härlig dal vid Neckar, som här träder ur berglandet. Har Tysklands mest storartade slottsruin och ett universitet. — *Mannheim*, vid Neckars utflöde i Rhen, är landets viktigaste handelsstad. — *Baden-Baden* är jordens mest besökta brunnsort. — *Konstanz* ligger S. om Rhens utflöde ur Bodensjön, uti en enklav i Schweiz.

Storhertigdömet Hessen

(140 qv. mil, 900 t. inv.)

består af två hufvuddelar på hvar sin sida om Main. Den södra är ett af Tysklands skönaste landskap. Städer: *Darmstadt*, *Mainz* och *Worms*.

Darmstadt är hufvudstad. — *Mainz*, midtemot Mains utflöde i Rhen, är en af Europas starkaste fästningar. — *Worms*, nära Rhen, i en vintrakt.

Elsass-Lothringen,

(260 qv. mil, 1½ mill. inv.)

V. om Rhen, bördigt och trädgårdsligt odladt, med stark industri. Det är stäldt under tyska kejsarens regering såsom ett omedelbart riksland.

I **Elsass** ligga *Strassburg*, nära Rhen, och *Mühlhausen*, i S.

Strassburg, en stor fabriks- och handelsstad, har 100 t. inv. Är känt för sin domkyrka, som kallas „Münster“ och är verldsberömd för sitt höga torn. — *Mühlhausen* har stark bomullsindustri.

I **Tyska Lothringen** ligger den starka fästningen *Metz*, vid Mosel.

Besittningar utom Europa: i Afrika eger Tyska riket några områden vid Guineaviken och i Sydafrika; — i Australien en del af *Nya Guinea* och några mindre öar.

Österrike-Ungarn

(11,300 qv. mil, 38 mill. inv.)

gränsar i N. till Sachsen (Erzgebirge), Preussen (Sudeterna) och Polen, i Ö. till Ryssland och Rumänien, i S. till Rumänien (Karpaterna), Serbien (Donau, Sau), Turkiet, Adriatiska hafvet och Italien (Alperna), i V. till Schweiz (Rhen) och Baiern (Inn, Böhmerwald). Det är till största delen bergland (Alperna, Karpaterna och de öfriga gränsbergen). Lågländer äro endast den Ungerska slätten

och slätten vid Wien. Största delen af landet ligger i Donaus flodområde.

Monarkin indelas i två hufvuddelar:

1. **Kejsaredömet Österrike** (5,400 qv. mil, 22 mill. inv.), som omfattar „*kronländerna*“ *Böhmen, Mähren, Österrikiska Schlesien, Österrike, Salzburg, Steiermark, Kärnten, Krain, Kustlandet, Tyrolen, Vorarlberg* (f. d. tyska länder), *Galizien, Bukovina och Dalmatien*.

2. **Konungariket Ungarn** (5,900 qv. mil, 16 mill. inv.), hvartill höra *Ungarn* med *Siebenbürgen* eller *Transsilvanien* och *Kroatien* med *Slavonien*.

Likasom Ryssland bebos denna monarki af många olika folkslag. De mest bildade äro *Tyskarne* (10 mill., mest i V.). Talrikast äro *Slaverne* (nära hälften): *Czecherne* [tsje] i Böhmen och Mähren, *Pollackarne* i Galizien, *Ruthenerne* i Galizien och Bukovina, *Venderne* i Kärnten och Krain, *Kroaterne* i Kroatien, *Serberne* i Slavonien och Dalmatien. I en stor del af Ungarn bo *Magyarer* [dja] eller *Ungrare* (6½ mill.), beslägtade med Finnarne; i Siebenbürgen utgöra *Rumänerne* största delen af befolkningen. *Italienare* bebo södra Tyrolen och kustlandet, *Judar* finnas mest i Galizien. I följd af oenighet mellan dessa olika folk är Österrike icke någon stark stat, ehuru det är stort.

De flesta **näringsarne** stå på en låg ståndpunkt, med undantag dock af de tyska länderna. *Jordbruk* och *boskapsskötsel* äro de viktigaste näringsarne. Af synnerlig vikt är vinodlingen i Ungarn, hvars bästa vin är Tokajervinet. I allmänhet är Ungarn mycket rikt på naturprodukter.

Industrin är likasom *handeln* endast i de tyska länderna högt uppdrifven, isynnerhet i Böhmen (väfnader, glasvaror). — *Bergsbruket* är af stor vikt.

Nästan alla slags metaller finnas, jemte stenkol och salt. Af största vikt, både genom myckenhet och godhet, är jernet; det bästa i Steiermark.

Den allmännaste **religionen** är den katolska. Också den grekiska religionen räknar flere bekännare, än den protestantiska. De flesta protestanter finnas i Ungarn. *Upplysningen* står i allmänhet icke högt. *Vetenskaperna* och *konsterna* äro vårdade. Flere universiteter finnas*).

Monarkins två hufvuddelar hafva hvardera sin särskilda både författning och förvaltning. Inom beggedera är monarkens magt inskränkt.

De största **städerna** äro hufvudstaden *Wien* med 1,1 mill., *Buda-Pest* med 360 t., *Prag* med 220 t., *Triest* med 130 t. och *Lemberg* med 100 t. inv.

I **Böhmen** ligger *Prag*, midt i landet.

Prag, Böhmens hufvudstad, är skönt beläget på ömse sidor om Moldau, öfver hvilken Nepomukbron leder. Har ett czekiskt och ett tyskt universitet.

I NV. ligga badorterna *Karlsbad*, *Marienbad* och *Teplitz*.

I **Mähren** ligga dess hufvudstad *Brünn* och fästningen *Olmütz*, i **Österrike** *Wien* och *Linz* vid Donau, i **Salzburg** *Salzburg*.

Wien utgör i flere afseenden motsatsen till Berlin. Ligger vid en segelbar arm af Donau och på en bördig slätt. Likasom Moskwa består *Wien* af en inre del med flere märkvärdiga byggnader, såsom *Stefanskyrkan*, och af många f. d. förstäder. *Wien* har många konstsamlingar och ett universitet. I närheten ligger slottet *Schönbrunn*. — *Salz-*

*) I den nyaste tiden stiftades universiteter i Czernovitz, Agram och Klausenburg (i Siebenbürgen).

burg ligger i en trakt, som utmärker sig genom sina saltgrufvor.

I **Steiermark** ligger *Graz*, i **Kärnten** *Klagenfurt*, i **Krain** *Laibach* och *Idria*, i **Kustlandet** (eller *Litorale*) *Triest* och *Pola*.

Idria är känt genom sina qvicksilfvergrufvor. — *Triest* är Österrikes vigtigaste sjöhandelsstad och drifver betydlig handel på Levanten, d. ä. länderna Ö. om Medelhafvet. — *Pola*, på halfön Istrien, är krigshamn.

I **Tyrolen** ligger *Innsbruck* vid Inn och N. om Alperna. På Alpernas södra sida, i det „*välska*“ Tyrolen, ligger *Trento* (Trient) vid Adige (adidsje) eller Etschfloden.

I **Galizien** ligga *Krakau*, vid Weichsel, och *Lemberg*, i **Bukovina** *Czernovitz* (tsjer), i **Dalmatien** *Ragusa*.

Krakau var Polens gamla hufvudstad och är rikt på förntidsminnen, såsom domkyrkan med de polska konungagrafvarne. Polskt universitet.

I närheten af *Krakau* ligger *Wieliczka* (ujsj), ett ofantligt saltverk, hvilket liknar en underjordisk stad.

I **Ungarn** ligga *Pressburg*, *Komorn* och *Buda-Pest* vid Donau, *Schemnitz* och *Kremnitz* N. om Donau, *Tokaj* och *Szegedin* [se] vid Theiss och *Dèbreczin* [tsin] Ö. om Theiss. I **Siebenbürgen** är *Kronstadt* förnämsta staden. — Vid Adriatiska hafvet ligger *Fiume*.

Komorn är en stark fästning. — *Buda* eller *Ofen* bildar tillsammans med *Pest* Ungarns hufvudstad. I *Pest* finnes ett magyariskt universitet. — *Schemnitz* och *Kremnitz* äro kända genom rika guld- och silfvergrufvor.

I **Kroatien** ligger *Agram*; i **Slavonien** finnes fästningen *Peterwardein* vid Donau.

Till Österrike kan äfven räknas furstendömet **Liechtenstein** (3 qv. mil, 9 t. inv.), beläget vid öfre Rhen mellan Tyrolen och Schweiz. Fursten har stora besittningar i Österrike.

Schweiz

(750 qv. mil, 2,8 mill. inv.)

ligger mellan Tyskland (Rhen och Bodensjön) i N., Österrike (Rhen) i Ö., Italien (Alperna) i S. och Frankrike (Jura) i V. Det är helt och hållet **högland** samt innefattar den Schweiziska högslätten och större delen af Jura och Mellersta Alpernas område.

Floder och sjöar. *Rhen*, som bildar *Bodensjön*; Rhens biflod *Aare*, som bildar *Brienzer-* och *Thunersjöarne* samt mottager vattnet från *Vierwaldstattersjön* genom *Reuss*, från *Wallen-* och *Zürichersjön* genom *Limmat*, från *Neuchâtelsjön* [nösjatel] genom *Thièle*; *Rhône*, som bildar *Genèversjön*; *Ticino* [tsjino], som bildar *Lago Maggjore* [dsjore]; och öfre *Inn*.

De mest berömda vattenfallen äro *Rhenfallet* vid Schaffhausen och *Staubbach* i Berner-Alperna.

Klimatet är mycket olika efter orternas olika höjd, och växlar hastigt, t. ex. i följd af den varma sunnanvinden („Föhn“). I de djupare dällderna växer till och med vinrankan. I en höjd af 5 t. fot (1,600 m.) upphör löfskogen, högre upp barrskogen, det ymniga, aromatiska gräset och alprosen, hvarefter marken är sparsamt betäckt med mossor och lafvar. Omsider vidtager, vid 8 t. fots (2,600 m.) höjd, den eviga snön.

Schweiz består af 22 fristater, kallade **kantoner**: *Genève*, *Pays de Vaud* [päi dö vå], *Neuchâtel* och *Freiburg* i SV.; *Basel*, *Solothurn*, *Aargau*, *Zürich* och *Schaff-*

hausen (N. om Rhen) i N.; *Thurgau*, *S:t Gallen*, *Appenzell* och *Graubünden* (den största) i Ö.; *Ticino* (eller *Tessin*) och *Wallis* i S.; samt *Bern*, *Luzern*, *Zug*, *Glarus*, *Schwyz*, *Uri* och *Unterwalden*, alla i det inre landet. Af dessa kantoner äro tre fördelta i två politiskt skilda områden.

Invånarne tala *olika* språk; i SV. *franska*, S. om Alperna *italienska* och i de öfriga delarne *tyska*. De hafva alltid utmärkt sig genom frihetsanda och kärlek till fäderneslandet.

Af **näringarne** är *åkerbruket* af mindre vikt, emedan Schweiz är ett bergland, och mycket säd införas derföre. Schweizarnes hufvudnäring är deremot *boskapsskötsel*. Herdarne drifva sin boskap till sommaren till sina högt belägna fåbodar, der de bereda ypperlig ost och smör. — Bland landets vildbråd må gemen nämnas. — *Bergsbruket* är ej af betydighet, ty Alperna, Europas högsta berg, äro fattiga på brukbara mineralier.

Industrin är mycket betydande. De viktigaste industrivarorna äro uren från Neuchâtel och Genève samt bomulls- och sidenvarorna, isynnerhet från Zürich och Basel. Också *handeln* är mycket utvecklad och invånarne hafva gjort mycket till befrämjande af förbindelsen med andra länder medelst jernvägar m. m. — En egen inkomstkälla för invånarne är *landets naturskönhet*, ty årligen besöker en mängd utlänningar detta land med dess snöbetäckta berg, dess vattenfall och dess vackra alpsjöar.

Religionen är dels reformert, dels katolsk och folkbildningen står på en hög ståndpunkt. I flere städer finnas akademier eller universiteter, såsom i Zürich.

I **politiskt afseende** erbjuder Schweiz många egenheter. Kantonerna hafva sina särskilda lagar och styrelser; men öfver dem alla står *förbundsrådet* i Bern med en president, som väljes för ett år. Embetsmännen väljas af folket och endast för en bestämd tid; lönerna äro ringa, så att förbundsprezidenten endast har 13,500 mark om året. Skatterna äro ringare, den personliga friheten är större än någonstades i Europa. En stående krigshär har Schweiz icke; men deremot en milis af 200 t. man. Hvarje vapenför Schweizare öfvas i vapnens bruk och små gossar handtera redan skjutgevär.

Städerna i Schweiz äro icke stora. De största äro *Genève*, vid Rhône's utflöde ur Genève'ssjön, 70 t. inv.; *Zürich*, vid Limmats utflöde ur Zürichersjön, 75 t. inv.; *Basel*, vid Rhens krökning åt N., 60 t. inv. I *Vaud* ligger *Lausanne*, i en rik vintrakt vid Genève'ssjön.

De flesta kantoner hafva samma namn som deras hufvudstäder.

Konungariket Nederländerna.

(600 qv. mil, 4,2 mill. inv.).

Med Nederländerna förstås i vidsträcktare bemärkelse Rhens, Maas' och Scheldes deltaländer; i inskränktare bemärkelse konungariket *Nederländerna* eller, såsom det utom landet vanligen kallas, konungariket *Holland*.

Holland gränsar i N. och V. till Nordsjön, i Ö. till Preussen, i S. till Belgien. Det är ett *lågland*, till en stor del marskland och flerstädes lägre än hafvet („polder“), mot hvilket det skyddas af dammar och ända till 200 fot (65 m.) höga düner.

Intet land i Europa är så genomskuret af *floder* (Rhen, Maas, Schelde) och kanaler. Luften är fuktig och dimmig.

Holland indelas i följande landskap: *Groningen*, *Friesland*, *Drente* och *Overijssel* [eisel], Ö. om Zuider-Zee; *Gelderland*, *Utrecht* [yt], *Sydholland* och *Nordholland*, S. och V. om Zuiderzee; *Limburg*, *Nordbrabant* och *Zeeland* i S. — Under konungen af Holland lyder också storhertigdömet *Luxemburg*, beläget mellan Belgien, Frankrike och Tyskland (47 qv. mil, 200 t. inv.).

Holländska språket liknar mycket plattyskan. I N. talas *friesiska*, i S. *flamländska*; men dessa språk stå också nära plattyskan.

Landets viktigaste **näring** är *boskapsskötsel*. Den är högt uppdrifven och utförseln af smör och ost är betydlig. *Akerbruket* är emellertid också viktigt, *trädgårdsodlingen* i några trakter storartad („blomsterlökar från Haarlem“). *Fisket* är vid kusten icke betydande; den holländska sillen fångas mest vid Englands och Skotlands kuster.

Bergsbruk bedrifves i Holland icke, ty brukbara mineralier saknas nästan helt och hållet, med undantag af lera, hvaraf tillverkas tegel („klinker“), och torf. Torfven är af största vikt, emedan landet är fattigt på skog. Luxemburg har jern- och stenkolsgrufvor. *Industrin* är betydande, ehuru Holland icke är något industriland. Af industrins grenar blomstra isynnerhet de, hvilka stå i sammanhang med sjöhandeln, såsom skeppsbyggeri (på 6—700 skeppsvarf), fabrikation af genèvre och tobak m. m. Kända industrialster äro det fina linnet, pappret och lerpiporna. Långt viktigare än industrin är *handeln*, hvilken en tid öfverträffade alla

andra nationers. Den gynnas medelst tre stora floder med segelbara mynningar och befordras medelst en mängd kanaler. Yttre handeln är viktigast i kolonierna. De viktigaste *handelsstäderna* äro Amsterdam och Rotterdam. De äro bland de förnämsta handelsstäder i Europa, isynnerhet för kaffe och andra kolonialvaror.

Religionen är den reformerta; dock finnas äfven många katoliker. *Folkbildningen* står högt; landets mest kända universitet är i Leijden.

Målarekonsten stod i fordna tider högt och många mästare i denna konst, t. ex. Rembrandt, hörde till den „holländska skolan“.

Konungens magt är inskränkt genom en lagstiftande församling, kallad „generalstaterna“. Välståndet är stort och kolonierna gifva landet en betydlig inkomst.

Städerna i Holland äro många och nästan alla i förbindelse med hafvet. Störst äro hufvudstaden Amsterdam med 360 t., Rotterdam med 170 t. och Haag med 130 t. inv.

I **NÖ.** finnes ingen betydande stad. **Midt i landet** ligga *Neijmegen* [nejm] vid Waal, *Utrecht* och *Leijden* vid Rhen, *Rotterdam* vid Maas, *Haag* nära vestkusten, *Haarlem* vid det uttorkade Haarlemerhafvet, och *Amsterdam* vid viken Ij [ej]. I **S.** ligga *Maastricht* vid Maas, *Den Bosch* och *Vlissingen*; den sistnämnda på en ö.

Haag är konungens residens. — *Amsterdam* är bygdt på pålar och genomskuret af en mängd kanaler, planterade med träd. För att komma till Amsterdam måste fartygen gå genom den Nordholländska kanalen, hvilken leder från Ij till de Helder, eller genom Nordsjö-kanalen, hvilken leder från

Ij åt V. till Nordsjön. Dessa kanaler äro tillräckligt djupa för mycket stora fartyg.

Invid Amsterdam ligger *Zaandam*, på hvars skeppsvarf Peter den Store arbetade.

Konungariket Nederländerna har högst betydliga **besittningar utom Europa** (40 t. qv. mil, 29 mill. inv.): hufvudmassan af *Sunda-öarne* och *Molukkerna*, en del af *Guayana*, några af de *Små Antillerna* och vestra delen af *Nya Guinea*.

Konungariket Belgien.

(535 qv. mil, 5,6 mill. inv.).

Detta land blef på kongressen i Wien förenadt med Holland, men afföll 1830 och bildar sedan denna tid ett sjelfständigt konungarike.

Belgien gränsar i N. till Nederländerna, i Ö. till Preussen och Luxemburg, i S. till Frankrike, i NV. till Nordsjön. Det är till större delen ett *lågland*, hvilket liknar Holland, men är mindre sankt. Sydöstra delen, genom hvilken Ardennerna stryka, är lågbergig och naturskön.

Floderna äro Maas och Schelde.

Belgien består af följande provinser: *Sydbrabant*, i midten af landet; *Limburg*, *Antwerpen* och *Ostflandern* i N.; *Vestflandern* i V.; *Hainaut* [änå] eller *Hennegau*, *Namur* [yr] och *Luxemburg* i S.; samt *Liège* [liesj] eller *Lüttich* i Ö.

Befolkningen på slättlandet talar *flamländska*. I den bergiga landsdelen talas *vallonska*, en fransk munart. Det vanliga skriftspråket i hela landet är franskan.

Belgien är ett af de tätast befolkade länder i Europa, 34 gånger tätare än Finland. Invånarne måste

derföre arbeta mycket, för att vinna sin utkomst. Också äro landets flesta **näringar** högt uppdrifna. *Akerbruket* är så utveckladt, att nästan hela landet odlas med samma omsorg som våra trädgårdar. Utmärkt är linet, känt för sin finhet och begagnadt till „Brüsseler spetsar“. *Trädgårdsodlingen* är hos Flamländarne likaså utvecklad som hos Holländarne och i Gent finnas flera hundra drifhus, hvarifrån en mängd blomsterväxter utföras till flere länder. *Boskapsskötseln* är deremot mindre anseelig. *Bergsbruket* är så betydligt, att Belgien hör till de första kol-, jern- och zinkländerna. Derföre framalstrar den belgiska *industrin* isynnerhet jernvaror (maskiner, gevär); äfven ylle-, linne- och bomullsvaror. Industrin täflar med den engelska, jernvägsnätet är tätare än i sjelfva England. Också *handeln* är betydlig, ehuru Belgien ej har mycken hafskust. Den vigtigaste *handelsstaden* är Antwerpen, en af Europas första handelsstäder.

Nästan alla Belgier äro **katoliker**. *Folkbildningen* står icke så högt som i Holland. Landets vigtigaste universitet är i Löwen [luwen].

Likasom i Holland fanns äfven i Belgien en förträfflig *målareskola* („den flämisk-brabantska“), till hvars mästare Rubens och van Dyk [dej] hörde.

Konungens magt är inskränkt genom en fri författning.

Städer finnas i Belgien många och af stor betydighet. På ett område, som är något större än Åbo län, finnas 4 stora städer: Brüssel med 400 t. inv., Antwerpen med 180 t., Gent och Lüttich, hvardera med 130 t. inv. Tredjedelen af landets befolkning bor i städerna.

I **midten** af landet ligga *Brüssel, Löwen* och

Mecheln. I **NV.** ligga *Gent* och *Antwerpen* eller *Anvers* [angvers] vid Schelde, *Brügge* och *Ostende*, den sista vid hafvet. I **SO.** ligga *Liège* eller *Lüttich* vid Maas och *Verviers* [vervjé].

Brüssel, Belgiens hufvudstad, är en af Europas vackraste städer och påminner mycket om Paris. Den består af två delar, af hvilka den ena ligger högt, den andra lågt. Den högre delen har ett ny-modigt utseende och bebos af den förnämare franska talande befolkningen. Den lägre delen har deremot ett företrädesvis gammaldags utseende och bebos af Flamländare. Den praktfullaste delen af Brüssel är *Parken*, som är omgifven af palatser. En namnkunnig byggnad är rådhuset.

S. om Brüssel ligger slagfältet vid *Waterloo*, med flere minnesvårdar.

Antwerpen, landets hufvudfästning, har en berömd domkyrka och rika konstskatter. — *Gent* är sätet för Belgiens bomullsväfverier. — *Ostende* är af vikt såsom öfverfartsort till England och är tillika en känd badort. — *Liège* (*Lüttich*) är en af Europas första fabriksstäder med jordens största vapentillverkning. — *Verviers* är sätet för Belgiens klädestillverkning.

Frankrike

(9,600 qv. mil, 37,7 mill. inv.)

gränsar i N. till Kanalen, Nordsjön och Belgien, i Ö. till Tyskland (Vogeserna), Schweiz (Jura) och Italien (Vestra Alperna), i S. till Medelhafvet och Spanien (Pyreneerna), i V. till Biscayahafvet. Norra och vestra delen äro *lågland*, östra och sydöstra delen *bergland* (Ardennerna, Langres högslätt, Côte

d'Or, Cevennerna, Auvergne's högland och gränssbergen). *Floder*: Mosel, Maas och Schelde; — Seine, Loire och Garonne; — samt Rhône med Saône.

Frankrike har till största delen naturliga gränser, har både högland och lågland, ett i det hela gynnsamt klimat; står i lätt förbindelse med andra länder genom segelbara floder och särskilda haf samt bebos nästan blott af ett enda folk. Det utgör sålunda ett helt.

Frankrike indelas i 86 *departementer*, hvilka styras af prefekter; men mera känd hos oss är den historiska indelningen i 38 provinser, bland hvilka *Artois* [toa], *Picardie*, *Normandie* och *Bretagne* ligga i NV., — *Poitou* [poatu] med *Vendée* [vang], *Guyenne* och *Gascogne* [konj] i V., — *Languedoc* och *Provence* [vangs] i SO., — *Dauphiné* [do], *Savoyen* och *Franche* [frangs] *Comté* i Ö., — *Franska Lothringen* i NO.; — och i det inre af landet *Ile de France*, *Champagne*, *Orléanais* [nä], *Maine* [män], *Touraine* [rän], *Anjou* [sju], *Bourgogne* [gonj] och *Auvergne*. Härtill kommer ännu ön *Corsica*.

Öfriga provinser: *Aunis* [äni], *Saintonge* [säntongs] och *Béarn* (Navarra) i V., — *Foix* [toa], *Roussillon*, *Venaissin* [nässäng] och *Nice* (Nizza) i SO., — *Franska Hainaut* och *Franska Flandern* i N.; — och i det inre af landet *Berry*, *Nivernais* [nä], *Bourbonnais* [nä], *Lyonnais* [nä], *Marche*, *Limousin* [musing] och *Angoumois* [gumoa].

I Frankrike talas nästan endast *franska*, som hör till de romaniska språken. I Bretagne bo nästan oblandade *Celter*, vid Biscayahafvets innersta del *Basker* och på Corsica samt längst i SO. *Italienare*.

Af **näringarne** är *åkerbruket* icke så högt upptrifvet, att landet kan brödföda sig sjelf. Mångestädes ersätta kastanjerna brödet. Deremot är Frankrike det vinrikaste land på jorden (Champagne-,

Bourgogne-, Bordeaux-[bårdå] och Muskatviner). Bland andra, i stort odlade växter må nämnas: vitbetor för sockerberedning; äpplen och päron, hvaraf i nordvestra delen fruktvin (cidre) pressas; plommon och persikor; oliver och mullbärsträd (i Provence). Näst efter Italien framalstrar Frankrike det mesta silket i Europa. På *skogar* är brist. *Boskapsskötseln* står icke högt, *fisket* är deremot af vigt och bedrifves icke allenast vid kusterna, utan äfven vid Island och New-Foundland. En betydande ostronfångst bedrifves med synnerlig omtanke vid Kana-len och Biscayahafvet.

Bergsbruket lemnar isynnerhet jern och stenkol, men icke i tillräcklig mängd. Stenkol införs till och med i ansenlig mängd i följd af den högt utvecklade industrin. Salt vinnes dels ur grufvor, dels ur hafsvattnet. — *Industrin* är så vigtig, att den öfverträffas endast af Englands. De franska industrivarorna äro de första på jorden med afseende på elegans och smak. De vigtigaste äro modevarorna från Paris och sidenvarorna från Lyon. Ansenlig är äfven bomullsindustrin, isynnerhet i trakten af Rouen [ruang].

Handeln är så blomstrande, att den öfverträffas endast af Englands och Förenta staternas. Den inre rörelsen underlättas synnerligen genom en mängd jernvägar, segelbara floder och kanaler. Af kanalerna är *Sydkanalen* den största. Rikets första *sjöhandelsstad* och tillika den vigtigaste vid Medelhafvet är Marseille; dernäst Le Havre, Bordeaux och Nantes. I det inre af landet är Paris af utomordentlig betydenhet.

Nästan alla Fransmän äro **katoliker**. Endast 600 t. äro protestanter, mest reformerta. *Vetenska-*

perna och *konsterna* blomstra i Frankrike; men *folkbildningen* är på en temligen låg standpunkt.

På grund af sitt lifliga och ombytliga lynne äro Fransmännen svåra att styra och i nyare tiden har landet ofta ombytt författning. Sedan 1870 är Frankrike en **republik**, som styres af en *president* och en *nationalförsamling*, hvilken består af senaten och deputeradekammaren. Statsskulden utgör den ofantliga summan af 29 milliarder mark, men välståndet är allmänt.

Af **städerna** höra flere till de större. Den största af dem alla är hufvudstaden Paris med 2 $\frac{1}{4}$ mill. inv.; i Europa den största näst efter London.

I **NV.** ligga *Dunkerque*, *Calais* [kalä], *Boulogne* [bulonj], *Le Havre* (vid Seine) och *Cherbourg* [sjärburg], alla vid hafvet; *Lille*, *Roubaix* [rubä], *Amiens* [amieng] och *Rouen* (vid Seine), inne i landet. I **Bretagne** ligga *Brest* vid hafvet och *Nantes* [nangt] nära Loires mynning. Lille har 180 t., Rouen, Le Havre och Nantes 100 t. inv.

Calais och *Boulogne* äro kända såsom öfverfartsorter till England. — *Lille* är likasom många andra städer i det norra Frankrike en stark fästning och likasom Roubaix, Amiens och Rouen en vigtig fabriksstad.

Fästningar finnas i nordöstra Frankrike tätare än någonstädes.

Cherbourg är en vigtig krigshamn likasom Brest och Toulon.

I **SV.** ligga *Bayonne* vid hafvet och *Bordeaux* vid Garonne; i **SO.** ligga *Toulouse* [tulús] vid Garonne, *Montpellier* [mongpeljé] nära hafvet, *Cette*, *Marseille*, *Toulon* och *Nizza* vid hafvet. Marseille har 360 t., Bordeaux 220 t., Toulouse 140 t. inv.

Bordeaux har den betydligaste handel med vin.—*Montpellier* och *Nizza* besökas af sjuka för sitt milda klimat.—*Cette* idkar handel med muskatviner och salt.

Monaco, vid Medelhafvet, bildar ett sjelfständigt furstendöme ($\frac{1}{3}$ qv. mil, 10 t. inv.).

I **Ö.** ligga *Grenoble* nära italienska gränsen och *Besançon* nära Jura; i NO. *Nancy* och vid Maas fästningen *Verdun* [döng].

I sänkningen mellan Jura och Vogeserna („burgundiska porten“) ligger fästningen *Belfort* [tör].

Sedan, vid Maas, är känt från 1870 års krig.

I det inre af landet ligga *Paris* vid Seine, *Versailles* [salj] och *Reims* [rängs], *Orléans* [ang] och *Tours* [tur] vid Loire, *Lyon* vid Rhône och Saônes förening, samt S:t *Etienne*. Paris har $2\frac{1}{4}$ mill., Lyon 370 t. och S:t Etienne 120 t. inv.

Paris ligger på båda sidor om Seine och på en i densamma belägen ö, hvilken kallas *Cité*. Paris är icke allenast medelpunkten för Frankrike, utan äfven till en stor del för jordens civilisation, en „elegansens och modernas verldsstad“. Här finnas storartade inrättningar för vetenskap och konst samt en mängd härliga byggnader och märkvärdigheter. På högra Seinestranden ligga slottet *Tuilerierna* (nu till en del förstördt) och dermed förenade *Louvren*, ett museum för skön konst; *Palais Royal*, *Operahuset*, slottet *Elysée* (presidentens säte) och *Vendôme-platsen*. På *Cité* finnes den härliga domkyrkan *Notre Dame*. På venstra stranden: *Universitetet*, *Jardin des Plantes*, *Invalidhotellet* med Napoleon I:s graf, *Marsfältet* och *Katakomberna*, gamla underjordiska stenbrott. — Af gammalt trångt byggd är staden numera genombruten af raka gator. Den gamla staden är omgifven af *Boulevarderna*, förut murar,

nu breda gator med alléer. Utanför Boulevarderna ligga de s. k. förstäderna. Omkring hela staden går en fästningsmur och längre bort ligga en mängd spridda fästen, bland hvilka *Mont Valérien*.

I stadens närhet ligga: *Sèvres*, berömd porslinsfabrik, och slottet *S:t Germain* [sjärmäng] med ett celtiskt museum.

Versailles har ett praktfullt slott och en stor park med verldsberömda vattenkonster. Slottet är förvandladt till ett museum för Frankrikes historie.

Reims är känt genom sin domkyrka, der de franske konungarne fordom kröntes, och *Orléans* genom *Jeanne d'Arc*. — *Lyon* har Europas största och bästa sidenfabriker och *S:t Etienne* viktiga fabriker, förnämligast för tillverkning af vapen.

Le Creusot, i Bourgogne, har Frankrikes största jernverk. — *Vichy* [sji], i Bourbonnais, är Frankrikes mest besökta badort.

På den högbergiga och skogrika ön **Corsica** ligger *Ajaccio* [ajatsjo], Napoleon I:s födelseort.

Besittningar utom Europa (20 t. qv. mil, 6 mill. inv.): i Afrika *Algeriet*, en del af *Senegambien* och ön *Réunion* m. m.; — i Asien *Nedre Kotkinkina*, *Tongking* och staden *Pondichéri* m. m. i Indien; — i Amerika några af de *Små Antillerna* och en del af *Guayana*; — i Australien *Nya Caledonien*, *Sällskapsöarne* och *Marquesasöarne* m. m. — Lydstaterna i Afrika och Asien inberäknade inalles 27 t. qv. mil med 24 mill. inv.

Britiska Öarne.

(5,700 qv. mil, 36 mill. inv.).

Storbritannien och Ireland, hvilka omgifvas af hafvet, äro den viktigaste delen af det Britiska riket, hvilket har en storlek af 400 t. qv. mil och en

folkmängd af 300 mill., lydstaterna i Indien med 50 mill. inv. inberäknade.

De Britiska öarne hafva en förträfflig belägenhet, i det från dem tillträdet är lätt icke allenast till en stor del af Europa, utan äfven till Atlantiska hafvet, som är jordens vigtigaste handelsväg. De hafva också en särdeles fördelaktig kustbildning och äro mycket rika på hamnar.

England är mot Ö. ett lågland, hvaremot det mot V. har berg, isynnerhet i *Wales*. Det engelska låglandet består af höjder och slätter samt utmärker sig genom en synnerlig fruktbarhet.

Skotlands södra del är ett lågland, hvilket också är bördigt, dock mindre än England. Nordliga delen är ett bergland och kallas „Högländerna“. Gränsen mellan låglandet och Högländerna bildas af *Grampianbergen*, med Storbritanniens högsta bergstopp *Ben Nevis*, 4 t. fot (1,300 m.).

Ireland är temligen lågt, dock finnas der spridda berg vid kusten. De mindre öarne vid Storbritannien och Ireland äro också bergiga. En af Hebriderna, *Staffa*, är ryktbar genom „Fingalsgrottan“.

Floderna äro, oaktadt sin ringa mängd, af särdeles vikt. De äro nämligen vattenrika, hafva ett jemnt lopp och äro derföre i hög grad segelbara.

I **Storbritannien** utflyta åt Ö.: *Thames* [thäms], *Humber* och *Forth*; åt V. *Severn*, *Mersey* och *Clyde* [kleid]. — *Thames* är en af jordens vigtigaste floder, i det den utgör en förträfflig farled till jordens vigtigaste handelsstad (städer: Oxford och London). — *Humber* uppstår genom föreningen af *Trent* och *Ouse* och utfaller i Humberviken (stad: Hull), — *Severn* utfaller i Bristolkanalen och upptager *Avon*, som är segelbar för de största handelsfartyg (städer vid

Avon: Bath och Bristol). — *Mersey* är mycket kort, men har stor betydelse, emedan den genomrinner Englands viktigaste fabriksdistrikt (stad: Liverpool). — *Clyde* är Skotlands största flod (stad: Glasgow).

Ireland har endast en betydlig flod, *Shannon* [sjännen] (stad: Limerick).

Insjöarne äro jemförelsevis få. I England finnas endast några få insjöar ytterst i NV., kallade *Cumberlandssjöarne*. I Skotland ligga många djupa fjällsjöar, såsom *Loch Lomond* och *Loch Ness*. Dessa sjöar äro kända för sin naturskönhet och besökas mycket af resande.

Klimatet är ett fullkomligt hafsklimat, starkast utprägladt i V. Sommaren är således sval, vintern blid, så att Thames sällan tillfryser. Vestra kusten är nästan frostfri. En följd häraf är, att lagern och myrten trivas i Cornwall och Ireland, hvar emot vindruffvor och aprikoser icke mogna. Nederbörden är ymnig och utgör på somliga ställen 100—140 tum (2,700—3,700 millim.) eller mera än på något annat ställe i Europa. I Ö. visar sig fuktigheten genom täta och tjocka dimmor, välkända för enhvar som besökt London.

Växterna utmärka sig i följd af fuktigheten genom sin yppighet. Detta visar sig isynnerhet i gräsväxten, hvars skönhet är känd. Den har förskaffat Ireland namnet „smaragdön“. Skogar finnas nästan alls icke; men de talrika häckarne gifva landet ett skogligt utseende. Träd- och sädesarterna äro desamma som i Central-Europa.

Djuren äro också desamma som i Central-Europa; dock hafva de större vilda däggdjuren blifvit utrotade.

Britiska riket omfattar i Europa:

1. Konungariket England med Wales, 2. konungariket Skotland, 3. konungariket Ireland, 4. Normandiska

öarne och 5—7. de tre militärstationerna Helgoland, Gibraltar och de Maltesiska öarne. Riket indelas i grefskaper („shires“ *)).

På de Britiska öarne bo flere **folkstammar**. *Engelsmännen* bo i hela England, skotska låglandet och en del af Ireland. *Celterne* bo i Wales, Högs kotland och den öfriga delen af Ireland, samt tala olika, nära beslägtade språk, hvilka mycket skilja sig från engelskan.

Alla **näringar** äro uppdrifna till en hög grad af fullkomlighet. Detta oaktadt införes mycket säd och ladugårdsalster, emedan landet är tätt befolkadt. *Jordbruk* bedrifves isynnerhet i det östra England och Syds kotland, *boskapsskötsel* isynnerhet i de öfriga delarne. Hufvudsäden i England och Syds kotland är hvete, i de öfriga delarne hafre, hvarjemte Irelands befolkning till en stor del lefver af potatoes. Af alla *husdjur*, äfven af fåglarna, hafva Engelsmännen ypperliga racer („fullblodshästen“, „bryggarehästen“ m. m.).

Fisket är också mycket betydligt och bedrifves icke allenast vid kusterna, utan också vid Newfoundland, der Engelsmännen i förening med Fransmän och Nordamerikanare bedrifva det största torskfiske på jorden.

Bergsbruket, industrin och handeln öfverträffa hvarje annat lands. Genom bergsbruk frambringas mycket bly, tenn, jern och koppar; dessutom betydligt silfver och salt samt ofantligt mycket *stenkol*,

*) I England: *Cornwall, Devon, Somerset, Sussex* och *Kent* i S., *Essex, Suffolk, Norfolk, Lincoln* och *York* i Ö.; *Durham, Northumberland* och *Cumberland* i N.; *Lancaster, Chester* och *Gloucester* i V.; samt *Derby, Leicester, Warwick* och *Buckingham* i det inre af landet; m. fl.

inemot hälften af jordens produktion. Stenkol både förbrukas och utföres (från hamnarne i norra England) i utomordentlig mängd.

De britiska fabriksvarorna äro eftersökta på hela jorden och bestå af alla slag. Man kan i England urskilja *6 stora fabriksdistrikter*. Dessa äro fullströdda med fabriker och hafva större städer, hvilka bilda deras medelpunkter. I mellersta England ligga: strumpdistriktet med staden Nottingham, knifdistriktet med Sheffield och ylledistriktet med Leeds. I vestra England ligga: metalldistriktet med Birmingham, stenkärldsdistriktet med Stoke och slutligen det ofantliga bomulldistriktet med Manchester och en mängd andra fabriksstäder. Ett sjunde distrikt är Sydskotland med bomullsväfverier och jernskeppsvarf (Glasgow).

Den *inre handeln* befordras genom ett tvåfaldigt nät, det ena af kanaler, det andra af jernvägar. Den *yttre handeln* är så stor, att de Britiska öarne på några dagar omsätta mera varor med utlandet, än Finland på ett helt år. Handelsflottan är så stor, att den utgör öfver en tredjedel af hela jordens. De viktigaste handelsstäderna äro: London, hvilken har större handel än någon annan stad på jorden, dernäst Liverpool, Bristol och Glasgow.

Af Ireland står en stor del uti odling vida efter Storbritannien.

Allmännaste **religionen** är i Storbritannien den *protestantiska*, i Ireland den *katolska*. Statskyrkan kallas i England den *episkopala* eller *högkyrkan*, i Skotland den *presbyterianska*. Dessutom finnes en mängd sekter („dissenters“). *Folkbildningen* är försummad, så att en stor del af befolkningen aldrig besökt en skola. I Skotland är dock folkbildnin-

gen god och allmän. Af universiteterna äro flere namnkunniga, såsom Oxford och Cambrigde i England, Edinburgh i Skotland och Dublin i Ireland. *Vetenskaperna* stå högt och den engelska literaturen står i jemnbredd med den franska och tyska. *Konsten* har deremot aldrig varit framstående.

Konungens eller **drottningens** **magt** är inskränkt genom *parlamentet*, hvilket består af ett *öfverhus* och ett *underhus*. Öfverhuset består af hufvudmännen för de adliga ätterna och af de högsta andliga embetsmännen; medlemmarne af öfverhuset kallas „peers“ [pirs]. Underhuset består af deputerade från de öfriga samhällsklasserna. I få länder herrskar så stor frihet. Derjemte är landet rikt, men rikedomerna är mycket olika fördelt; en del af befolkningen har ofantliga inkomster, men många äro ytterst fattiga. *Sjömagten* är den första på jorden, hvaremot landtmagten är obetydlig.

England.

Städerna i England utmärka sig genom sin storlek, och der finnas omkring 20 städer med mer än 100 t. inv. De största bland dem äro: jordens största stad London med 4 mill., Liverpool och Manchester hvardera med 500 t., Birmingham med 400 t., Sheffield, Leeds och Bristol med 200—300 t. inv. Större delen af landets befolkning bor i städerna.

I **södra England** ligga *Oxford*, hufvudstaden *London* och *Woolwich* [hvilitsj] vid Thames, *Chatham* [sjättäm] och *Canterbury* [känterberi] i NO., *Dover*, *Brighton* [brejtn], *Portsmouth*, *Southampton* och *Plymouth* vid Kanalen samt *Bristol* och *Bath* vid Avon.

London ligger på båda stränderna af Thames

samt har en längd af 4 och en bredd af 2 mil. Består af 4 hufvuddelar: 1. *City* (gamla staden), handelsn säte, med *S:t Paulskyrkan*, den största protestantiska kyrka på jorden. Invid *City* ligger i Ö. den gamla konungaborgen *Tower*. 2. *Westminster*, V. om *City*, hofvets och de förnämmas boningsplats, med *Westminster-abbey*, der rikets högst förtjenta män ligga begrafne, det nya *Parlamentshuset* och *Buckingham Palace* [päläs], hofvets residens. 3. *East-End*, Ö. om *City*, innehåller de ofantliga skeppsdockorna m. m. 4. *Southwark*, på flodens högra strand, är fabriksstaden. *Greenwich* [grinitz], invid *Southwark*, har ett ofantligt hospital och det berömda observatoriet. — Inom staden finnas stora parker och trädbevuxna torg, kallade *squares* [squärs]. Husen äro i allmänhet små. *Thames* korsas af många broar och 2 under dess botten gående *tunlar*. Jernvägsviadukter leda öfver hus och gator, jernvägstunlar gå under staden. — London har två universiteter, den verldsberömda „Zoologiska trädgården“ och det rika „British Museum“ samt är jordens första handels- och fabriksstad. Af dess mångfaldiga fabriker äro sidenmanufakturerna och ölbryggerierna de märkligaste.

Invid London ligga *Kristallpalatset* eller museet i *Sydenham*, bestående af jern och glas, samt slottet *Windsor*, hofvets sommarresidens.

Woolwich har en stor arsenal och ett kanongjuteri. — *Chatham* är en af engelska krigsflottans hufvudstationer. — *Canterbury* är sätet för rikets första erkebiskop. — *Dover* är en känd öfverfärtsort till Frankrike, — *Brighton* en lysande badort.

Portsmouth är Englands förnämsta krigshamn och fästning med jordens skönaste redd, *Spithead*,

mellan fasta landet och ön *Wight* [veit]. — *Southampton* är en hufvudstation för ångbåtsfarten. — Utanför krigshamnen *Plymouth* finnes den namnkunniga fyrbåken *Eddystone*. — *Bath* har berömda varma bad.

Landskapet *Cornwall*, ytterst i SV., har berömda tenngrufvor.

I **mellersta England** ligga *Cambridge* [kämbritsj] och *Nottingham* i midten, samt *Birmingham* och *Stoke* i V.

I **norra England** ligga *Manchester* [sjäster] och *Liverpool* [pul] i V., *Sheffield* [fild] och *Leeds* [lids] i midten, *Hull*, *York*, *Sunderland* och *Newcastle* [nju] i Ö.

Hull och många andra städer på östra kusten *) idka betydlig handel på Nordeuropa och öfriga Östersjöländer. — *York* har många forntidsminnen, bland hvilka en praktfull domkyrka; men endast 50 t. inv. — *Liverpool* och *Manchester* bilda en motsats till *York*, ty för 100 år sedan hade de endast 20—40 t. inv. — *Liverpool* är Europas främsta hamn för den transatlantiska utvandringen och har den största handelsflotta (omkring 5 ggr större än Finlands). — *Sunderland* har rikets största skeppsbyggeri. — *Newcastle* är hufvudorten för Englands största stenkolsgebit.

Wales har få betydligare städer. Den viktigaste är *Merthyrtydfil*, en bergsstad med ofantlig produktion af jern, isynnerhet skenor. Från ön *Anglesea* [änglsi] sker öfverfarten till *Ireland*.

Skotland

har städer af betydighet i **låglandet**. De största äro *Glasgow* med 660 t. och *Edinburgh* med 300 t. inv.

*) Såsom *Grimsby*, *Middlesborough-on-Tees*, *Stockton-upon-Tees*, *Hartlepool*, *South-Shields* och *North-Shields* m. fl.

Edinburgh, vid Forth-fjorden och numera sammanbygd med hamnen *Leith*, är Skotlands hufvudstad och utmärker sig genom en skön belägenhet på höjder och dalar. Bland dess byggnader må det gamla slottet *Holyrood* [rud] nämnas. — *Glasgow*, vid Clyde, är Skotlands första handels- och fabriksstad.

I mellersta Skotland ligga *Dundee* [döndi] och *Aberdeen* [äberdin], på östra kusten. — *Dundee* har i Britannien största handeln med linne. — *Aberdeen* har ett universitet.

V. om Aberdeen ligger i Högländerna drottningens slott *Balmoral*.

Högländernas största stad är *Inverness* vid *Caledoniakanalens* mynning i Moray-fjärden.

På Hebriderna, Orkney- och Shetlandsöarne äro boskapsskötsel, fiske och fågelfångst de förnämsta näringarne.

Ireland

indelas i 4 landskap: 1. **Leinster** med hufvudstaden *Dublin*, 340 t. inv.; 2. **Ulster** med staden *Belfast*; 3. **Connaught** med staden *Galway*; och 4. **Munster** med städerna *Limerick*, *Cork* och *Waterford*.

Britiska rikets viktigaste besittningar utom Europa äro: nästan hela *Främre Indien* och vestra delen af *Bortre Indien*, *Kaplandet*, norra delen af *Nordamerika*, en mängd *Vestindiska* öar, en del af *Guayana*, kolonier på *Australiens fastland* samt öarne *Tasmania* och *Nya-Zeeland*.

Syd-Europa

bildar tillsammans med de öfriga länderna omkring Medelhafvet ett helt, kalladt *Medelhafsländerna*.

Klimatet är så varmt, att årets medelvärme är + 15 till 20° C. Dessa länder hafva vår redan i januari eller februari samt minst 6 månaders sommar. Längst i S. är nästan ingen vinter, nästan aldrig något snöfall. Regnet faller icke såsom i Central-Europa under hvarje årstid, utan nästan endast under hösten och vintern. Syd-Europa hör därför till „vinterregnets bälte“.

Växtligheten är också mycket olik Central-Europas. *Skogarne* bildas af ständigt grönskande löfträd, hvilka stå mörka och allvarliga samt aldrig hafva det leende utseende, som våra löfträd om våren. Ängar, sådana som hos oss, finnas icke. Här och der påträffas tropiska växter, såsom dvergpalmen, dadelpalmen och fikoncactus. Bland de *odlade växterna* kunna såsom karakteristiska för Sydeuropa nämnas de såkallade „sydfruktträden“ (oliv-, fikon-, apelsin- och mandelträd). På några ställen odlas till och med bomull och ris. Vinrankan, hvetet och majsen äro af stor vikt.

Djurriket öfverensstämmer i det hela mera med Central-Europas. Allmänna *husdjur* äro buffeln och mulåsnan.

Pyreneiska halfön,

som omfattar Spanien och Portugal, gränsar i NO. till Frankrike, från hvilket den skiljes genom Pyreneerna, samt omgifves för öfrigt af hafvet.

Halfön utgöres af **tre högländ**, nämligen Spaniska högländet, Pyreneerna och Granådas högländ,

samt af **två lågland**, nämligen Ebrodalen och det Andalusiska låglandet.

Det *Spanska höglandet* intages till största delen af den ofruktbara *Spanska högslätten*, hvilken i både vidsträckthet och höjd öfverträffar alla andra högslätter i Europa. Det har en medelhöjd af 2,100 fot (700 m.). Midt öfver högslätten framstryker *Sierra Guadarama*, hvilken i Portugal kallas *Sierra Estrelha* [lja]. I N. begränsas högslätten af *Cantabriska bergen*, i S. af *Sierra Morena*. Östra kanten utgöres af *Iberiska bergen*. I V. sluttar högslätten småningom ned mot hafvet.

Pyreneerna äro den östra fortsättningen af *Cantabriska bergen*, med högsta spetsen *Pic de Netou* [tu], 10,700 fot (3,500 m.). — *Granadas högland* är ännu högre; dess högsta del, *Sierra Nevada* (d. ä. snöbergen), uppnår i *Mulahacen* 11 t. fot (3,550 m.) och är, oaktadt Sydspaniens heta klimat, likasom *Pyreneerna* betäckt af evig snö.

Af de två *lågländerna* är *Ebrodalen* i det hela taget öde och ofruktbar. Också det *Andalusiska låglandet* är till en stor del ofruktbart, och de många skildringarna af denna slätts skönhet med dess härliga orangelundar och palmskogar gälla närmast endast omgifningarne af Sevilla och Cordoba.

Floderna äro icke få och flere af dem hafva tillika en betydlig längd, men de äro föga segelbara. Till följd af höjdförhållandena upprinna nästan alla de viktigaste floderna i Ö. och flyta åt V.

I **Medelhafvet** utfaller *Ebro* (stad: Zaragoza).

I **Atlantiska hafvet** utfalla *Minho* [minjo], *Duèro*, *Tajo* [tako], *Guadiana* och *Guadalquivir*.

Minho är gränsflod mellan en del af Spanien och Portugal. — *Duèro* kallas i Portugal *Douro* [o-u]

(stad: Oporto). — *Tajo*, i Portugal *Tejo* [tetsjo], bildar en mycket bred och segelbar mynning (städer: Toledo och Lissabon). — *Guadalquivir* är den enda af halföns floder, som är segelbar längre in i landet (städer: Córdoba och Sevilla).

Klimatet i det inre af landet är ett starkt utprägladt kontinentalklimat med kalla vintrar och heta somrar. Emedan bergen omkring högslätten upptaga hafvets fuktighet, regnar det mycket litet i en stor del af halfön. I Madrid t. ex. regnar det endast hälften så mycket som hos oss, och i den starka hettan och torkan utsinar nästan hvartenda vattendrag. Häraf ses, hvarföre stora landsträckor äro kala och ofruktbara. På flere ställen regnar det deremot betydligt, och Santiago har till och med en regnmängd af 64 tum (1,700 millim.). I Sydspanien råder på många ställen ett afrikanskt klimat och der finnas de varmaste punkter i hela Europa.

Hvad beträffar **växtligheten**, så ser man på högslätten mest nakna hedar och magra sädesåkrar; sällan något träd, med undantag af oliven. Kustländerna hafva deremot en mycket rik växtlighet. I det norra växa äplen och päron; i det öfriga ädla sydfrukter, vinrankor, som gifva eldiga viner, mullbärsträd m. m. De märkligaste skogsträden äro kastanjen och korkeken.

Genom sitt läge vid flere delar af hafvet är halfön gynsam stäld; kusterna äro deremot föga inskurna, landet bergigt och floderna föga segelbara, så att tillträdet till det inre landet försvåras.

Konungariket Spanien (9 t. qv. mil, 16,7 mill. inv.) består af följande landskap: *Galicia*, *Asturien* och de *Baskiska provinserna* i N.; *Navarra*, *Aragonien*

och *Catalonien* i NO.; *Valencia*, *Murcia* och *Granada* i SO.; *Andalusien*, *Estremadura* och *León* i V.; *Nya Castilien* och *Gamla Castilien* i midten. Härtill komma ännu de *Baleariska öarne*.

Spanien var fordom ett af de mäktigaste riket och hade ofantliga besittningar i Amerika. Nu är det kraftlöst i följd af dålig styrelse och thronstridigheter.

Konungariket Portugal (1,700 qv. mil, $4\frac{1}{2}$ mill. inv.) består af följande landskap: *Minho*, *Tras os Montes*, *Beira*, *Estremadura*, *Alemtejo* [tetsjo] och *Algarve*.

Portugal var fordom också ett mäktigt rike genom sina besittningar i andra verldsdelar. Nu är det utan betydighet af samma orsak som Spanien.

Spanjorer och *Portugiser* äro med hvarandra nära beslägtade; begge folkens språk härstamma från latinet. Halfön har blifvit intagen af flere olika folkslag och i följd deraf är i norr det götiska, i söder det moriska lynnet förherrskande. En skild folkstam äro *Baskerne*, hvilka finnas oblandade i de Baskiska provinserna (och i det sydvästligaste Frankrike).

Näringarne befinna sig i allmänhet på en låg ståndpunkt. För *åkerbruk* är en stor del af halfön otjenlig. Der artificiell bevattning finnes, gifver jorden 3—4 skördar om året, t. ex. i *Valencia*. Af vikt äro sydfrukterna och vinerna („*Malaga*“, „*Jerres*“ eller „*Sherry*“, „*Portvin*“). För *boskapsskötsel* är landet deremot i allmänhet mycket tjenligt, och de spanska fåren, „*merino*“, hafva från gammal tid varit ryktbara. De hafva dock mycket vanslägtats. Den rätt, som egarne af fårahjordarne hafva, att drifva fåren på bete omkring i landet, skadar emel-

lertid mycket åkerbruket. Äfven de fordom berömda andalusiska hästarne hafva vanslägtats, hvaremot de spanska mulåsnorna äro de bästa i Europa. Hornboskapen användes i Spanien bland annat till de nationela folknöjena, „tjurfäktningarne“.

Halfön hyser stora mineraliska skatter. *Bergsbruket*, som i lång tid varit försummadt, bedrifves i Spanien numera med större ifver och landet gifver silfver i ej ringa mängd. Bland öfriga mineralier förtjena att nämnas qvicksilfret från Almaden, hvars grufvor äro de rikaste i Europa, blyet från Granada och saltet, både bergssalt och hafs-salt („S:t Ybessalt“).

Industrin är anmärkningsvärd nästan endast i Catalonien och de Baskiska provinserna (bomulls- och jernvaror). *Handeln* bedrifves till en stor del af utlänningar, främst Engelsmän. Den befordras genom stora jernvägslinier, hvilka såsom strålar utgå från Madrid. De viktigaste handelsstäderna äro i Spanien Barcelona, Malaga och Cadiz, i Portugal Lissabon och Oporto.

Nästan alla invånarne bekänna katolska **religionen**. *Upplysningen* är högeligen försummad och allmogen öfverallt högst okunnig och vidskeplig. Äfven *vetenskaperna* äro föga vårdade. I Spanien finnas flere universiteter, men endast det i Madrid har någon betydelse. Portugal har endast ett universitet, i Coimbra. I Spanien fanns fordom en namnkunnig målareskola, till hvars mästare Murillo [ljo] och Velasquez [kes] hörde.

Både i Spanien och Portugal är **konungens magt** inskränkt genom en riksförsamling, kallad *Cortes*.

Spanien.

Städerna äro icke af mycken betydighet. De största af dem äro Madrid med 400 t. och Barcelona med 250 t. inv. Valencia, Sevilla och Malaga hafva 100—140 t. inv.

I **N.** ligga *Corunna* [nja], *Santiago de Compostela*, *Santander* och *Bilbao*; i **NO.** *Zaragoza* vid Ebro och *Barcelona* vid hafvet.

Santiago är en berömd vallfartsort, emedan Spaniens skyddshelgon Jacobus den Äldre säges vara begrafven i domkyrkan. — *Barcelona* har, i motsats till de flesta spanska städer, en mycket utvecklad industri.

I **SO.** ligga *Valencia*, *Alicante* och *Cartagena*. I **S.** *Málaga*, *Granada*, *Gibraltär*, *Córdoba* [va] och *Sevilla* [lja] vid Guadalquivir, samt *Cádiz*.

Cartagena, anlagdt af Kartagerna, är Spaniens viktigaste krigshamn. — *Granada* var Morernas sista besittning i Spanien och öfver staden höja sig ruinerna af det sköna moriska palatset *Alhambra* med lejongården o. s. v. — *Córdoba* var under Arabernas tid en af jordens största städer och hade en betydlig industri (corduan). Staden har en praktfull domkyrka, en f. d. moské. — *Cádiz*, anlagdt af Fönikerna, var en tid mycket viktigt genom sin handel på Spaniens kolonier. — *Gibraltär*, som tillhör England, ligger på en 1,400 fot (450 m.) hög klippa på spetsen af en landtunga och är en af jordens starkaste fästningar.

I det inre af landet ligga *Badajoz* [badakòs] vid Guadiana, *Salamanca*, *Valladolid* [valja], *Madrid*, *Tolèdo* och *Almadèn*.

*Salamanca*s universitet var fordom ett af de

namnkunnigaste i Europa. — *Madrid*, Spaniens hufvudstad, ligger i en f. d. öde, men numera rikt bevattnad trakt, 1,900 fot (600 m.) öfver hafvet, är regelbundet och har många praktfulla byggnader, såsom det kungliga slottet.

Icke långt från Madrid ligga två kända slott, nämligen *Aranjuez* [kués] och *Escoriäl*; det senare ofantligt stort, beläget i en öken.

Af Spaniens **besittningar utom Europa** (8 t. qv. mil, 9 mill. inv.) äro de vigtigaste: *Canarie-öarne*, *Cuba*, *Puerto Rico* och *Filippinerna*.

Portugal

har endast två större **städer**, nämligen hufvudstaden *Lissabon* med 250 t. och *Oporto* med 100 t. inv.

I **N.** ligga *Oporto* vid Duero och universitetsstaden *Coimbra*. I **midten** ligga *Lissabon* och *Setùbal* [val] eller *S:t Ybes*.

Lissabon (Lisbòa) utmärker sig genom sitt sköna läge vid den såsom hamn förträffliga Tajo-mynnningen. — *Setùbal*, af sjöfolk kalladt *S:t Ybes*, är af vigt för sin handel med hafssalt.

Af Portugals **besittningar utom Europa** (33 t. qv. mil, 4 mill. inv.) äro de vigtigaste: *Azorerna*, *Madeira*, en del af *Nedre Guinea* och *Mosambik*.

Italien

gränsar med norra delen till Frankrike, Schweiz och Österrike, från hvilka det skiljes genom Alperna, och är för öfrigt omgifvet af Medelhafvet.

Italien bildar en naturlig medelpunkt för en betydlig del af jorden, emedan det ligger midt i

Medelhafvet och har ett lätt tillträde till tre verldsdelar. I följd af landets smalhet är tillträdet till hafvet mycket lätt. Här af kan inses, hvarföre de statskloke Romarne förskaffade Italien och Italiens medelpunkt Rom en sådan magt, som hittills icke blifvit uppnådd af något annat folk.

Med afseende på **höjdförhållandena** kan man indela Italien i 3 delar, nämligen Apenninerna och deras fortsättning, Lombardiska slätten och kustlandet.

Apenninerna, hvilka sammanhånga med Vestra Alperna, framgå först längs Genovaviken och sträcka sig derefter längs efter hela halfön. De äro icke mycket höga, och deras högsta spets, *Gran Sasso* i Abruzzo (den nordliga delen af det Neapolitanska området), uppnår endast 9 t. fot (2,900 m.). Sedan Apenninerna sänkt sig ned uti Messinasundet, höja de sig åter på Sicilien, hvilket är ett högland af 1,500 fots (500 m.) höjd. På Siciliens östra kust finnes vulkanen *Etna*, som uppnår den betydliga höjden af 11 t. fot (3,500 m.).

Lombardiska slätten eller *Poslätten* är mycket låg och utmärker sig genom sin fruktbarhet, hvilken förhöjes genom bevattning från en mängd kanaler. — *Kustlandet* på båda sidor om Apenninerna är i det hela lågt, och af de slätter, hvilka höra dertill, äro anmärkningsvärda den *Romerska Campagnan* med de *Pontinska träskan* och det *Lyckliga Campanien* invid Neapel. De två förstnämnda äro beryktade för sin osunda luft (Mal'aria), hvilken framkallar en farlig *feber*; de äro derföre bebodda endast under en kort tid af året. Det Lyckliga Campanien bär sitt namn med rätta i följd af sin fruktbarhet.

Det södra Italien utmärker sig genom sin starkt *vulkaniska* natur. Under det de vulkaniska krafterna nästan öfverallt i Europa äro mycket tillbakaträngda, gäller detta icke om Syditalien. Vid Neapel ligger enstaka vulkanen *Vesuvius*, af 3,600 fots (1,200 m.) höjd. Dess första kända utbrott ödelade år 79 efter Christus städerna Pompeji och Herculanium, hvilka öfverhöljdes af aska och lava. I det förflutna århundradet upptäckte man dessa städer och man har sedan denna tid blottat en stor del af Pompeji. I dessa städer har man fått ett klart begrepp om mycket af gamla tidens husliga lif och antiqviteterna derifrån äro samlade i det berömda museet i Neapel. — Bland andra vulkaniska företeelser må nämnas *Hundgrottan*, uti hvilken likasom i Giftdalen på Java, kolsyra, en qväfvande gas, ständigt frambryter; och *Solfatara*, en halft utbrunnen krater, hvars tunna svafvellager hvilar på glödande massor.

På Sicilien är *Etna* och på de Lipariska öarne är *Stròmboli* en vulkan. Etna är den betydligaste af Europas vulkaner och har ofta häftiga utbrott. Vulkanen Stromboli är märkvärdig, emedan den varit i oafbruten verksamhet i 2 t. år och under hela denna tid haft många utbrott om dagen. I gamla tiden kallades den „Tyrrhenska hafvets fyrbåk“, och skenet från densamma tjenar ännu till sjömärke.

Floderna i Italien äro icke betydliga; de viktigaste af dem finnas på den Lombardiska slätten.

I **Adriatiska hafvet** utfalla *Po* och *Adige* [adidsje], hvilka båda äro segelbara under en stor del af sitt lopp. *Po* upptager *Ticino* [titsjino], hvilken genomflyter *Lago Maggiore* [madsjore], *Adda*, hvilken genomflyter *Lago di Como*, och *Mincio* [mintsjo], hvilken kom-

mer från *Lago di Garda* (stad vid Po: Turin; — vid Min-
cio: Mantova). *Adige* rinner i motsats till Po i en båge
(stad: Verona).

I **Tyrrhenska hafvet** utfalla *Arno* och *Tiber*, bå-
da föga segelbara, men namnkunniga i historien
(städer vid Arno: Florens och Pisa; — vid Tiber: Rom).

Klimatet uti Italien utmärker sig genom sin
skönhet och behaglighet, och detta är till en vä-
sentlig del orsaken, att i detta land en mängd främ-
lingar uppehålla sig (i Rom ligger snön endast nå-
gra timmar, och rosor och violer spricka ut alla-
redan i januari; i Palermo har det icke i manna-
minne snögat nere vid hafvet). *Snögränsen* ligger
så högt, att endast de högsta topparne af Apenni-
nerna samt Etna äro betäckta af evig snö. I Syd-
italien blåser understundom en brännande sunnan-
vind, *Scirocco* [sji] kallad, hvilken verkar högst för-
slappande på kropp och själ. *)

Ända till den nyaste tiden bestod Italien af
flere stater och Österrike egde en del af Norditalien.
Men omsider lyckades det Italienarne att till ett
rike förena nästan hela Italien och för närvarande
omfattar det i politiskt afseende följande delar:

1. **Konungariket Italien** (5,200 qv. mil, 28³/₄ mill.
inv.) omfattar provinserna *Venetien*, *Lombardiet*, *Pie-
mont*, *Ligurien*, *Emilien* (Parma, Modena och Romag-
na), *Toscana*, *Umbrien*, *Markerna*, provinsen *Rom*, de
Neapolitanska provinserna (Abruzzo, Apulien, Cam-
panien och Calabrien) samt öarne *Sicilien* och *Sar-
dinien*.

2. **Fristaten San Marino** (1¹/₂ qv. mil, 8 t. inv.).
3. Ön **Corsica** (160 qv. mil), hvilken lyder under

*) På sin väg i Alperna får *Scirocco* namnet *Föhn*, och
i Andalusien kallas en dylik vind *Lereche*.

Frankrike, och 4. de **Maltesiska öarne**, hvilka tillhöra England.

Italien bebos nästan uteslutande af en nation, *Italienarne*, hvilkas språk mycket liknar latinet och tillika i hög grad utmärker sig genom sitt välljud. Italienarne äro ett högt begåfvadt folk; Syditalienarne äro dock mycket lättjefulla.

Af **näringarne** är *jordbruket* den viktigaste, och jordmånen är mångenstädes, såsom t. ex. på den Lombardiska slätten och i det Lyckliga Campanien, särdeles bördig. Utom säd (isynnerhet majs och hvete, äfven ris), framalstrar Italien sydfrukter („Messinafrukter“), mycket olja och vin, hvars skörd är den ymnigaste i Europa näst efter Frankrikes (ett utmärkt vinslag är „lagrima Christi“, d. ä. Christi tårar, som växer på Vesuvius). Också *bo-skapsskötseln* är en viktig näringsgren („Parmesanost“), men kan dock icke sägas stå högt. Bufflar äro icke sällsynta; oxen, åsnan och mulåsnan begagnas mera än hästen. *Silkesodlingen* i norra Italien lemna en större afkastning än i någon annan del af Europa. *Fisket* lemna thonfiskar, sardeller och koraller. På *skogar* är brist. *Bergsbruket* är obetydligt, emedan Italien i allmänhet är fattigt på nyttiga mineralier. De viktigaste äro marmor från Carrara, jern från ön Elba, salt och isynnerhet *svafvel* från Sicilien. Äfven *industrin* är föga utvecklade, ehuru några italienska industrivaror äro af någon betydenhet, såsom t. ex. halmhattarna från nejden kring Florens samt sidenvarorna från Lombardiska slätten och Toscana. *Handeln* idkas med förkärlek. De viktigaste handelsstäderna äro Genova, Neapel och Livorno. — Jernvägar sträcka sig genom hela halfön.

Religionen är den katolska. *Folkbildningen* är högst bristfällig, såsom i de flesta katolska länder. Det *vetenskapliga* lifvet är dock ej utan betydelse. Universiteter finnas flere, t. ex. i Padova, Pavia, Turin, Rom o. s. v.

Med afseende på *konsten* intager Italien ett af de främsta rummen i Europa. Det har i lång tid varit de sköna konsternas hem och detta land med dess forntidsminnen och dess stora konstsamlingar är ett mål för konstnärer och konstälskare. Bland Italiens målare från äldre tid må här nämnas Rafael, Michel Angelo [sje], Correggio [resj] m. fl. Vår tids bildhuggarekonst, hvilken utgått från Canova och Thorvaldsen, leder sitt ursprung från Italien.

Konungariket Italien har en fri **författning**.

Af Italiens **städer** är Neapel den största med $\frac{1}{2}$ mill. inv.

I **Venetien** ligga *Venezia* (Venedig) på öar vid kusten, *Padova* (Padua) inne i landet, *Verona* vid Adige, och *Mantova* (Mantua) vid Mincio. Venedig har 130 t. inv.

Venezia (Venedig) är en af Europas märkligaste städer. Den anlades i gamla tiden på öar i de så kallade „Lagunerna“ och var i medeltiden en mäktig handelsrepublik, för hvilken en Doge [sje] stod i spetsen. Staden är genomskuren af kanaler och dessa tjena tillika i stället för gator, sålunda att man färdas i tältbåtar, kallade „gondoler“. En mängd ståtliga byggnader finnes, men dessa äro nu till en del förfallna och stå endast såsom minnesmärken af stadens forna välstånd. Veneziaskönaste del är *Marcus-torget* med *Marcus-kyrkan* och *Dogens palats*. — En $\frac{1}{2}$ mil lång jernvägsbro, *Lagunbryggan*, förenar staden med fasta landet. — *Ve-*

röna och *Mantova* äro de viktigaste delarne af „fästningsfyrkanten“, en af vår tids starkaste befästningar.

I **Lombardiet** ligga *Milano*, *Pavia* vid Ticinos utflöde i Po, och *Cremòna* vid Po; i **Piemont** *Turin* vid Po och *Alessandria*, i **Ligurien** *Genova* [sje] och *Spezia* vid hafvet. *Milano* har 300 t., *Turin* 250 t. och *Genova* 180 t. inv.

Milàno (Mailand) har en utomordentligt praktfull och stor domkyrka af hvit marmor. — I *Cremona* tillverkas berömda violiner. — *Turin* (Torino), välbygdt, är genom sina raka gator olik andra italienska städer. — *Alessandria* är en stark fästning.

Genova (Genua) var fordom likasom Venedig en mächtig handelsrepublik. Det utmärker sig genom sin amfiteatraliska belägenhet och sina många marmorpalatser, hvarföre staden af Italienarne kallas „la superba“ (den praktfulla). — *Spezia* har en förträfflig krigshamn.

I **Parma** ligga *Parma* och vid Po *Piacenza* [tsjentsa]; i **Mòdena** *Mòdena* och *Carrara*; i **Romagna** *Bologna*, *Ferrara* nära Po och *Ravenna* nära hafvet; i **Toscana** *Florèns* och *Pisa* vid Arno samt *Livorno* vid hafvet. *Florens* har 170 t., *Livorno* och *Bologna* hvardera 100 t. inv.

Piacenza och *Ferrara* äro viktiga fästningar. Den senare staden ligger lägre än Po. — *Bologna* har Europas äldsta universitet. — *Ravenna* ligger i ett saltvattenträsk.

Florèns (Firenze), kalladt „la bella“ (den sköna), är rikt på konstsamlingar. — *Pisa* har många minnesmärken från äldre tider, bland hvilka „det sneda tornet“.

I **Markerna** ligga *Ancona* vid hafvet och *Loreto*. — *Ancona* skyddas af en stark fästning och har den

bästa hamn vid Adriatiska hafvet. — *Loreto* är en vidtberömd vallfartsort med jungfru Marias „heliga hydda“ (*Casa santa*), som föregifves vara ditförd från Nazaret.

I **provinsen Rom** (f. d. *Kyrkostaten*) ligga *Rom* vid Tibern och Roms hamn *Civita vecchia* [tsji — vekia] vid hafvet. Rom har 300 t. inv.

Rom (Roma), „den eviga staden“, är Italiens hufvudstad. Är dock endast en bråkdel af det fordna verldsbeherrskande Rom, af „de sju kullarnes stad“, uppfyllt af ruiner och konstskatter samt i detta afseende jordens intressantaste stad. Qvarlevvorna från den klassiska forntiden ligga hufvudsakligen på venstra Tiber-stranden: *Colosseum*, en amfiteater, som kunde rymma 100 t. åskådare, flere *triumfbågar*, *Trojani kolonn* samt *ruiner af tempel och Forum*. Af de nyare byggnaderna är *S:t Peterskyrkan*, på Tiberns högra strand, den största och praktfullaste kyrka på jorden. Tätt bredvid ligger påfvens palats, *Vaticanen*, jordens största slott, med de mest berömda samlingar af konstverk, böcker m. m. och med 11 t. rum. Rom har omkring 400 kyrkor. — Rom är konstens viktigaste säte och derföre en ständig samlingsplats för konstnärer från alla länder. En af Roms anmärkningsvärdaste förlustelser är *Karnevalen*, som firas i flere dagars tid före fastlagen. — Stadens omgifning, *Campagna* [panja] *Romana*, är nu för tiden en osund ödemark, begagnad hufvudsakligen till bete för getter.

I **Campanien** ligger *Neapel* (Nåpoli), Italiens både folkrikaste och skönast belägna stad. Den ligger amfiteatraliskt vid den sköna neapolitanska golfen (viken) och erbjuder öfverallt de skönaste utsigter både öfver hafvet och öfver den kringlig-

gande nejden, der Vesuvius reser sig på ett afstånd af en mil. Ett neapolitanskt ordspråk säger också: „se Neapel och dö“. För öfrigt har Neapel icke många märkvärdigheter. Dock må domkyrkan nämnas med den mycket omtalta helgonreliken „San Gennaros blod“ [sjenn]. De många *Lazzaronerna*, hvilka fordom spelade en vigtig rol i Neapel, försvinna nu allt mer och mer.

Af de vackra öarne utanför Neapel är *Capri* namnkunnig för „den blåa grottan“.

I **Apulien** ligger *Brindisi* nästan vid ändan af det italienska jernvägsnätet. Har en förträfflig hamn och är station för den engelsk-ostindiska öfverlandsposten.

På **Sicilien** ligga *Messina*, *Catania*, *Siragosa*, *Girgenti* [dsjir-sjen], *Tràpani* och *Palermo*, alla vid hafvet. *Palermo* har 250 t. och *Messina* 120 t. inv.

Messina är känt genom sin fästning och sin handel med sydfrukter. — *Siragosa*, f. d. *Syracusæ*, och *Girgenti*, f. d. *Agrigentum*, visa ännu genom sina ruiner, af hvilken betydighet de varit i gamla tiden. *Girgenti* idkar den betydligaste handel med svafvel. — *Catania*, bygd af lava, har flere gånger blifvit ödelagd genom lavaströmmar från Etna, vid hvars fot det ligger. — *Tràpani* idkar betydlig salt-handel och korallfiske. — *Palermo* har både genom växtligheten och byggnadernas saraceniska stil en nästan orientalisk prägel.

På ön **Sardinien** ligger *Cagliari* [käljari], som idkar handel med salt.

Den lilla republiken **San Marino** är Europas äldsta stat.

På **Malta** ligger *La Valetta*, en stark fästning och en hufvudstation för engelska flottan.

Ön Malta är en kalkstensklippa, betäckt med en tunn skorpa jord, som säges blifvit ditförd från Sicilien. Folket talar en förderfvad arabiska.

Balkan-halfön

gränsar i N. till Österrike och Ryssland samt är för öfrigt omgifven af Medelhafvet och Svarta hafvet. Denna halfö är icke så skarpt skild från det öfriga Europa, som de två andra sydeuropeiska halföarne; ty Östeuropa fortsättes in i den nedre Donaudalen och de Juliska Alperna fortsättas af halföns berg.

Likasom Italien har Balkan-halfön ett lätt tillträde till hafvet, men i motsats till Italien är tillträdet till det inre landet icke lätt, med undantag af södra delen. Grekland har en mera utvecklad kustbildning än något annat land i Europa.

Halfön är mycket **bergig** och med undantag af nedre *Donaudalen* finnas inga andra lågländer än större eller mindre floddalar. I NV. framstryka de *Illyriska bergen* såsom en fortsättning af de Juliska Alperna. Från Illyriska bergens sydöstra ända utgå två bergrader, af hvilka den ena, *Balkan*, sträcker sig ända till Svarta hafvet. Från Balkans midt går åt SO. *Despoto-Dag*, som utgör *Müritsa-dalens* sydvestrand. Den andra från de Illyriska bergen utgående bergraden utgöres af *Pindus* eller de *Helleniska bergen*, hvilka gå åt S. Kända bergstoppar i de Helleniska bergen äro de i gamla tiden så berömda *Olympos* och *Parnassos*. Sedan de Helleniska bergen sänkt sig så djupt, att det Korinthiska näset *) endast ligger 200 fot (65 m.) öfver hafvet, höja

*) En kanal genom detta näs är under arbete.

de sig åter på *Morea*. Några bergsspetsar på halfön uppnå en höjd af 9 t. fot och derutöfver (2,900—3000 m.).

Öarne äro likasom fastlandet bergiga; flere af dem äro vulkaniska, såsom ön *Santorini*.

Floderna äro med undantag af *Donau* mindre betydliga. Den märkligaste är *Maritsa* (städer: Filipopel och Adrianopel).

Klimatet är kallare än i Italien och detta gäller isynnerhet om de delar, som ligga N. om Balkan; till och med i Konstantinopel, hvilket ligger under samma bredd med Neapel, faller snö icke sällan.

I anseende till **naturprodukter** öfverensstämmer blott den del af halfön, som ligger S. om Illyriska bergen och Balkan, med det öfriga Syd-Europa.

I **politiskt hänseende** är landet indeladt i fem sjelfständiga stater: **Ottomaniska riket** eller **Turkiet** (6,000 qv. mil, 8½ mill. inv.), **konungarikena Grekland** (1,200 qv. mil, 2 mill. inv.), **Rumänien** (2,400 qv. mil, 5,4 mill. inv.) och **Serbien** (900 qv. mil, 1,9 mill. inv.) samt **furstendömet Montenegro** (170 qv. mil, 240,000 invånare).

Turkiet, hvilket också omfattar stora delar af Asien och Afrika, har inalles en yta af 80 t. qv. mil med 32 mill. inv. Det består uti Europa af landskapen *Rumilien* eller *Thracien*, *Östrumilien*, *Macedonien*, *Albanien*, *Bosnien* med *Hercegovina* och *öarne*. Bosnien och Hercegovina styras dock af Österrike och Östrumilien har en särskild förvaltning. Dessutom hör hit furstendömet Bulgarien (1,200 qv. mil, 2 mill. inv.), hvilket betalar skatt åt sultanen, men för öfrigt är oafhängigt. — Turkiets omedelbara

besittningar i Europa utgöra för närvarande endast 3 t. qv. mil med $4\frac{1}{2}$ mill. inv.

Grekland indelas i 4 delar, nämligen *Thessalien*, *Rumelia* eller *Hellas*, *Morea* eller *Peloponnesos* och *öarne*. Hit hör äfven en liten del af *Epìrus* eller södra Albanien.

Likasom Österrike är Balkanhalfön bebodd af många *olika* folk. Den herrskande stammen i Turkiet äro *Osmanerne* eller *Turkarne*. De utgöra endast 2 mill. i det europeiska Turkiet och finnas spridda bland de öfriga folken. Till dessa folk höra *Bulgarerne*, *Serberne* och *Bosniakerne* (slaviska folk), *Albaneserna* eller *Arnauterna*, *Rumänerne*, hvilkas språk härstammar från latinet, och slutligen *Grekerna*, hvilka bebo hela Grekland och dessutom finnas i Turkiet bosatte längs Arkipelagen och på öarne.

De flesta **näringarne** stå på en låg ståndpunkt och endast *boskapsskötseln* och *handeln* hafva någon betydenhet. — *Jordbruket* är så litet utveckladt, att endast Donauländerna hafva säd till utförsel. Den turkiska tobaken är berömd. I Macedonien har bomullsodlingen någon betydenhet. I Grekland är odlingen af korinther mycket anseelig. — *Boskapsskötseln* intager ett anseeligare rum i Donau-länderna. I Grekland är getskötseln hufvudsak. — *Fisket* bedrifves af Greker och sysselsätter sig mycket med upphemtande af badsvamp. — *Bergsbruket* är så godt som okänt och *industrin* är äfvenledes obetydlig. Endast saffianet, rosenoljan och mattorna förtjena i Turkiet att nämnas. — *Handeln* bedrifves isynnerhet af Grekerna, hvilka både såsom handelsmän och sjöfolk höra till de första på jorden. De viktigaste handelsstäderna äro Konstantinopel och Saloniki.

Med afseende på **religionen** hylla de flesta af

halföns invånare den *grekisk-kristna* bekännelsen, medan Turkarne, en del Slaver och de flesta Albaneser äro *muhammedaner*. De andligas öfverhufvud hos muhammedanerne kallas *mufti* och templen kallas *moskéer*. Egen för muhammedanerne är deras tro på ett oundvikligt öde och de finna sig derföre med ett märkligt lugn i hvad som än händer. *Folkupplysningen* står på en mycket låg ståndpunkt både hos de grekisk-kristna och hos muhammedanerne.

Europeiska Turkiet

styres af *storsultanen* (kejsaren). Hans första minister kallas *storvesir*, och de förnämsta embetsmännen *pasjaer*. Turkiet har i en lång tid varit försvagadt och har derföre med rätta blifvit kalladt „den sjuke mannen“.

Städerna i det europeiska Turkiet äro icke af mycken betydighet. De största af dem äro hufvudstaden Konstantinopel med 660 t., Adrianopel och Saloniki med 60—80 t. inv.

I **Rumilien** ligga *Konstantinopel* vid Bosporen och Marmara-hafvet, *Gallipoli* vid Dardanellersundet och *Adrianopel* inne i landet vid Maritsa; i **Östrumilien** *Filippopel* vid Maritsa; i **Macedonien** *Saloniki* (fordom Thessalonica) vid hafvet, i **Albanien** *Jünina* och i **Bosnien** *Seràjewo*.

Konstantinopel, af Turkarne kalladt Ståmbul, kallades fordom Byzantium; Nordboarne kallade staden Miklagård. I hänseende till läget hör denna stad till de skönaste i Europa; men gatorna äro trånga och smutsiga, och palatsen omgifna af trähyddor. Man kan i Konstantinopel skilja mellan den *egentliga staden* med sultanens slott *Seraljen* och

Sofia-moskén, hvilken fordom var en kristen kyrka — och förstäderna *Gålata* och *Pera* i Europa och *Skùtari* i Asien. I Galata och Pera bo Frankerna, d. ä. kristna från det öfriga Europa. Konstantinopel skyddas genom flere sjöfästningar och som en fortsättning af dessa kan man betrakta de gamla och de nya *Dardanellerna*, hvilka ligga på ömse sidor om sundet.

Af öarne är *Kreta* (Kandia) den viktigaste.

I **Bulgarien** är *Sofia* hufvudstad.

Vid Donau ligga *Vidin*, *Rusjtsjuk* och *Silistria*, i Balkan *Sjumla* och vid Svarta hafvet *Varna*, alla f. d. fästningar. — *Plewna*, vid en biflod till Donau, är känt från sista kriget.

Rumänien, Serbien och Montenegro

äro sjelfständiga stater i följd af Rysslands krig mot Turkiet 1877—78.

Konungariket **Rumänien** (Walachiet och Moldau) omfattar den sädesrika slätten N. om Donau, stepplandet *Dobrudsjä* Ö. om Donau och Donaus sumpiga deltaland.

I Walachiet ligger hufvudstaden *Bukuresjt* med 220 t. inv., i Moldau *Jasji* och *Galacz*. — *Galacz*, vid Donau, är hufvudort för sädesutförseln.

Konungariket **Serbien**, S. om Donau, är ett skogrikt bergland. Likasom Schweiz sträcker det sig icke till hafvet.

Förnämsta staden är *Belgrad*, en fästning vid Saves utflöde i Donau.

Furstendömet **Montenegro** eller **Zrnagora** (*tsjerna*) är ett litet bergland med tappra, halfvilda invånare.

I Montenegro finnes ej någon stad af betydelse.

Grekland

har i flere århundraden lydt under Turkiet, men sedan 1829 är det sjelfständigt.

Konungens magt är inskränkt genom en nationalförsamling.

Städerna i Grekland äro små och den största af dem, hufvudstaden *Athen*, har endast 85 t. inv.

I **Thessalien** ligger *Larissa*. I **Rumelia** ligga fästningen *Mesolongi*, utanför Korinthiska viken, och *Athèn* med dess hamn *Piräus*. På **Morea** ligga *Korinthos* på näset, *Patràs* i NV., *Navarino* i SV. och *Nauplia* i Ö., alla vid hafvet.

Athen är rikets hufvud- och universitetsstad. Om dess fordna glans vittna ruinerna i stadens fordna fästning *Akropolis*, bland hvilka templet *Parthenon*. — *Patras* är en vigtig handelsstad.

Till Grekland höra *Joniska öarne*, *Kykladerna*, *Euböa* och de nordliga *Sporaderna*. Af dessa öar idka flere vidsträckt handel och sjöfart, såsom *Korfù* och *Zante*, med städer af samma namn, samt *Syra*, med Greklands förnämsta sjöhandelsstad *Hermùpolis*. Ön *Paros* är bekant för sin sköna marmor.

Återblick på Europa.

Ytan är mycket olika gestaltad. Från östeuropeiska låglandet sträcker sig mot V. ett lågland, hvilket omfattar södra randen af Östersjön och Nordsjön, vestra randen af Nordsjön och östra randen af Biscayahafvet. Detta lågland har i N. det nord-europeiska berglandet, i V. bergen på de *Britiska öarne* och i S. bergen i *Centraleuropa*.

I *Sydeuropa* äro den Pyreneiska och Balkan-

halfön till största delen högländ, hvaremot uti Italien finnes mera lågländ.

Europas *högsta berg* äro Alperna (Montblanc), Sierra Nevada, Pyreneerna och Etna.

Den *vulkaniska* verksamheten är för närvarande utvecklad endast uti Syd-Europa (dessutom också på Island); men fordom hafva vulkaner funnits också i Central-Europa.

Floderna äro många och af stor betydighet. De *största* äro Wolga och Donau (500 och 400 mil). På de Britiska öarne äro Thames och Shannon endast 50 mil långa. Minst *segelbara* äro floderna i Nord-Europa och på Pyreneiska halfön; mest segelbara äro floderna i Öst-Europa, i Central-Europa och på de Britiska öarne.

Insjöarne ligga samlade i grupper. De viktigaste sjöarne äro de *ryska*, de *finska*, de *skandinaviska* och de *alpiska*.

Klimatet är i allmänhet mildare än i andra verldsdelar under samma bredd. Ju längre man kommer åt Ö., desto längre gå *isotermerna* (*årsvärmelinier*) ned åt S. De vestra delarne hafva *hafsklimat* med mycken fuktighet, de östra delarne *kontinentalklimat*. I det inre Spanien är klimatet dock också kontinentalt. I flere trakter vid Medelhafvet faller endast vinterregn, medan regn eljest i Europa faller under hvarje årstid.

Snögränsen befinner sig i Europas sydligaste delar (Sierra Nevada, Etna) på en höjd af mer än 10 t. fot (3,200 m.), på Alperna och Pyreneerna vid 8 t. fots (2,600 m.) höjd (Karpaterne hafva icke någon evig snö), i det södra Norge vid 5 t. (1,600 m.) och vid Nordkap vid 2,000 fots (650 m.) höjd.

Växtligheten visar mycken olikhet. Nord-Eu-

ropas *skogar* bestå isynnerhet af barrträd, Central-Europas af om sommaren grönskande löfträd, Syd-Europas af ständigt grönskande löfträd. *Sädesslagen* bestå längst mot N. af korn och hafre, längre ned komma råg och hvete, sedan majs och på några ställen i Syd-Europa ris.

Djurriket är temligen detsamma i hela Europa. Såsom karakteristiska husdjur må nämnas: för det nordligaste Europa renen samt för Syd-Europa buffeln och mulåsnan.

Folkmängden (330 mill.) är sålunda fördelad, att den *tätaste* befolkning finnes i konungariket Sachsen med 11,000, i Belgien med 10,500 och i England med 10 t. människor på qv. milen. De *glesast* befolkade länderna äro Finland och Norge med 300, Sverige med 560 och Ryssland med 900 människor på qv. milen.

Nationaliteterna äro mycket olika. *Hufvudmassan* hör dock till den „indoeuropeiska“ (origtigt kallad den kaukasiska) folkracen och delar sig i tre folkstammar. Den *slaviska* omfattar isynnerhet invånarne i Öst-Europa, i östra delen af Central-Europa och på Balkan halfön. Den *germaniska* omfattar Tyskarne, Holländarne, Engelsmännen och Skandinaverne. Den *romaniska* omfattar invånarne i Frankrike och i största delen af Syd-Europa. Enhvar af dessa stammar räknar omkring 100 mill. människor.

Till den indoeuropeiska folkracen höra också *Celterne* (på en del af de Britiska öarne och i Bretagne), *Albaneserne*, *Grekerne* och måhända *Baskerne*; men de äro endast fåtaliga.

Till den *turanska* (eller mongoliska) folkracen höra *Finnarne* (5 mill.), *Magyarerne* (6 $\frac{1}{2}$ mill.) och *Turkarne*.

Till den *semitiska* folkracen höra *Judarne* (6 mill.), af hvilka de flesta bo i de polska länderna.

Näringarne äro mest utvecklade i Britannien och i Central-Europa. Dessa delar hafva derjemte ett nästan fullständigt jernvägsnät.

Religionen är i största delen af Europa den *kristna*. Till den *grekisk-katolska* höra Ryssarne, Grekerne samt många invånare i de östra delarne af Österrike-Ungarn och på Balkan-halfön (80 mill.). Till den *romersk-katolska* höra Romanierne, Sydtyskarne, Polackarne och Ireländarne (160 mill.). Till den *protestantiska* höra Finlands invånare, Skandinaverne, Nordtyskarne, Holländarne, Engelsmännen och Skottarne (80 mill.).

Den *muhammedanska* religionen räknar endast några millioner i Europa och detsamma är förhållandet med den *judiska*.

Folkupplysningen står högst hos Tyskarne, Holländarne, Schweizarne, Skottarne. Skandinaverne och Finlands invånare. Mindre utvecklad är den hos Belgierne, Fransmännen och Engelsmännen. I hög grad försummad har den hittills varit hos de flesta andra folk.

Vetenskap och konst stå högt hos de germaniska och hos flere af de romaniska folken; men de stå lågt hos de slaviska.

I **politiskt afseende** bilda de flesta europeiska länder monarkier och de flesta af dem hafva tillika en konstitutionel författning. Frankrike, Schweiz, de 3 tyska fria städerna och San Marino äro republiker. Britiska riket, Tyskland, Ryssland, Österrike, Frankrike och Italien pläga kallas de sex *stormagterna* i Europa. Det förstnämnda är den största

sjömagten. Ryssland har den största stående krigshären, Tyskland den bäst utbildade.

Schweiz, Belgien och Luxemburg äro *neutrala* stater.

ASIEN

omgifves af Norra Ishafvet, Stora oceanen, Indiska hafvet, Medelhafvet, Svarta hafvet och Europa; med Afrika sammanhänger det endast genom näset vid *Sués*. Asien ligger i norra kalla, norra tempererade och heta zonen.

Asien utsänder väl åtskilliga halföar, men de äro icke så betydliga, att tillträdet till det inre derigenom synnerligen underlättas. Vår kunskap om det inre är också mycket bristfällig och många trakter hafva aldrig blifvit beträdda af någon Europé.

Man indelar Asien i följande delar:

1. *Asiatiska Ryssland*, som omfattar Kaukasien och de Transuralska länderna (Sibirien och Turan eller Vest-Turkestan);
2. *Asiatiska Turkiet*, hvilket omfattar Mindre Asien, Armenien, Mesopotamien och Syrien med Palestina;
3. *Arabien*;
4. *Iràn*, som omfattar Persien eller det egentliga Iran, Afgani-stàn och Belutsjistàn;
5. *Indien*, som omfattar Främre Indien, Bortre Indien och Indiska öflocken;
6. *Kinesiska riket*, som omfattar egentliga Kina, Mantsjuriet, Mongoliet, Tibet och Öst-Turkestan;
7. *Korea*;
- och 8. *Japan*.

Med afseende på **höjdförhållandena** kan man i Asien urskilja ett stort lågland i N. och ett stort högland i S.

Det stora asiatiska *låglandet* består af två delar, nämligen Sibirien och Turan. — *Sibirien* begynner vid Ishafvet med vidsträckta tundror. Längre mot S. är landet backigt, och längst i S. går det öfver i mellersta Asiens berg. Mot SV. går det sibiriska låglandet öfver i Turans steppland med Kaspiska hafvet och Arålsjön. Turan är mycket lågt. Kaspiska hafvet ligger 80 fot (26 m.) under Svarta hafvets yta.

Det stora asiatiska *höglandet* består också af olika delar. — Mot Ö. ligger det stora **östasiatiska höglandet**, hvilket nästan öfverallt är omgifvet af berg. Nordranden bildas af *Altaj* och *Da-úr*, hvilket sistnämnda går upp mot Kamtsjatka, östranden af det *Kinesiska alplandet* och *Mantsjuriets berg*. Vestranden utgöres af *Turkestans alpland* med högslätten *Pamir*. Sydranden bildas af *Himalaja*, hvilket mot Ö. går öfver i det *Syd kinesiska berglandet*, hvarifrån åter en del bergskedjor i form af en solfjäder utbreder sig ned igenom *Bortre Indien*. — Himalaja är den väldigaste bergmassa på jorden, och den högsta bergsspetsen der, såväl som på hela jorden, är *Mount Ecerest* eller *Gaurisankar*, 27,200 f. (8,800 m.), alltså mer än en mil; *Davalögiri*, hvilket länge ansågs vara jordens högsta bergsspets, är 2 t. fot (650 m.) lägre än Mount Everest.

Det inre af det östasiatiska höglandet består af högslätter och bergskedjor. *Tibet* är ett högland af 12—17 t. fots (4,000—5,500 m.) höjd. N. om det samma sträcka sig bergskedjorna *Karakorum* och *Kuenlun*, och längre mot N. *Tiensjan*. För öfrigt utgöres en stor del af det inre Asien af ofantliga stepper och öknar, hvilka innefattas under namnet *Gobi* eller *Sjamo*. — I Ö. sänker sig höglandet ned

till det *Kinesiska låglandet*, hvilket både genom natur och konst är en af de fruktbaraste trakter på jorden.

V. om det östasiatiska ligger det **vestasiatiska höglandet**, hvilket består af två hufvuddelar, som äro skilda från hvarandra genom det *Mesopotamiska låglandet*.

Den östra hufvuddelen begränsas i det nord-östra hörnet, der det sammanhängar med det östasiatiska höglandet, af *Suleimänsbergen*, hvilka gå mot S., och af *Hindukusj*, som går mot V. En fortsättning af *Hindukusj* mot V. äro *Elbursbergen*, S. om Kaspiska hafvet. Längre mot V. ligger *Armeniens högland*, hvars högsta spets är *Ararat*, 16 t. fot (5,200 m.). N. om Armenien ligger *Kurådalen*, och N. om denna ligger *Kaukasus*, hvars högsta spets är *Elbrus*, 17,400 fot (5,700 m.). I det inre är den östra hufvuddelen, hvilken kallas *Irån*, ett till en stor del öde och ökenaktigt högland af 3—4 t. fots (1,000—1,300 m.) höjd.

Den vestra hufvuddelen indelas i Mindre Asiens högland, Syrien med Palestina och Arabien. — *Mindre Asiens högland* har mot S. bergskedjan *Taurus*, hvars nordöstra del kallas *Antitaurus*. *Syrien* med *Palestina* bildar vid Medelhafvet ett smalt och lågt *kustland*; längre inåt landet möta *Libanons* och *Antilibanons* bergskedjor. Mellan de sydliga fortsättningarna af denna bergstrakt ligger *Jordan-flodens* djupa dalfåra, kallad *el Gor*. *Arabien* består, såvidt det är bekant, af ett högland, hvilket likasom *Iran* på många ställen bildar öknar.

Den omtalade *dalfåran* är något ensamt i sitt slag genom sin djuplek. Den ligger nämligen så lågt, att af de två sjöar, hvilka der finnas, *Genesaret* ligger 600 (200 m.) och *Döda hafvet* 1,200 fot

(400 m.) under hafsytan. Trakten omkring Döda hafvet är tillika märkvärdig genom sin vulkaniska beskaftenhet („Sodom och Gomorra“).

Främre Indien kan efter höjden indelas i två delar, nämligen Hindustans lågland och Dekans högland. — *Hindustans lågland* är mot Ö., i det tätbefolkade Bengalen, som genomströmmas af Ganges, särdeles fruktbart; mot V., der det genomströmmas af Indus, är det deremot till en stor del ökenaktigt. *Dekans högland* begränsas på begge sidor af låga berg, kallade *Ghats*.

I den *östasiatiska öraden* och den *Indiska öflocken* äro alla öar bergiga, och nästan alla vulkaniska. Sålunda uppkommer en vulkanrad, som begynner på Kamtsjatka och fortsättes ned öfver Molukkerna och derifrån till Sumatra. På Java finnas icke mindre än 50 vulkaner.

På nyttiga *mineralier* är Asien mycket rikt. Mycket guld utföres från Sibirien, tenn från Bortre Indien, och ädelstenar från flere trakter af Indien.

Floderna i Asien äro många och af stor betydelse.

De **sibiriska floderna** äro *Obj*, *Jenisej* och *Lenà*, hvilka alla upprinna på nordranden af det östasiatiska höglandet och utflyta i Norra Ishafvet. — *Obj* upptager *Irtysj* med dess biflod *Tobòl*. *Jenisej* upptager *Angarà*, som kommer från alpsjön *Bajkål*.

De **östasiatiska floderna** äro *Amür*, *Hoangho* och *Jangtsekiang*, hvilka utflyta i Stora oceanen. — Amur upprinner i Daur, bildar gränsen mellan en del af Ryssland och Kina, och är af vikt för den ryska handeln. — *Hoangho*, d. ä. gula floden, och *Jangtsekiang* upprinna på Kuenlun och rinna genom Kinas

lågland. De äro af utomordentlig vikt för samfärdseln mellan kusten och det inre af Kina.

Bortre Indiens floder äro *Mäkong*, *Menam*, *Saluen* och *Iràvadi*. De utflyta dels i Syd kinesiska hafvet och dels i Bengaliska viken.

Främre Indiens floder äro *Bramaputra*, *Ganges* och *Indus*, hvilka upprinna på Himalaja; de två första utfalla i Bengaliska viken och den sista i Omanviken. — *Ganges*, Hinduernas heliga flod, är den viktigaste af dessa floder, emedan den genomflyter det fruktbara Bengalen. Vid sitt utlopp förenar den sig med *Bramaputra* och bildar jemte den jordens största deltaland. Detta deltaland är på grund af sin osundhet obeboeligt för menniskor; det är täckt af dsjunglesnår och hyser en mängd tigrar, krokodiler o. s. v. Den viktigaste biflod till *Ganges* är *Dsjamna*, och af armarne i deltalandet är *Hugli* den viktigaste.

De **mesopotamiska floderna** äro *Tigris* och *Eufkrat*, hvilka komma från Armenien, och hvilka, förenade under namnet *Sjat el Arab*, utfalla i Persiska viken.

I **det inre Asien** rinna flere floder, hvilka icke utfalla i hafvet, utan i sjöar. Sådana floder kallas „kontinentala“, i motsats till „oceaniska“. Bland de kontinentala floderna i Asien må märkas: *Syr-Darjà* och *Amu-Darjà*, hvilka upprinna, den förra på Tiensjan, den senare på Pamir, och utfalla i Aralsjön; *Tarìm*, hvilken upprinner på Karakorum och utfaller i sjön *Lob*; samt *Jordan*, hvilken genomflyter Genesaret och utfaller i Döda hafvet.

Af **sjöarne** hafva de viktigaste allaredan blifvit

nämnda; men särskildt bör det framhållas, att åtskilliga af dem hafva salt vatten. *)

Till dessa saltsjöar höra framförallt *Kaspiska hafvet*, hvilket har en storlek af 7,500 qv. mil och är den största sjö på jorden, samt *Döda hafvet*. Under det Genesaret, såsom allaredan omtalas i Bibeln, utmärker sig genom sina vackra omgifningar och sin rikedom på fisk, omgifves det Döda hafvet af nakna berg och har alldeles ingen fisk; man har emellertid uppdragit lefvande koralldjur från botten och sett änder och andra vattenfåglar simma på ytan. På många ställen är botten het genom vulkanisk verksamhet, och asfalt ses ofta flytande på sjön.

Klimatet i Asien är naturligtvis mycket olika i olika trakter. I allmänhet har Asien dock ett *kontinentalklimat*, hvilket är långt kallare än i Europa under samma breddgrad.

Sibirien är mycket kallt, emedan det ligger öppet för de kalla nordanvindarne, under det de milda sunnanvindarne utestängas genom bergen mot S. I Lenas område är qvicksilfret 5 till 6 veckor om året fruset. — *Mellersta Asien* har mycket stränga vintrar och heta, men korta somrar. En stor del af mellersta Asien är så torr, att den räknas till de „regnlösa trakterna“. — *Indien* har ett tropiskt klimat, och der finnas endast två årstider, nämligen „den torra tiden“ och „regntiden“. Den regnmassa, som faller i Indien, är på många ställen utomordentligt stor och man har i en trakt i Främre In-

*) I sjöar utan aflopp är vattnet i allmänhet saltigt, sjöar med aflopp hafva sött vatten. I alla verldsdelar finnas väl saltsjöar; men i Europa förekomma de dock endast på enstaka ställen, såsom i Ryssland, Ungarn och Spanien.

dien iakttagit en årlig regnmängd af 500 tum (13,600 millim.) eller mera än annorstädes på jorden. På Himalaja inträffar snögränsen 15—16 t. fot (4,800—5,200 m.), på Karakorum 17—18 t. fot (5,500—5,800 m.) öfver hafvet.

Växtligheten är i följd af det torra klimatet icke starkt utvecklad i Asien, och stora landsdelar äro alldeles utan *skog*. Sibirien har dock söderut ofantliga skogar, bestående af nordiska barr- och löfträd. Uti Indien finnes en yppig växtlighet och der påträffas härliga urskogar.

Af *kulturväxter* förekommer ingen i det nordliga Sibirien, emedan det derstädes är alltför kallt för att odling kunde ega rum. I det sydliga Sibirien odlas deremot nordeuropeiska sädesslag. I de sydliga trakterna af Asien odlas tropiska växter, och det viktigaste sädesslaget derstädes är ris; detta sädesslag odlas också företrädesvis i Kinas lågland. Bland de öfriga växterna i de sydliga trakterna må nämnas: kaffe i Arabien och Indien, många kryddväxter i Indien, thebusken i Kina och bomullen i Främre Indien och Kina. Dessa växter i Syd-Asien äro af stor betydighet för handeln, i det de bilda viktiga utförsvaror.

Djurverlden i *Sibirien* liknar Rysslands, och jagten efter pelsdjur är der särdeles viktig; Sibirien bildar också ett stort jagtområde. Till de tama djuren höra renen och hunden, hvilka sistnämnda i Kamtsjatka likasom i Grönland begagnas såsom dragare.

I *mellersta Asien* har man kameler och hästar, och invånarne i dessa trakter lefva till en stor del såsom nomader. I norra Tibet påträffas ofantliga hjordar af grymtoxar (yak) och antiloper.

Indiens djurverld är tropisk och utmärker sig genom sina stora rofdjur (lejonet och tigern) och tjockhudar (elefanten och noshörningen), likasom också genom praktfulla hönsfåglar (fasaner, påfåglar). Af husdjuren är elefanten mycket allmän, likasom också buffeln och andra slags oxar. I det *egentliga Kina* äro de vilda djuren så godt som utrotade i följd af landets högt drifna odling; af särdeles vigt är silkesmasken.

Folkmängden i Asien kan icke bestämmas med säkerhet, men uppskattas till 800 millioner.

Asiatiska Ryssland

består af *Kaukasien* och de *Transuralska länderna*.

1. Kaukasien

(8,500 qv. mil, 6½ mill. inv.)

utgöres af det breda näset mellan Svarta och Kaspiska hafvet, till Asiatiska Turkiet och Persien i S. — Norra delen utgör en fortsättning af södra Rysslands stepper och räknas till Europa. Mellersta delen upptages af det snöbetäckta och branta *Kaukasusfjället* med de högsta topparne *Elbrus* och *Kasbek*. Södra delen består af Kuråflodens dal och en del af Armeniska högslätten intill berget Ararat och Arasfloden.

Floder: *Kubàn* och *Rion* i V., *Kumà*, *Terèk* och *Kurà* med bifloden *Aras* i Ö.

Klimatet är mycket olika; i NO. mycket torrt, vid Svarta hafvet mycket fuktigt, med en årlig nederbörd af 60 tum (1,600 millim.) i Riondalen — **Växt-**

ligheten företer äfvenledes en stor omvexling. I de djupare dalarne växa det sydliga Europas frukter och der idkas vin- och silkesodling. Jordmånen är i några delar mycket bördig och i Riondalen (f. d. *Kolchis*) finnas skogar af fruktträd, men deremot finnas äfven kala sandslätter, såsom Kaspiska steppen i NO. Boskapsskötseln är hufvudnäring. Af mineralier vinnes nafta vid staden Bakù i riklig mängd. Industrin är ringa, hvaremot handeln är ganska liflig. Den bedrifves mest af Armenier.

Befolkningen utgöres af en mängd olika stammar, af hvilka några, såsom *Georgierna* eller *Grusierna* i Kuradalen och *Armenierna*, äro kristna, de öfriga muhammedaner eller hedningar. På Kaukasusfjället bo halfvilda och krigiska stammar, hvilka anses vara jordens skönaste folk: *Lesghier* och *Tsjetsjenser* i Ö., *Tsjerkesser* i V. De sistnämnda hafva likväl till största delen flyttat till Turkiet. För öfrigt finnas: *Ryssar*, mest *Kosaker* (de Kubanska o. a.), *Tatarer* m. fl.

Landet är indeladt i: guv. *Stawròpol* samt områdena *Kuban* och *Terek* N. om fjället; området *Daghestan* i Ö.; samt guv. *Tiflis*, *Kutais*, *Eriwan*, *Jelisa-wetpòl* och *Bakù* jemte områdena *Kars* och *Batùm* och några mindre områden S. om fjället.

Städerna äro obetydliga med undantag af *Tiflis*, vid Kuràfloden, 100 t. inv., och *Bakù*, 50 t. inv. Jernvägar leda från Tiflis till Poti och Batum vid Svarta hafvet samt till Baku vid Kaspiska hafvet.

Wladikawkàs ligger vid Terek och den enda farbara väg, som genom passet *Darjål* (f. d. Kaukasiska portarne) vid Kasbek leder öfver fjället. En jernväg leder från Wladikawkàs till Rostof. Ett annat bergpass, de *Kaspiska portarne*, finnes vid Derbent. — Vid staden *Baku* finnas de „eviga eldarne“ (brinnande naftakällor), till hvilka eldsdyrkarne vallfärda. — På

Armeniska högslätten ligger fästningen *Kars* och i närheten af Eriwan klostret *Etsjmiadsin*, som är säte för Armeniernas första patriark. — *Batum*, god hamn vid Svarta hafvet.

2. De Transurålska länderna.

(300 t. qv. mil, 9½ mill. inv.)

Från Ishafvet i N. till Kinesiska riket, Turans stater, Afganistan och Persien i S. Denna Ö. om Ural liggande del af Ryska riket utgöres af *Sibirien* med halfön *Kamtsjatka* och *Amurlandet* (en del af Mantsjuriet) samt af *Ryska Turkestan* („Ryska Centralasien“), d. ä. en stor del af Turan och af Turkestans alpland.

Berg: En del af Turkestans alpland, *Tiensjan*, *Altaj* med dess östra fortsättning *Sajanska bergen*, samt i alplandet Daür bergskedjan *Jäblonoj Hrebèt* med dess nordöstra fortsättning *Stanowøj Hrebèt*. Halfön Kamtsjatka är ett alpland, rikt på vulkaner.

Floder: *Obj* med venstra bifloden *Irtysj*, som genomflyter sjön *Sajsàn* och från venster upptager *Tobòl*. — *Jenisej* med bifloderna *Öfre* och *Nedre Tunguska*. Öfre Tunguska utgör afloppet för den betydliga alpsjön *Bajkål*. Floden kallas i sitt mellersta lopp *Angarà*, i det öfversta *Selenga*. — *Lenà* med högra bifloderna *Witìm* och *Aldàn*. — *Amùr* med bifloden *Ussurì*, på gränsen mot Kinesiska riket. — *Syr-Darjå*, nedre *Amu-Darjå* och *Ili*. Den sistnämnda utfaller i den betydliga sjön *Balkàs*j. — I Kaspiska hafvet utfaller *Atrek*, på gränsen mot Persien.

Dessa länder äro i allmänhet föga odlade och glest befolkade. De nordliga sädesarterna odlas med framgång i vestra Sibirien till 61°, längst österut till 51°. Sibliens rikedom består i ädla metaller

(guld, som finnes mångenstädes, och silfver) samt pelsdjur, såsom soblar (mest i Aldan-dalen), räfvar, hermeliner och isynnerhet ekorrar. Genom ett gynn-sammare klimat utmärka sig trakterna kring öfra Jenisej („Sibiriens kornbod“) samt vissa delar af Turkestan. I Turkestans fruktbara delar odlas ris, bomull, silke, meloner och sydfrukter. En stor del af Turan upptages af öknar.

Infödingarne äro af många olika stammar, såsom *Samojeder*, *Ostjaker*, *Tatarer*, *Tunguser*, *Buräter*, *Jakuter* och *Tsjuktsjer* m. fl. i Sibirien, samt *Kirgiser*, *Usbeker*, *Turkmener* och *Bucharer* i Turan. De äro dels kristna, dels muhammedaner och hedningar. De flesta af dem lefva såsom nomader under filttält och hafva stora hjordar, i S. af får, hästar och kameler, i N. af renar och hundar. Bucharerna utmärka sig genom sorgfälligt jordbruk, blomstrande industri och vidsträckt handel. Deras köpmän genomresa hela Asien. — Utom dessa infödingar samt *Ryssar*, af hvilka *Kosakerna* äro talrikast, finnas i Sibirien landsförvista, äfven från Finland. — Ryssarnes byteshandel med de infödda i Sibirien är ganska liflig, men af större vikt är handeln på Kina med kläde och pelsverk mot the samt på Turan med manufakturvaror mot bomull och boskap.

I anseende till **förvaltningen** finnas i vestra Sibirien guv. *Tobòlsk* och *Tomsk* samt i norra Turan omr. *Urålsk*, *Turgaj*, *Akmolinsk*, *Semipalatinsk* och *Semirètsjensk*, d. ä. de sju flodernas land (deras, som falla i Balkasj); i östra Sibirien guv. *Jenisejsk* och *Irkùtsk* samt omr. *Jakùtsk*, *Transbajkalska* området, *Amurområdet* och *Kustområdet* eller hela kustlandet vid Stora oceanen; — i Turkestan omr. *Syr-Darjà*, *Fergàna*, *Amu-Darjà* och *Serafsjùn*. — *Transkaspiska området* (Turkmenien), Ö.

om Kaspiska hafvet, räknas med afseende på förvaltningen till Kaukasien.

Städerna kunna i allmänhet icke hafva stor betydighet, emedan landet är glest befolkadt. I Sibirien ligga *Tobolsk* vid Tobols utflöde i Irtysj, *Omsk* vid Irtysj, *Tomsk* nära Obj och *Irkutsk* vid Angara. Störst äro Tomsk och Irkutsk, hvardera med 35 t. invånare.

Tobolsk är Sibliens äldsta stad. — *Irkutsk* är hufvudort för handeln på Kina.

Barnaul, hufvudort i Altajs bergslag (silfver). — *Krasnojarsk*, vid Jenisej, guv. rsd. i guv. Jeniseisk. I guv. sydligaste del ligger *Werchne-Sujetik*, finsk förbrytarekoloni. — *Jakutsk*, vid Lena, handel med pelsverk och elfenben. (Området Jakutsk är Ryska rikets största provins: 70 t. qv. mil; men endast 240 t. inv.). — *Kjachta*, gränsstad nära Selenga, f. d. hufvudplats för byteshandeln på Kina, har nu förlorat i betydighet, sedan ryska köpmännen tillåtits att bosätta sig i sjelfva Kina och Suéskanalen blifvit anlagd. — *Nertsjinsk*, hufvudort i Daurs bergslag. Åt N. finnas rika guldvaskerier vid Witims bifloder. — *Nikolajefsk*, nära Amurs utlopp, af vikt för handeln på Amur. — Ytterst i S. i Amurlandet finnes krigshamnen *Wladiwostok*.

I Turkestan ligga *Tasjkent* 100 t. och *Kokan* 60 t. inv.

Tasjkent är beläget i en trakt, rik på sydfrukter. Staden är en hufvudpunkt för karavanhandeln och tillika manufakturort. — *Kokan* ligger i Fergana.

Samarkand, f. d. hufvudstad i Timurs rike, är nu obetydligt. — I Turkmenien ligga *Krasnowòdsk*, vid Kaspiska hafvet och *Merw*, i det inre af landet. En jernväg leder från Kaspiska hafvet till hufvudorten *Askhabad*.

Öar: *Nya Sibirien*, fyra stora, obebodda öar, rika på fossilt elfenben; — *Sachalin*, rikt på stenkol, straffkoloni.

natet *Chiwà*, lyda under inhemska furstar, men stå nu under Rysslands öfverherrskap.

Invånarne höra till största delen till särskilda turkiska stammar och lefva med undantag af Bucharerna såsom nomader. Religionen är den muhammedanska.

I **Buchara** ligger *Buchàra*, en hufvudpunkt för karavanhandeln, med 60 t. inv.

Chiwa är en härlig oas, hvilken bildas af Amu-Darja. Staden af samma namn var ända till nyaste tiden en hufvudort för slafhandeln. Förhållandet är nu annorlunda, sedan Ryssland kufvat Turkmenerna.

Asiatiska Turkiet.

(30 t. qv. mil, 16 mill. inv.)

Då Muhammed hade stiftat sin religion, sökte han att med våld utbreda densamma, och det lyckades honom att förena hela Arabien till ett rike. Muhammeds efterträdare, kaliferne, underkufvade de tillgränsande länderna och intogo tillika Nordafrika. Öfverallt påtvungo de invånarne den muhammedanska religionen. De gingo derefter öfver till Spanien och stiftade der ett moriskt rike med Cordoba och omsider Granada såsom hufvudstad. Detta rike egde bestånd ända till medeltidens slut, då Morerne blefvo fördrifne från Spanien. Sjelfva kalifatet sönderföll efterhand i flere mindre riken, och det viktigaste muhammedanska riket är nu Turkiet.

Asiatiska Turkiet, Ottomaniska rikets hufvud-del, bebos af många *olika* folk, såsom Turkar, Armenier, Kurder, Araber, Greker och Judar. Det

herrska de af sultanen tillsatte pasjaerne endast herrar till namnet, eller också herrska de alldeles enväldigt utan att hörsamma öfverherrens befallning.

I de flesta trakter lefva invånarne såsom *nomader* och den viktigaste näring är derföre boskapskötsel; en viktig utförsvärd är Angoragetens hår. I Mindre Asien odlas dock äfven sydeuropeiska växter, såsom opium och sydfrukter („Smyrna fikon“), och i Armenien finnas viktiga koppargrufvor. Industrin är i städerna icke obetydlig (bomulls- och sidentyger m. m.). Religionen är nästan uteslutande den muhammedanska.

Mindre Asien har några betydande städer. På kusten ligga: *Trebisond*, fordom Trapezunt, vid Svarta hafvet, Konstantinopels förstad *Skutari* vid Bosporren, och *Smyrna* vid Arkipelagen. Inne i landet ligga *Brussa*, *Angora* och *Karahissar*. Den största af dem alla är Smyrna med 150 t. inv.

Trebisond och isynnerhet *Smyrna* äro viktiga handelsstäder. — I närheten af *Brussa* finnas sjöskumsgrufvor. — *Karahissar* drifver stark handel med opium.

Af Mindre Asiens öar äro *Cypern*, *Rhodo*, *Samos*, *Chios* och *Lesbos* eller *Metelino* de största. De äro rika på vin („Cypervinet“). Cypern eges af Engelmännen.

Armeniens hufvudstad är *Erserum*.

Mesopotamien utgjorde i gamla tiden stamlandet för två mäktiga riken, det Assyriska och det Babyloniska, och var då väl odladt. Nu ligger det nästan öde, och om den fordnas härligheten vittna endast de ofantliga jordhögar, hvilka äro lemnin-

gar af gamla städer. Vid Tigris ligga städerna *Mosul* och *Bagdad*; vid Sjat el Arab ligger *Basra*.

Bagdåd är den största af dessa städer (den skall hafva 100 t. inv.); men är ett intet emot hvad det var i kalifatets lysande dagar.

Ninive, vid *Mosul*, och *Babylon*, S. om *Bagdad*, äro nu endast ruiner. *Ninives* ruiner hafva i den nyaste tiden blifvit undersökta. De bestå isynnerhet af ett kungligt palats, hvars väggar äro beklädda med jättestora alabasterbilder af de assyriska konungarne och deras krigsbedrifter.

Syrien delas af naturen i tre delar, nämligen det nordliga Syrien, Libanonlandet och Palestina.

Det *nordliga Syrien* har endast dåliga hamnar, och på kusten finnes derföre icke någon stad af betydelse. Inne i landet ligger *Haleb* eller *Aleppo*, en vigtig handelsstad.

Libanonlandet har deremot bättre hamnar, och *Bejrut* är en vigtig handelsstad. Inne i landet ligger *Damaskus* på en härlig oas.

Damaskus, kalladt „Österlandets öga“, är en af Orientens vigtigaste städer med 150—200 t. inv. Staden är en medelpunkt för karavanhandeln och bland annat samlas här den „heliga karavanen“, hvilken årligen drager till Mekka. — På Libanon bo två små folkslag: *Druser* och *Maroniter*.

Långt österut i Syriska öknen ligga ruinerna af *Palmyra* eller *Tadmor*.

Palestina, af de kristna kalladt det „heliga landet“, upptager en yta af 450 qv. mil och har alltså samma storlek som Åbo län. Man indelar Palestina i *Galilea*, *Samaria*, *Judea* och *Gilead*. De tre förstnämnda omfatta det vestliga berglandet intill Jor-

dan jemte kustlandet *Filistea*; Gilead omfattar det östliga berglandet.

I gamla tiden var detta land särdeles väl odladt; men nu är allting försummadt, och på många ställen, hvilka förut voro fruktbara, finnas nu endast öknar eller stepper. Invånarne utgöra måhända $\frac{1}{2}$ mill. Muhammedanerne herrska öfver landet och plåga mycket de få tusende kristna och judar, hvilka der finnas.

Städerna i Palestina äro för närvarande små, och den största af dem, Jerusalem, har endast 28 t. inv. I allmänhet äro de i ett uselt och förfallett tillstånd; men de hafva stor betydighet för oss, emedan så många heliga minnen knyta sig vid dem.

I *Galilea* ligga: *Akka* vid kusten, *Kana*, *Nazaret* och *Nain*, alla i nejden af berget Tabor, slutligen *Tiberias* vid Genesaret.

Akka var i Korsfararnes tid känt under namnet S:t Jean d'Acre och var då för tiden en vigtig fästning. — *Kana* och *Nain*, kända ur den heliga skriften, äro högst obetydliga; större är *Nazaret*. — *Tiberias* ligger i en nejd, hvilken fordom var ett jordiskt paradiset, men hvilken nu är folktom och öde.

I *Samaria* ligga *Samaria* och *Nabulus* inne i landet.

Samaria är nu endast ruiner; men *Nabulus*, det gamla *Sichem*, är en af Palestinas vigtigaste städer. Vid *Sichem* visar man „Jakobsbrunnen“, der Kristus uppenbarade sig för den samaritanska qvinnan.

I *Judea* ligga: *Jaffa* vid kusten, *Jerusalem* och *Betlehem* på höglandet, och slutligen *Jeriko*, nära Jordan.

Jaffa, fordom *Joppe*, nämnes ofta i Bibeln. — *Jerusalem*, den „minnesrikaste stad på jorden“, ligger

i en öde trakt och på en 2,500 fot (800 m.) hög kalk-platå, hvilken på tre sidor är omgifven af klyftor och endast på den fjärde sidan går jemnt öfver i det omgifvande landet. De praktfulla byggnader, som fordom pryddes Jerusalem, äro alldeles försvunna. På berget *Moria*, der Salomos tempel stod, hafva muhammedanerne rest en moské, ett af deras heligaste ställen. På *Zion*, der Davids borg stod, ligger nu det usla judeqvarteret. I det kristna qvarteret är den „heliga grafvens kyrka“, der påsktiden många kristna samlas, till och med från aflägsna länder.

I en af klyftorna vid Jerusalem, *Josafatsdalen*, finnes en grupp af olivträd, som med en viss sannolikhet anses vara *Getsemanes örtagård*. På andra sidan om *Josafatsdalen* ligger *Oljoberget*.

Betlehem bebos af kristna; dessa förfärdiga krucifix, rosenkransar m. m. d., hvilka försändas kring den katolska kristenheten. I en kyrka är en grotta, hvilken utgifves för Christi födelseort. — *Jeriko*, „palmstaden“, ligger i ruiner.

Arabien

(50 t. qv. mil, några få mill. inv.)

bebos till största delen af kringvandrande *Beduin-stammar*, hvilka väl stå under *emirer* (furstar) eller *sjeiker* (herrar), men egentligen äro utan regering och ligga i fejd med hvarandra. Dessa Beduiner, „öknens barn“, betrakta sig såsom de äkta oblandade Araberna, och se med förakt ned på det bofasta folket. *) En del Beduiner säges väl vara be-

*) Araberna höra jemte Judarne till den semitiska folk-racen, hvilken i kroppsbyggnad, men icke i språk öfverensstämmer med den indoeuropeiska folkracen,

roende af turkiska sultanen, men detta beroende inskränker sig dertill, att de emottaga gåfvor från honom för att icke plundra de heliga karavanerna. Största delen af vestra kustlandet och några delar af kustlandet vid Persiska viken stå under turkisk öfverhöghet.

Arabernas viktigaste näringar äro boskapsskötsel och röfveri; de draga omkring i landet med sina dromedarer och sina få, men utmärkta hästar. På de bevattnade ställena växa dadelpalmen och durrah, ett slags hirs. I den sydliga delen, som är väl bevattnad, odlas kaffe, som är en vigtig utförsvara („Mokkakaffe“).

Bland de arabiska landskapen må märkas: *Hidsjäs* mot V., *Jemèn* eller det „lyckliga Arabien“ mot SV., *Omàn* mot Ö., samt *Nedsjid* i det inre.

I **Hidsjäs** ligga städerna *Medina* och *Mekka*, den senare med hamnstaden *Dsjidda*; i **Jemen** ligga *Mokka* och den engelska besittningen *Aden* [edn], och i **Oman** ligger *Masküt*.

Medina och isynnerhet *Mekka* äro muhammedanernas heliga städer. I Mekka föddes Muhammed, och i Medina ligger han begrafven; i Mekka finnes också *Kaùba* eller det „heliga huset“. Till dessa städer vallfärda årligen många tusende muhammedaner, hvilkas lefnadsmål det är att blifva *had-sji*, d. ä. Mekkapilgrimer.

På den så kallade *Petreiska halfön* ligger det namnkunniga *Sinaj*. (Namnet *Horeb* betecknar sannolikt hela bergsträckningen.) Man har der byggt ett kloster, hvilket likasom många andra kloster i Österlandet är omgifvet med fasta murar, till skydd mot roflystna Beduiner. — Denna halfö och en liten del af vestra kusten lyda under Egypten.

Aden är en så stark fästning, att det blifvit kalladt „Asiens Gibraltar“.

Maskat är säte för „imamen af Maskat“. — *Nedsjid* bebos af en muhammedansk sekt, de såkallade Wahabiterna; men denna del af Arabien är nästan okänd.

Vid *Bahreïn-öarne* i Persiska viken idkas ett stort perlfiske.

Iran.

(50 t. qv. mil, 10 mill. inv.)

Persien bebos till största delen af *Tadsjiks* eller *Nyperser*, hvilka uppkommit genom blandning af Perserne och andra folk. Den herrskande stammen äro dock Turkarne, och till dem hör landets furste, kallad *sjah*. Perserne äro ett välbegåfvadt folk och utmärka sig genom fina seder, hvarföre man kallat dem „Österns Fransmän“; men de äro tillika listiga och bedrägliga. De sätta mycket värde på europeiska inrättningar. Persernas viktigaste *näringar* äro jordbruk och industri (t. ex. mattor och sjalar).

Persernas *religion* är den muhammedanska; men de höra till en egen sekt, *Sjiiterne*, hvilka äro i hätsk oenighet med *Sunniterne* (öfverhufvud för alla *Sunniter* är den turkiska sultanen, och de flesta muhammedaner på jorden anse honom derföre med vördnad).

Städerna i Persien äro till en del af stor betydhet. Vid Persiska viken ligger *Busjehr*; — inne i landet ligga *Sjiräs*, *Isfahån*, *Teherån*, *Hamadan* (f. d. Ekbatana) och *Täbris*; — vid Kaspiska hafvet ligger *Barfurusj*. Teheran har 200 t. och Täbris 160 t. inv.

Sjiras är känt genom sitt vin och sina rosor.

Nära vid denna stad ligga ruinerna af *Persepolis*. — *Isfahan*, hvilket ofta omtalas i de österländska sagorna, var fordom hufvudstad och har ännu många minnen från sin glanstid. — *Teheran* är den nuvarande hufvudstaden. — *Täbris* eller *Tauris* är hufvudort för handeln med Europa.

Afganistan bebos af Afganer och har städerna *Herat* mot NV., *Kabul* mot NO. och *Kandahar* mot S. Afganerna idka mer boskapsskötsel än jordbruk. Emirens säte är *Kabul*, 50 t. inv. — Landets sydöstra del eges af Engelsmännen

Belutsjistan bebos af Belutsjer, hvilka lefva som nomader och röfvare. Hufvudstad är *Kelat*. Fursten (khanen) är beroende af Engelsmännen.

Både Afganer och Belutsjer äro muhammedaner.

Indien.

Med namnet Indien betecknades fordom länderna Ö. om Indus och S. om Himalaja och Kina; efter Vestindiens upptäckt genom Columbus uppkom namnet *Ostindien* för dessa länder.

Det rika Indien har länge varit målet för främmande folkslags sträfvanden. För närvarande beherrska *Engelsmännen* nästan hela Främre Indien och en del af Bortre Indien. Det var först ett sällskap af engelska köpmän, det *Engelskt-ostindiska kompaniet*, som kufvade Främre Indien och drog ofantliga fördelar deraf. År 1857 utbröt ett uppror, hvilket dämpades med tillhjälp af engelska styrelsen, och kompaniet nödgades då att afstå sitt herravälde öfver landet till britiska kronan. — *Fransmännen* hafva en betydlig besittning i Bortre Indien. På de In-

diska öarne äro *Holländarne* mäktigast; *Spanjorerne* besitta Filippinerna. *Portugiserne* hafva endast litet qvar af de fordna besittningarna.

Man kan lätt fatta, att Indien oftare anfallits af främmande folk. Dessa vidsträckta länder utmärka sig nämligen genom rika *naturalster*, såsom af mineralier guld, tenn, diamanter och andra ädelstenar; af växtriket dyrbara träslag (tek och ebenholts), bomull och kryddor (kanel på Ceylon, kryddnejlikor och muskot på Molukkerna); af djurriket elfenben och silke o. s. v.

Främre Indien

(75 t. qv. mil, 250 mill. inv.)

indelas i politiskt hänseende i:

1. **Britiska Främre Indien.**
2. **Sjelfständiga stater**, nämligen bergländerna *Nipal* och *Butän* längs södra sidan af Himalaja.
3. **Franska besittningar**, bland hvilka *Pondichéri* [pongdisjeri] på östra sidan. och
4. **Portugisiska besittningar**, bland hvilka *Goa* på vestra sidan af Dekan.

Hufvudmassan af Främre Indien står under britiskt herravälde; de öfriga delarne äro utan synnerlig betydighet. Det Britiska Indien, kalladt *kejsaredömet Indien*, indelas i tre *presidentskap*, nämligen Bengalen, Madras och Bombay, samt i 8 *provinser*, bland hvilka Nordvestprovinserna och Pandsjåb. Många delar af presidentskapen hafva ännu egna furstar; men dessa äro beroende af Engelmännen och betala dem skatt. Den högsta embetsmannen i det Britiska Indien är vicekonungen i Kalkutta. Ön Ceylon bildar en särskild koloni.

Främre Indiens *invånare* äro till en stor del *Hinduer* och höra till samma race som största delen af Europas invånare. Deras äldsta språk var *sanskrit*, på hvilket språk icke allenast de heliga böckerna, utan också härliga skaldestycken äro skrifna. Nu tala de *hindustani*.

Hinduernas *religion* är den *braminska*, enligt hvilken 3 hufvudgudar finnas, hvilka kallas Brama, Visjnus och Siva. En egendomlighet i den braminska läran är, att den fördelar folket i 4 skarpt skilda kaster, nämligen prester eller Braminer, krigare, borgare och trälar. Denna kastindelning upprätthölls mycket strängt; men i den nyaste tiden hafva Engelsmännen framkallat en förändring häri. Till och med Pariaer (d. ä. Bramadyrkare, hvilka stå så lågt, att de icke ens höra till de ofvannämnda kasterna) kunna blifva engelska embetsmän, om de dertill äro dugliga. Också många andra religiösa seder hos Bramadyrkarne, såsom t. ex. sjelfmarterandet, barnens dränkning i den heliga floden o. s. v. söka Engelsmännen afskaffa; enkornas upptrännande har allaredan upphört i följd af ett engelskt förbud. — Muhammedaner finnas 55 millioner eller mera än i något rike.

Af **näringarne** är *jordbruket* den viktigaste, och en mängd ris och bomull samt opium utföres från Främre Indien. *Boskapsskötseln* är deremot mindre betydande. *Industrin* står i flere afseenden högt (bomullsväfveriet är nu utan betydenhet, ty bomullen föres rå till England för att igen införas såsom förarbetad). *Handeln* är särdeles viktig, isynnerhet med England, och den befordras mycket genom stora kanaler och jernvägar. *Gangeskanalen* är med sina sidogrenar jordens längsta kanal.

Främre Indiens invånare hafva en icke ringa bildning, och der finnas många hinduiska skolor. I Benares finnes ett hinduiskt universitet, der Braminerna inhemta sina religiösa kunskaper.

Städerna uti Indien äro mycket betydande och flere af dem hafva några 100 t. inv. De tre största äro hufvudstäderna i presidentskapen, nämligen Kalkutta och Bombay, hvardera med 800 t. och Madras med 400 t. inv. Många städer utmärka sig också genom hinduiska praktfulla byggnader („pagoder“).

I **Bengalen** ligga: *Kalkutta* vid Hugli, *Serampur* icke långt från Kalkutta och *Patna* vid Ganges.

Kalkutta, nu Indiens hufvudstad, var för 150 år sedan en usel by. Staden idkar särdeles vigtig handel (opium, indigo m. m.) och är tillika så praktfull, att den påminner om S:t Petersburg. — *Kalkutta*, *Bombay* och *Sjanghai* äro Asiens förnämsta handelsstäder.

Serampur är hufvudsätet för ett stort protestantiskt missionssällskap, som söker att utbreda kristendomen bland Hinduerna. (Man räknar i Främre Indien 1½ mill. kristna infödingar, mest katoliker.) — *Patna* idkar stark opiumkultur och handel.

I **Nordvestprovinserna** ligga *Benares* vid Ganges, *Allahabad* vid Dsjamnas utflöde i Ganges, och *Agra* vid Dsjamna.

Benares är Hinduernas heligaste stad, med otaliga palats och pagoder. Mången Hindu störtar sig ned från marmortrapporna vid Ganges för att sluta sitt lif i den heliga floden. — *Allahabad* är likaledes en af Indiens förnämsta vallfartsorter. — *Agra* var fordom „Stora Mogols“ andra residens och en praktfull stad, men förfaller nu alltmer.

I **Pandsjab** (d. ä. fem-flods-land) ligga *Delhi* vid Dsjamna och *Lahöre* vid en af de fem floder, hvilka förenade utfalla i Sind eller Indus.

Delhi, Stora Mogols f. d. första residens, har likasom Agra otroligt praktfulla, nu halft förfallna byggnader.

I **Madras** ligger *Madras* på Koromandélkusten eller östra kusten af Dekan (den vestra heter Malabär), en vigtig fabriks- och handelsstad (diamanter och perlor).

I **Bombay** ligger *Bombay*, på Dekans vestra kust.

Bombay är en af Asiens förnämsta handelsstäder med stark utförsel af bomull, tillika krigshamn och station för ångbåtsfarten till Aden, Sues o. s. v. samt för den engelska öfverlandsposten.

Nära Bombay ligga holmarne *Elefanta* och *Salsette* med urgamla grott-tempel.

På ön **Ceylon** ligger *Colombo*, en hufvudstation för ångbåtsfarten mellan Europa, Indien, Kina och Australien. Öns hufvudprodukter äro kanel och kaffe. I det grunda sundet mellan Ceylon och fasta landet fiskas perlor. — Utanför Malabar ligga de talrika *Lakkadiverna* och *Malediverna*, rika på kosnötter.

Af **lydstaterna** äro de viktigaste:

Kasjmir, ytterst i NV., bekant för sin själväfnad.

Radsjputernas land, S. om Pandsjab, innefattar många småstater, somliga omgifna af Indiska öknerna.

Mahratternes trenne riken, SO. om det föregående.

Nizams rike, i midten af Dekan, med hufvudstaden *Haidrabad*.

Ellära har beundransvärda grott-tempel.

Riket *Maissur* i södra Dekan.

2. Bortre Indien

(40 t. qv. mil, 38 mill. inv.)

indelas i:

1. De **Britiska besittningarne**, hvilka sträcka sig längs östra sidan af Bengaliska viken (*Britiska Barma*) och dessutom omfatta staden *Malaka*. Britiska Barma räknas till kejsaredömet Indien.

2—3. De **Indokinesiska staterna**, nämligen *Barma* och *Siam*.

4. De **Franska besittningarne** eller *Nedre Kotkin-Kina* och *Tongking*. Såsom skyddsstater lyda under Frankrike *Kambodja* och *Annam*.

5. De **oafhångiga Malajstaterna** på *Malaka*.

Bortre Indien bebos af flere folkstammar, hvilka bilda en öfvergång från Hinduerna till Kineserna och derföre blifvit kallade *Indokineser*. De stå på en lägre bildningsgrad än Hinduerna och Kineserna; de bekänna *Buddha-religionen*, hvilken i mycket öfverensstämmer med den braminska, men dock icke har kastindelning.

I de **Britiska besittningarne** ligga utom *Malaka* städerna *Akyab*, *Pegu* och *Rangun*. Den sistnämnda är genom sin förträffliga belägenhet uti Iravadis deltaland en vigtig handelsstad. — *Akyab* är för rishandeln en af de vigtigaste hamnar på jorden.

I **Barma** är *Mandalay* hufvudstad, i **Siam** *Bangkok* vid Menam, i **Annam** *Huè* vid hafvet. — *Bangkok* är Bortre Indiens största stad med 600 t. inv. För att icke lida genom flodens öfversvämningar, är staden dels byggd på höga pålar, dels flytande på bamburör.

I de **Franska besittningarne** ligger *Saigòn* i Mä-kongs deltaland, *Hanoï* i *Tongking*.

3. Den Indiska öflocken

(36 t. qv. mil, 35 mill. inv.)

ömfattar öarne från Bortre Indien till Australiens fastland och Nya-Guinea, samt till Formosa. Den indelas i:

1. De **Holländska besittningarne**, hvilka omfatta hufvudmassan af dem och inalles hafva en storlek af 30 t. qv. mil med 28 mill. inv.

2. De **Britiska besittningarne**, bland hvilka *Pulo-Pinang* och *Singapur* invid halfön Malaka, samt norra delen af ön Borneo.

3. De **Portugisiska besittningarne**, hvilka äro en ringa lemning af Portugals f. d. vidsträckta kolonier, och bestå endast af några små områden på de små Sundaöarne.

4. De **Spanska besittningarne**, nämligen *Filipinerna*.

5. De **oafhängiga delarne**, hvilka ligga spridda bland de europeiska besittningarne.

Inwånarne på Indiska öflocken äro till största delen *Malajer*, hvilka utgöra en egen folkrace. De flesta äro ociviliserade, och nästan endast Javaneserna [dsja] hafva någon bildning. Malajerna äro till största delen muhammedaner.

I följd af öarnes rikedom på naturprodukter äro de europeiska besittningarne af mycken vikt. Detta gäller isynnerhet om de holländska besittningarne, der handeln med kryddor m. m. lemna en stor vinst.

Af de **Holländska besittningarne** är *Java* den viktigaste, och derifrån utföres en mängd kaffe („Java-kaffe“) och socker. Hufvudstad på ön är *Batavia* med 100 t. inv. Förut var denna stad mycket osund,

emedan Holländarne hade byggt den efter sitt sätt med kanaler i gatorna; men sedermera har man igenfyllt kanalerna, hvarigenom staden blifvit sundare.

Af de **Britiska besittningarne** äro *Pulo-Pinang* och *Singapur* (100 t. inv.) viktiga såsom handelsplatser. Vid *Singapur* delar sig den stora indiska sjöhandelsvägen i två grenar, till Kina och till Australien.

Af de **Spanska besittningarne** är ön *Luzon* mycket fruktbar. Från hufvudstaden *Manila* (270 t. inv.) utföras i mängd socker, tobak, Manila-hampa m. m.

Kinesiska riket

(200 t. qv, mil, 400 mill. inv.)

är det största på jorden näst efter det Ryska och det Britiska samt det folkrikaste bland alla. Huru stor folkmängden är vet man icke med säkerhet; men till 400 mill. torde den kunna uppskattas och „hvar tredje människa på jorden är således en Kines“. Det är dock endast det egentliga Kina, som har så stor folkmängd, mångenstädes 20 t. människor på qv. milen. Landet är öfverbefolkadt, hvarföre många sälja sina barn och många tusende bo på skepp och timmerflottar. Rikets öfriga delar hafva hvardera endast några få mill. invånare.

Det **egentliga Kina** är icke allenast den del af riket, som beherrska de öfriga; det är också den enda del, som har politisk betydighet och som är sätet för den kinesiska *kulturen*. Denna kultur är högst egendomlig, emedan Kineserna förakta allt, som icke är kinesiskt; den är tillika mycket gammal, och kompassen, porslinet, krutet och boktryc-

kerikonsten hafva varit kända mycket tidigare i Kina än i Europa. Kinesernas förakt för allt främmande har emellertid vållat ett stillastående hos dem, och deras kultur står derföre i allmänhet på en mycket lägre grad än Europeernes.

Befolkningen i Kina hör nästan uteslutande till en enda stam, den *kinesiska*. Af andra folk finnas endast några mill. *Mantsjüer*, hvilka äro det herrskande folket; men de hafva till språk och seder sammansmält med Kineserna.

Emedan landet är så tätt befolkadt, måste Kineserna arbeta strängt för att kunna lifnära sig. *Jordbruket* är så utveckladt, att största delen af landet är så odlad, som man annorstädes odlar en trädgård. De vigtigaste varor och kulturväxter äro ris, Kinesernas hufvudföda, *the*, hvilket både förbrukas och utföres i mängd, och bomull. *Boskapsskötsel* är deremot mindre utvecklad, emedan Kineserna endast hafva få lastdjur och icke sätta stort värde på mjölk, smör eller ost; endast svin hållas i mängd. Bland andra djur må fjäderfä och fisk („artificiell fiskafvel“) samt silkesmasken nämnas. Silkesodlingen gifver en så stor afkastning, att hälften af allt silke, som jorden producerar, anses vara kinesiskt. *Bergsbruket* står icke högt, men landet framalstrar dock alla slags nyttiga mineralier. *Industrin* är i vissa riktningar mycket framstående, och allaredan från gamla tider hafva Kineserna varit bekanta för sina lackerade arbeten, sidentyger, tusch, porslin o. s. v.

Inrikes *handeln* är af stor betydighet och befrämjas mycket af de segelbara floderna och kanaler, bland hvilka *Kejsarekanalen*. Utrikes *handeln* var länge inskränkt till Kanton och Maimatsjin,

men numera hafva många hamnar blifvit öppnade för utlänningar. Utförseln består isynnerhet af the och silke, införseln af opium från Indien.

Religionen hos den största delen af Kineserna är en slags Buddhaism, kallad *Fos lära*. Kejsaren och nästan alla förnäma följa *Konfutses lära*, som hvarken har prester eller afgudabilder och isynnerhet gifver en mängd moraliska lefnadsreglor; kejsaren är lärans högste patriark. Kristendomen har hittills vunnit endast få bekännare i Kina.

Upplysningen är egendomlig. Kineserna hafva nämligen icke något alfabet, utan begagna ett särskildt tecken för hvart ord. Tecknens antal är 50 t., hvaraf dock endast 4—5 t. förekomma i de vanliga böckerna. Så mycket märkligare är det, att en stor mängd Kineser kunna läsa och skriva. Kineserna sätta mycket värde på kunskaper, och deras embetsmän, mandarinerna, måste underkasta sig stränga förhör. De pröfvas dock endast i den kinesiska forntidens författare.

Regeringsformen i Kina är oinskränkt monarkisk; men kejsaren, hvilken kallas „himmelens son“, „folkets fader och moder“ o. s. v., måste dock rätta sig efter gammal sed.

Under senare tid har Kina begynt träda ur sin orörlighet. Europeerne hafva åtskilliga gånger öfvervunnit den usla kinesiska krigshären, och i många år hafva i sjelfva landet funnits mäktiga upprorspartier. Likasom Kineserna i sin tid förgefves sökte försvara landet mot Mantsjuerna genom den nu förfallna „kinesiska muren“, på samma sätt har det nu gått dem med de „rödhåriga barbarerne“ (Engelsmännen).

Städerna äro i följd af landets täta befolkning

af utomordentlig betydhet. Minst 12 af dem hafva $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ mill. inv. och omkring 40 städer hafva öfver 100 t. inv.

De mest kända städerna i Kina äro: *Kanton*, *Sjanghai* och *Tientsin* vid hafvet, *Nanking* och *Hankou* inne i landet vid Jangtsekiang och *Peking* inne i landet mot N. Kanton har $1\frac{1}{2}$ mill., Peking och Tientsin 1 mill., Nanking och Hankou $\frac{1}{2}$ mill., Sjanghai 300 t. inv.

Kanton har under de senare åren förlorat i betydhet, emedan Europeerne nu hafva tillträde också till andra hamnar. Nära Kanton ligga: ön *Hongkøng*, som blifvit afträdd till Engelsmännen, och halfön *Makao*, som tillhör Portugiserna.

Sjanghai är numera förnämsta sjöhandelsstaden i Kina. — *Nanking* är känt genom sitt porslinstorn (numera förstördt) samt sina siden- och bomullstyger. — *Hankou* är i följd af sitt läge en medelpunkt för Kinas handel. — *Peking*, rikets hufvudstad, består egentligen af två städer, den kinesiska och den mantsjuiska. I den senare är kejsarens palats med dess massa af byggnader, trädgårdar o. s. v. beläget.

Till det egentliga Kina räknas äfven öarne *Hainan* och *Taivan* eller *Formosa*.

De **Kinesiska biländerna** äro *Tibet*, *Mongoliet*, *Mantsjuriet* och *Öst-Turkestan*.

Dessa länder bebos af nomader, hvilka i hvarje af dem kunna belöpa sig till några få millioner. Der finnas derföre endast få städer, såsom *Lhasa* i Tibet och *Maimatsjin* i Mongoliet.

Nästan alla invånarne äro *Buddhaister*. I Tibet kallas den buddhaistiska religionen *Lamaism*, enligt hvilken presterna, kallade Lamaer, anses för gudar, som antagit människogestalt. Den förnämsta La-

man i Tibet kallas *Dalai-Lama*. — Tibet har nästan blott en egentlig stad, men deremot 3 t. kloster.

Öst-Turkestans invånare, bofasta *Bucharer* och nomadiserande *Turkiska* stammar, äro muhammedaner. Förnämsta städerna äro *Kasjgar* och *Jarkand*, hvardera med 60 t. inv. De äro viktiga handelsstäder vid karavanvägen mellan Öst- och Vest-Asien.

Korea

(4 t. qv. mil, 7 mill. inv.)

har först i den nyaste tiden blifvit öppnad för utlänningar. Förhållandena i landet torde ej skilja sig mycket från de kinesiska. Konungen anses väl lyda under Kina, men är nästan oberoende. Hufvudstad är *Söul*, 200 t. inv.

Japanska riket.

(7 t. qv. mil, 36 mill. inv.)

Likasom Kina har Japan länge varit tillslutet för främmande, och endast Holländarne jemte Kineserna fingo besöka en enda hamn. Numera hafva dock flere främmande magter tvungit Japaneserna att öppna några hamnar.

Japan har emottagit sin kultur från Kina och de japanesiska förhållandena likna därför mycket de kinesiska. Riket styres af en furste, kallad *tennō*.

Landets *odling* är lika långt framskriden som Kinas och *utförsvarorna* äro desamma. *Religionen* är buddhaistisk och *upplysningen* är långt framskriden. I motsats till Kineserna hafva Japaneserna länge sedan förskaffat sig kunskap om Europeernes framsteg och använda denna kunskap med stor fram-

gång. I hufvudstaden Tokio (Jedo) finnes ett universitet.

De mest kända städerna i Japan äro *Tokiò*, *Osaka* och *Kioto* (*Miako*), alla på ön Nippon, och *Nagasaki* på en sydligare ö.

Tokio har 1 mill., *Osaka* 300 t., *Kioto* 200 t. inv. — Förnämsta sjöhandelsplatsen är *Jokohama*, till hvilken en jernväg leder från Tokio. — *Nagasaki* är känt såsom den enda hamn, till hvilken Holändarne förut fingo komma.

Beroende af Japan äro *Ijukju-öarne* och *Kurilerna*.

A F R I K A

omgifves af Medelhafvet, Atlantiska hafvet och Indiska hafvet. Största delen ligger i heta zonen. Blott en liten del ligger i den södra tempererade zonen.

Emedan Afrika har en högst ringa utvecklad kustbildning och nästan är i fullkomlig brist på segelbara floder, känner man så litet deraf, att en stor del af det inre är obekant. I de senare åren har man dock med framgång undersökt flere delar af det inre Afrika.

Man plägar indela Afrika i: 1. *Nilländerna*, hvilka omfatta Egypten, Nubien och Abessinien; 2. *Berberiet*, hvilket omfattar Tripoli, Tunis, Algeriet och Marokko; 3. *Såhara*; 4. *Sudån*; 5. *Senegambien*; 6. *Öfre Guinea* eller *Guinea*; 7. *Syd-Afrika*, hvilket omfattar Nedre Guinea, Kaplandet och det öfriga Syd-Afrika; och 8. *öarne*.

Med afseende på **höjdförhållandena** trodde man

i lång tid, att Afrika bildade två olika delar, nämligen det stora sydafrikanska höglandet i S. och det stora ökenlandet med Atlas i N. Numera har man dock funnit, att både i S. och N. finnas högländer och lågländer om hvarandra. Större delen utgöres af högland.

Syd-Afrika bildar en plåtå af olika höjd, hvars kanter i Ö. och V. bestå af berg, hvilka än mer eller mindre närma sig hafvet, åt hvilket de, likasom åt det inre landet, mest sänka sig småningom. Plåtåns kanter äro mest kända i *Kaplandet*, hvilket länge varit en europeisk koloni. Från det smala kustlandet inkommer man öfver bergskedjan *Zwartevelde* [feld] på en högslätt, *Karrò*, och derifrån åter till en bergskedja *Nieuwereld*. Innanför den sistnämnda ligger en stor öken, *Kalahari*, likasom ett sydafrikanskt Sahara. Den norra inre delen af Syd-Afrika utgöres i V. af det stora *Kongo-bäckenet*, i Ö. af ett högland, som är rikt på sjöar och gifver upphof åt Afrikas största floder. Midt på Syd-Afrikas östra sida reser sig den högsta hittills kända bergstoppen i denna verldsdel, nämligen *Kilima-ndsjarö*, 17,000 fot (5,700 m.) hög och betäckt af evig snö.

Från Syd-Afrika fortsättas kustbergen in i det *mellersta Afrika* dels mot Ö. och dels mot V. Mot Ö. ligger *Abessiniens högland*, hvilket når till 14 t. fot (4,500 m.) och på flere ställen har evig snö. Från detta högland nedstiger man genom trapplandet *Nubien* i flere afsatser till *Egyptens* lågland. — Från Syd-Afrika mot V. sträcka sig *Kongbergen*, hvilka i N. begränsa Guineavikens kustland. — Mellan Abessinien och Kongbergen ligger *Sudan*, hvilket dels är högt, dels lågt. Midten är en sänkning, hvori sjön *Tsad* ligger.

Södra delen af *Nordafrika* bildas af det 100 t. qv. mil stora ökenlandet *Sahara*, hvaraf det egentliga Sahara ligger mot V. och det Libyska Sahara mot Ö. I V. sträcker sig Sahara ända till Atlantiska hafvet och bildar der düner af 400 fots (130 m.) höjd. I N. går öknen ända till den Stora Syrten. Man har trott förr att hela Sahara vore ett lågland; men så är det icke. Man har tvärtom funnit några delar vara så högt belägna, att „invånarne kläda sig i pelsar om vintern“. Man har likaledes funnit, att de vattenrika fläckar, hvilka kallas *oaser* (boningar), på många ställen ligga så tätt som „fläckarne på en panterhud“. Några af dessa oaser äro icke synnerligen fruktbara och hafva endast få träd (dadelpalmer och akazieträd); andra hafva deremot stora skogar samt till och med sädesfält (hvete, durrah). Ofantliga sträckor af Sahara äro dock öde och bestå af stenöknar, bland hvilka de höglända kallas *Hamada*, eller af lös sand, hvilken af Smum sättes i en hvirflande rörelse och ofta begrafver hela karavaner. De urgamla karavanvägarne skulle icke vara tänkbara, om der icke finnes många oaser. Bland oaserna må nämnas: *Tuât* mot V., *Fessân* i midten och *Siva* (f. d. Zeus Ammons oas) mot Ö. Såsom den viktigaste af alla oaser kan man betrakta sjelfva *Nildalen*, hvilken är beboelig, emedan den genomströmmas af Nilen. Den begränsas af de låga *Libyska* och *Arabiska bergen* och är på många ställen endast två mil bred. Vid Medelhafvet vika de nämnda bergen åt sidan och lemna rum för det fruktbara *Nildeltalandet*. — Afrikas nordrand bildas till en stor del af berg. Ö. om den Stora Syrten ligger *Barkas högländ*. Längre mot V. ligga *Atlasbergen*, hvilkas hög-

sta del, *Höga Atlas* i Marokko, når inemot 11 t. fot (3,500 m.) och nästan ständigt är betäckt af snö.

Af **öarne** har *Bourbon* en verksam vulkan. *Teneriffa* har likaledes en vulkan, *Pico de Teyde*, hvilken reser sig brant till en höjd af 11,500 fot (3,700 m.) och i lång tid ansågs vara det högsta berget på jorden.

Afrikas jord gömmer utan tvifvel stora mineraliska skatter. Såsom de vigtigaste må nämnas: guld (guldstoff), jern, koppar, diamanter och salt.

Floderna i Afrika äro icke af stor betydighet, emedan de äro föga segelbara. Såsom de vigtigaste af dem kunna nämnas: *Senegal*, *Gambia*, *Niger*, *Kongo* och *Oranje*, hvilka utfalla i Atlantiska hafvet; — *Zambesi*, hvilken rinner till Indiska hafvet; — *Nilen*, hvilken rinner till Medelhafvet; — och *Sjari*, som utfaller i sjön Tsad.

Senegal, *Gambia* och *Niger* upprinna alla på Kongbergen. *Kongo* och *Zambesi* upprinna i närheten af hvarandra. Kongo är en af jordens vattenrikaste floder. Den emottager vattnet från flere sjöar i det inre af Afrika, såsom *Bangweolo* och *Tanganjika*, har stora bifloder samt bildar en mängd vattenfall. *Zambesi* bildar ett stort vattenfall, *Victoriafallet*, och upptager vattnet från sjön *Njassa*.

Nilen är Afrikas märkligaste flod. Allaredan i gamla tiden var det en gåta, hvarifrån denna flod kommer, och först i den nyaste tiden har man fått en närmare kännedom om dess öfre lopp. En af Nilens hufvudarmar, *Bahr el Abiad*, d. ä. hvita floden, kommer från två stora insjöar, nämligen *Ukerewè* (Victoria-Njansa) och *Mwutan* (Albert-Njansa), hvilka tillsammans med andra sjöar ligga i trakten

omkring eqvatorn. Under sitt lopp mot N. upptager den Hvita floden *Bahr el Asrak*, d. ä. blå floden, hvilken kommer från Abessinien och genomrinner sjön *Tana*, och dernäst en annan abessinisk flod, *Atbara* eller *Takassie*. Derefter upphöra alla tillflöden och Nilen rinner 200 mil utan att få någon tillväxt, icke ens genom regn eller snö. — I sitt nedre lopp bildar Nilen det berömda *Delta*, hvilket är en af jordens fruktbaraste trakter. Fruktbarheten förökes genom de årliga, storartade öfversvämningarna, hvilka äro en följd af „sommarregnen“ vid öfre Nilen. I september månad har öfversvämningen nått sin största höjd (20 till 30 fot), och hela deltalandet, endast med undantag af dammarne och andra högt liggande delar, står då under vatten. — Nilen är med 800 mils längd Gamla världens längsta flod.

Bland sjöar i Afrika må utom de redan nämnda märkas sjön *Ngami* i Syd-Afrika.

Klimatet i Afrika är varmare än i någon annan verldsdel. *) I många trakter råder en förfärlig hetta, och i Öfre Egypten t. ex. kan man koka ägg genom att lägga dem i den af solen upphettade sanden. Derjemte är i Afrika *fuktigheten* ganska ringa, såsom i Sahara och Nilländerna, der regnet är mycket sällsynt (man har sagt, att det aldrig regnar i dessa trakter, men så förhåller det sig icke), och i Kalahari. Dessa delar af Afrika höra därför också till de „regnlösa trakterna“. Afrikas tropiska delar hafva dock en betydlig regnmängd, hvilken, såsom öfverallt i troperna, faller under

*) Nästan hela Afrika ligger mellan isotermerna $+ 20^{\circ}$.

sommarmånaderna, medan det alldeles icke regnar i de öfriga månaderna.

Växtriket i Afrika är i följd af den ringa fuktigheten endast föga utveckladt. Endast på få ställen påträffar man en så yppig växtlighet som uti Indien eller Sydamerika.

I det tropiska regnbältet finnas stora *skogar*; i Sahara äro stora sträckor alldeles utan växter. Af sädesslagen är durrah betecknande för Afrika. — De växtalster, hvilka Afrika utför, äro endast få, och såsom de vigtigaste kunna nämnas palmolja från Guinea, dadlar och gummi från Nordafrika samt bomull från Egypten.

Djurriket i Afrika utmärker sig genom sin rikedom på *stora arter*. Af däggdjur finnas sålunda lejonet, stora tjockhudar, antiloper, giraffen, zebran o. s. v.; af fåglar strutsen och af amfibier krokodilen. Det sydliga Afrika bildar ett stort jagtområde med en ofantlig mängd jagtbara djur. Sydafrikanska resande hafva sett antilophjordar af 40 t. stycken, och det hvimlar af elefanter, noshörningar o. s. v. Af de *alster*, hvilka Afrika lemnar åt verldshandeln, äro elfenben och hudar också vigtiga.

De flesta afrikanska husdjur äro desamma som annorstädes på jorden. Såsom en egen form må dock *dromedaren* nämnas, i hela Nordafrika det vigtigaste husdjuret och ensam i stånd att upprätthålla förbindelsen på karavanvägarne. Benämningen „öknens skepp“ är derföre träffande för detta djur. I Syd-Afrika begagnas oxen icke allenast som dragare, utan också som riddjur.

Folkmängden i Afrika kan icke bestämmas med någon säkerhet, emedan så många delar äro obe-

kanta. Enligt de beräkningar, hvilka blifvit gjorda, torde den utgöra omkring 200 mill.

Afrikas **infödingar** höra till 3 särskilda racer, nämligen Semiterne i Nordafrika, Negrerne i mellersta Afrika och största delen af Sydafrika, och Hottentotterne ytterst i S.

Semiterne i Afrika likna till det yttre Indoeuropeer; men de flesta af dem äro dock till färgen mörka. *Negrerne* äro svarta, hafva krusigt hår och tjocka läppar. *Hottentotterne* äro brungula och deras hår bildar tofvor.

Utom dessa folk finnas här och der i Afrika Indoeuropeer, men icke i stor mängd.

Med afseende på **religionen** kan Afrika indelas i 3 delar.

Det *muhammedanska* Afrika omfattar Nordafrika (Araberne), norra Sudan och en stor del af städerna längs Sydafrikas östra kust.

Det *hedniska* Afrika omfattar nästan hela den öfriga delen af Afrika. De hedniska religionerna i Afrika hafva en mycket olika utveckling; några folk hafva nästan intet begrepp om ett högre väsende, andra hafva deremot mera utvecklade föreställningar, ehuru de äro fetisjdyrkare.

Det *kristna* Afrika omfattar Nilländerna; men den dervarande kristendomen är mycket urartad och är nu endast en blandning af vidskepelse och toma kyrkobruk. Europeerna hafva hittills icke varit lyckliga i sina bemödanden att utbreda kristendomen i Afrika.

Afrikas länder äro i *politiskt* afseende icke strängt begränsade. Till och med Egypten, hvilket

dock mest liknar en europeisk stat, har icke bestämda gränser.

Nilländerna.

Egypten (omkring 18 t. qv. mil, 6,8 mill. inv.) är väl ett lydland under Turkiet, men är nästan oafhängigt. Det styres af en vicekonung („khediv“). För en kort tid sedan beherrskade han tillika Nubien, Kordofan, Darfur och landet vid Hvita floden ända till eqvatorn, men för närvarande äro alla dessa länder oafhängiga.

Invånarne äro *Kopter*, efterkommande af de gamla Egypterne, och *Araber*. Dessa sistnämnda inträngde i det 7:de århundradet i Egypten och det öfriga Nordafrika, och sedan den tiden hafva de varit det herrskande folket öfver största delen af dessa länder. Egypten har under detta århundrade gjort stora framsteg. Landet är utmärkt väl beläget för handeln, ty Suéskanalen förenar Medelhafvet med Röda hafvet*) och Nilen leder långt in i Afrika. Genom sin jordmån är landet mycket tjenligt för åkerbruk.

Egypten indelas vanligtvis i 3 delar, nämligen *Nedre Egypten*, *Mellersta Egypten* och *Öfre Egypten*.

I *Nedre Egypten*, hvilket omfattar Nilens delta, ligga landets vigtigaste *städer*, såsom *Alexandria*, *Rosette* och *Damiette* längs kusten, och *Kairo* vid början af deltalandet. Kairo, Afrikas största stad, har 375 t., Alexandria 200 t. inv.

Kairo är Egyptens hufvudstad och utmärker sig genom sina många praktfulla moskéer. — *Alexan-*

*) Denna kanal gör sjövägen från London till Indien hälften kortare.

dria, hvilket anlades af Alexander den Store, var i lång tid ett säte för världshandeln, och är nu Egyptens vigtigaste handelsstad.

Vid Suéskanalens norra ända ligger *Port Saïd*, vid den södra *Sués*.

I *Mellersta* och *Öfre Egypten* ligger icke någon betydande stad, hvaremot dessa delar utmärka sig genom sin mängd af ruiner. Nära Kairo äro de stora *Pyramiderna* belägna, af hvilka den största är 448 fot (145 m.) hög *), ehuru spetsen fallit ned, och den ofantliga *Sfinxen*, af hvilken endast hufvudet framsticker ur sanden. — I *Öfre Egypten* finnas, vid byarne *Luxor* och *Karnak*, vidsträckta ruiner af Egyptens gamla hufvudstad *Thebæ*.

Nubiens beboeliga delar äro små, emedan Nildalen i en stor del af landet är mycket smal. Invånarne kallas *Nubafolket*.

Staden *Kartùm*, vid föreningen af Bahr el Asrak och Bahr el Abiad, är i följd af läget en samlingsplats för slafhandlare och elfenbensökare.

Abessinien utgjorde förr ett mäktigt kristet rike, som styrdes af den såkallade „Negus“; men detta rike är nu försvagadt. Invånarne äro dels *Abessinier*, dels *Galla's*. En känd stad i Abessinien är *Gondar*.

Italien eger staden *Massàua* och området *Assab*, vid Röda hafvets sydligaste del.

Berberiet

var i århundraden en skräck för Europa, i det att „Sjöröfvarstaternas“ skepp gjorde handeln osäker. Förhållandet är nu annorlunda, sedan Fransmännen

*) Europas högsta byggnad, domkyrkan i Köln, når 492 fot (160 m.).

intagit Algeriet. De särskilda Berberstaterna hafva endast ringa betydighet; Tripoli står under turkisk, Tunis under fransk öfverhöghet, Algeriet är en fransk koloni, och endast Marokko är oafhångigt.

Invånarne i dessa vidsträckta länder äro icke talrika. De bestå isynnerhet af *Berber*, hvilka uti många trakter nästan äro svarta, och af invandrade *Araber*. På många ställen bo blandningar af *Berber* och *Araber*, hvilka af Europeerne kallas *Morer*. En stor mängd af dem lefva som nomader.

Tripoli styres af en turkisk pasja. Det består af det *egentliga Tripoli*, *Barka* och oasen *Fessàn*.

De viktigaste städerna äro *Tripoli* vid hafvet och *Mursùk* i Fessan, hvilka båda äro af betydighet, emedan de ligga vid en af de viktigaste karavanvägarne från kusten till det inre Afrika.

Tunis är endast 2,200 qv. mil stort, men är ganska väl befolkadt. Det styres af en *bej*, som lyder under Frankrike. Viktigaste staden är *Tunis* med 130 t. inv. Nära invid finnas de få lemnin-garna af *Kartago*.

Algeriet styrdes ända till 1830 af en *dej*, men är numera en *fransk* besittning.

Norra delen har skogar af olivträd, korkekar och cedrar; södra delen, *Algeriska Sahara*, är rik på dadlar och boskap. Fransmännen hafva befrämjat landets odling genom artesiska brunnar.

De viktigaste städerna äro *Bona*, *Alger* [sjer] och *Oràn* på kusten, och *Constantine* i det inre landet. Alger har 65 t. inv.

Marokko styres af en sultan. De viktigaste städerna äro *Fes* (100 t. inv.) och *Marokko* inne i landet samt *Tànger* [sjer] på kusten. — *Tanger* är känt såsom de europeiska konsulernas säte. — Vid

Gibraltarsundet ligger *Ceuta* [tsje-ù], hvilken stad jemte några andra tillhör Spanien.

Sahara

omfattar en mängd riken; men kunskapen om dem är mycket ringa.

Invånarne i det egentliga Sahara äro i *V. Morer*, i Ö. *Tuùreger* och i det Libyska Sahara *Tibuer*. De lefva till största delen som nomader eller genom plundring af karavaner. Öknen är mycket rik på salt. Sahara-kusten, ända till Kap Blanco i S., eges af Spanien.

Sudan

har fått detta namn af Araberna, hvilka kalla landet Biled es Sudan, d. ä. de svartas land. Europeerne kalla Sudan också Nigritien. Bland de *Negerfolk*, hvilka bebo Sudan, må isynnerhet märkas *Fellùtaerne*, som hafva underkufvat stora landsträckor.

De viktigaste riken i Sudan äro: *Sòkoto* med staden *Kano*, *Bornu* med staden *Kùka* vid Tsad och *Vadaj*. Om *Dar Fùr* och *Kordofàn* se ofvan.

Vid gränsen af öknen ligger den namnkunniga handelsstaden *Timbuktu*.

Senegambien

har fått sitt namn af floderna Senegal och Gambia. *Fransmännen* ega flere tusen qv. mil i detta land. Deras hufvudort är *S:t Louis* [sänglui]. De beherrska derjemte en del af Sudan, vid öfre Niger, och Sahara-kusten ända till Kap Blanco.

Guinea

omfattar i det inre landet flere Negerriken, bland hvilka *Asjanti* och *Dahome*. Det sistnämnda har fått

en sorglig ryktbarhet genom furstarnes mennisko-offer och slafjagter samt den af qvinnor bestående lifvakten.

Kusten indelas vanligtvis af Europeerne i flere delar, såsom *Sierra Leone*, *Pepparkusten*, *Elfenbenskusten*, *Guldkusten* och *Slafkusten*. Bland Europeerne hafva Engelsmännen de viktigaste besittningarne, såsom isynnerhet kolonin *Sierra Leone*, anlagd för befriade Negrer. En annan koloni af samma slag som *Sierra Leone* är *Liberia*, grundad af Nordamerikanare. *Liberia* är en sjelfständig republik. Ty-skarne ega *Kamerun* m. m.

Syd-Afrika.

Nedre Guinea sträcker sig mot S. ända till de af Hottentotterne bebodda trakterna. *Portugiserne* innehafva södra delen med städerna *Loanda* och *Benguela*. *Fransmännen* hafva förvärfvat norra delen ända till Kongofloden i Ö. Sedan ett internationellt sällskap i den nyaste tiden anlagt stationer vid Kongofloden, har en neutral frihandelsstat, kallad *Kongostaten*, blifvit stiftad. Den skall omfatta största delen af flodens område ända till hafvet. I spetsen för denna stat står konungen af Belgien.

Kustlandet S. om Nedre Guinea ända till Oranjer-floden lyder under Tyska riket.

Kaplandet (12 t. qv. mil, $1\frac{3}{4}$ mill. inv.) egdes förr af Holländarne, men tillhör nu Britiska riket. Författningen är parlamentarisk. Infödingarne äro dels äkta *Hottentotter*, dels *Bosjesmän*; de sistnämnda stå särdeles lågt och draga i små hopar omkring i landets sämsta delar.

Kaplandet är den viktigaste delen af Sydafrika och utför mycket ull, säd och strutsfjädrar. Tama

strutsar hållas i mängd. Det berömda „Kapvinet“ odlas isynnerhet vid *Konstantia*, nära Kapstaden. Oranjevodens område är rikt på diamanter.

Den viktigaste staden i Kaplandet är *Kapstaden* med 45 t. inv. Den ligger vid foten af Taffelberget och är af stor vikt såsom förfriskningsort för Ostindiefarare.

NO. om Kaplandet ligga den engelska kolonin **Natäl** vid kusten samt **Oranjevod-republiken** och **Sydafrikanska republiken** (f. d. Transvaal) i det inre landet. Dessa republiker grundades af nederländska kolonister, de såkallade „Boers“ [burs], d. ä. bönder, hvilka utvandrat från Kaplandet och Natal.

Bland infödingarne i dessa trakter må *Kaffrerne* och *Betsjuanerne* nämnas.

På Syd-Afrikas **östkust** hafva Portugiserne flere kolonier i *Mosambik* och *Sofûla*. — Araberne hafva upprättat ett sjelfständigt rike, sultandömet *Sänsibar*, hvars hufvudstad af samma namn är Öst-Afrikas förnämsta handelsstad och har 100 t. inv.

Ett större område V. om Sansibar har tagits i besittning af Tyska riket.

På den trekantiga halfön N. om eqvatorn bo *Somalier*, ett af de få Negerfolk, som idka sjöfart. — V. om dem bo de vilda *Galla's*.

I de norra inre delarne af Sydafrika bo *Niam-Niam*-folket och dvergfolket *Akka*. Niam-Niam äro kannibaler (menniskoätare).

Öarne

invid Afrika äro till en del europeiska besittningar.

Af de **vestafrikanska öarne** äro *Azorerna*, *Madeira* och *Kapoverdiska öarne* portugisiska, hvaremot *Can-*

riska öarne äro spanska, *Ascension* och *S:t Helena* engelska besittningar.

Ascension och *S:t Helena* äro ensliga klippor, men de äro af vigt såsom förfriskningsorter för sjöfarare. *S:t Helena* är tillika känt såsom förvisningsort för Napoleon I. — De öfriga öarne äro med undantag af *Kapoverdiska öarne* mycket fruktbara. *Canariska öarne* lemna nu isynnerhet *cochenille*, och *Madeira* nu mera socker än vin.

Af de **östafrikanska öarne** är *Madagaskar* den viktigaste. *Jemte Borneo* och *Nya Guinea* hör den till jordens största öar. *Madagaskar* är till en stor del okänt, och invånarne, de såkallade *Madegasserna*, anses vara en blandning af *Negrer* och *Malajer*.

Af *Maskarenhas-öarne* ega *Fransmännen Réunion*, hvaremot *Engelsmännen* ega *Mauritius*.

Alla dessa öar äro högst bördiga på socker och kaffe m. m.

A M E R I K A

omgifves af *Norra Ishafvet*, *Atlantiska hafvet* och *Stora oceanen*. Det sträcker sig genom alla zoner med undantag af den södra kalla.

Amerika är den bäst kända af de främmande verldsdelarne, emedan det har många segelbara floder, hvilka lätta tillträdet till det inre.

Man indelar Amerika i följande delar: 1. *Grönland*, som lyder under Danmark; 2. det *Britiska Nord-Amerika*; 3. *Amerikas Förenta stater*; 4. fristaten *Mejico*; 5. *Central-Amerika*, hvilket omfattar fem fristater, nämligen *Guatemala*, *San Salvadør*, *Hondùras*,

Nicaràgua och *Costa Rica*; — vidare 6—14. fristaterna *Venezuela*, *Colombia* (f. d. Nya Granada), *Ecua-dòr*, *Perù*, *Bolivia*, *Chile* [tsji], *Argentina* eller *La Plata*-staterna, *Paraguay* och *Uruguay*; — slutligen 15. kejsaredömet *Brasilien*, 16. *Guayana-kolonierna* och 17. *Vestindien*.

Mejico, Central-Amerika och alla de sydamerikanska fristaterna utgjorde i sin tid det såkallade „Spansk-Amerikanska fastlandet“.

Med afseende på **höjdförhållandena** består Amerika af ett väldigt bergsystem i V. och dessutom af några lägre berggrupper, hvilka genom stora lågland äro skilda från hvarandra och från det vestliga bergsystemet.

Det vestliga bergsystemet, som med ett gemensamt namn blifvit kalladt *Andesbergen* eller *Cordillererna* [dilje], sträcker sig från Eldslandet till Beringssund och afbrytes endast på några ställen i Central-Amerika. *Andesbergen* hafva en längd af 2 t. mil och äro den längsta bergskedja på jorden.

I **Sydamerika** skiljas *Andesbergen* endast genom ett mycket smalt kustland från hafvet. De utmärka sig genom sin stora smalhet och derigenom att de bilda flere kedjor, hvilka gång efter annan förena sig i en fjällknut och omsluta högslätter, kallade *Puna*. Bland dessa må isynnerhet märkas *Titicaca's* och *Quito's*, 12 t. och 9 t. fot (3,900 och 2,900 m.) höga. Mot N. tilltaga *Andesbergen* i bredd och utsända mot NO. *Venezuelas bergland*. De sydamerikanska *Andesbergen* äro mycket höga, och såsom de anseeligaste fjällspetsarne kunna nämnas *Aconcagua* i Chile, 21,500 fot (7,000 m.), *Soràta* i Bolivia, 20 t. fot (6,500 m.), och *Chimborazo* [tsjim] vid Quito, 19 t. fot (6,300 m.).

Genom en låg landtrygg stå Andesbergen i förbindelse med *Guayanas högländ*. Genom en annan, ofta afbruten landtrygg stå de i förbindelse med det vidsträckta *Brasilianska högländet*. Guayanas och Brasiliens högsta bergstoppar äro omkring 8 t. fot (2,600 m.) höga.

Mellan de tre nämnda bergmassorna i Sydamerika ligga vidsträckta lågländer, nämligen *Pampas* omkring Platafloden, *Selvas* omkring Amazonfloden och *Llanos* [lja] omkring Orinoco-floden. Dessa lågländer hafva på grund af sin växtlighet ett olika utseende: Pampas och Llanos äro grässlätter, hvar emot Selvas äro betäckta med urskogar.

I **Central-Amerika** sänka sig Andesbergen på flere ställen så djupt, att lågländer uppkomma, hvilka leda från Stora oceanen till Atlantiska hafvet. Af dessa lågländer är det öfver *Panamå-näset* det mest bekanta. Man har der anlagt en jernväg och för närvarande gräfver man en kanal genom näset. — *Vestindien* ser ut som en del af Central-Amerika, hvilken genom naturrevolutioner blifvit derifrån skild. De flesta af de Vestindiska öarne äro bergiga och vulkaniska.

I **Nordamerika** äro Andesbergen mycket bredare än i Sydamerika, och de bilda tillika i det hela taget icke någon sammanhängande massa. Längst i S. ligger *Mejico's högslätt*, af 7 t. fots (2,300 m.) höjd. På denna högslätt finnas flere höga bergstoppar, bland hvilka *Orizaba* [sava] är inemot 17 t. fot (5,500 m.). — N. om Mexico's högslätt utbreder sig Cordillerernas vidsträcktaste plåtå, till en stor del öde och ökenaktig samt genomdragen af flere bergrader. Dess vestra del har sjöar utan aflopp och kallas den *Stora Bassinen*. Denna har i nyaste tiden fått

en sorglig ryktbarhet, i det att Mormonerna förlagt sitt jordiska paradiset till den dervarande *Stora Saltsjön*. Ö. om platån ligger en bergskedja, som kallas *Rocky Mountains* [mövntens], och V. om densamma en annan bergskedja, kallad *Sierra Nevada*. Båda dessa kedjor fortsättas ända till ytterst i N.; *Sierra Nevada* genom *Kaskadbergen* och *Nordamerikanska Sjöalperna*. Sjöalperna hafva i N. den höga spetsen *S:t Elias*, 18 t. fot (5,900 m.).

Genom en låg landtrygg stå de nordamerikanska Andesbergen i förbindelse med *Alleghany-bergen* [gäni], hvilka ligga vid Nordamerikas östra kust. De nå en höjd af 6 t. fot (2,000 m.) och sträcka sig icke alldeles till kusten, så att vid denna ligger ett smalt lågland.

S. om landtryggen ligga de låga *Mississippi-slätterna*, hvilka svara mot Pampas i Sydamerika och likasom dessa äro beväxta med gräs. De nordamerikanska grässlätterna kallas *Prairier* [prä] eller *Savanner*. V. om Mississippis lågslätter höjer sig landet småningom, blir allt ofruktbarare och bildar slutligen öknar. N. om landtryggen ligga de så kallade *Hudsonsbayländerna*, hvilka sänka sig ned emot Ishafvet. Längs sidorna begränsas Hudsonsbayländerna af högre sträckningar, såsom mot V., der *Rocky Mountains* ligga, och mot Ö., der Labrador består af låga berg. En stor del af Hudsonsbayländerna är öde och består af tundror.

Andesbergen äro särdeles rika på *vulkaner*, och längs hela västkusten af Amerika sträcker sig derföre en vulkankedja. I Central-Amerika finnas 30 vulkaner.

Med afseende på *mineralprodukter* är Amerika rikare än någon annan verldsdel. I Andesbergen

finnes *guld* och *silfver* i ofantlig mängd (guldet i Californien upptäcktes 1848 och framkallade „den californiska guldfebern“); Mejico och Peru äro särdeles rika på silfver; Brasilien är känt genom sina diamanter. Alleghanybergen hysa mycket jern och bly samt framför allt stenkol. Kollagren i Amerikas Förenta stater intaga en yta, hvilken är mer än dubbelt större än de Britiska öarnes. De bearbetas dock långtifrån så mycket som de britiska kollagren. Af stor vikt är också *bergoljan* i Amerikas Förenta stater.

Floderna i Amerika äro af långt större betydelse än i de öfriga verldsdelarne, blott med undantag af Europa. Betecknande för de flesta floderna i Amerika är det, att de utfalla i hafvet Ö. om verldsdelens, och tillika att vattendelaren mellan dem är obetydlig.

I **Sydamerika** rinner ingen enda betydlig flod åt V., och åt N. rinner endast *Magdalena-floden*. Åt Ö. rinna deremot tre stora floder, af hvilka enhvar genomströmmar sitt lågland, nämligen *Rio de la Plata* genom Pampas, *Amazon-floden* eller *Marannon* [ranjon] genom Selvas, och *Orinoco* genom Llanos.

La Plata-floden upprinner under namnet *Paraná* i Brasiliens högland. Parana upptager från höger *Paraguay* och vid utloppet från venster *Uruguay*, hvarefter mynningsviken kallas La Plata. Denna mynningsvik bildar ett grundt farvatten, hvilket är lika bredt som Kanalen.

Amazon-floden upprinner i Andesbergen i Peru och är redan vid sitt inträde i låglandet en betydlig ström. Bland dess bifloder må nämnas: *Ucayali* från Andesbergen i Peru, *Madeira* från Bolivias alp-

land, *Tocantins* från Brasiliens högland, och *Rio Negro* från N. Ehuru Amazon-floden icke är jordens längsta flod, är den dock den största på jorden, emedan man för att beräkna en flods storlek bör fästa sig äfven vid andra förhållanden än längden, nämligen vattenområdet och regnmängden.*) Vid sitt utlopp delar sig floden i två hufvudgrenar, af hvilka den norra är lika bred som Finska viken mellan Helsingfors och Reval. Amazonfloden bildar en motsats till Nilen såtillvida, att den såsom en tropisk flod emottager regn och uppsväller liktidigt under hela sitt lopp. Under öfversvämningstiden stiger den ända till 50 fot (16 m.) och förvandlar landet vidt och bredt till en sjö.

Orinoco upprinnar i Guayanas högland och rinner i en båge (likasom Niger och Bahr el Asrak). Särdeles märkligt är Orinocos och Amazonflodens inbördes förhållande, i det att Orinoco genom *Casiquiare* [kiare] är förenad med Rio Negro, så att det icke finnes en vattendelare mellan de två stora floderna. Orinoco bildar vid sitt utlopp ett stort deltaland.

Nordamerika har tre icke obetydliga floder, hvilka rinna åt V., nämligen *Colorado*, som utfaller i Californiska viken, *Columbia* eller *Oregon*, som flyter ut i Stora oceanen, och *Jukon*, som utfaller i Kamtsjatkahafvet. *Colorado* rinner under en stor

*) Amazonfloden är, om Ucayali anses vara dess källflod, 740 mil lång och har ett område af 130 t. qv. mil, Mississippi-Missouri är 880 mil lång och har ett område af 60 t. qv. mil. Amazonflodens område har sannolikt en årlig regnmängd af mer än 100 tum (2,700 millim.), Mississippi-slätterna af 40 tum (1,000 millim.).

del af sitt lopp genom 3,000—6,000 fot (1,000—2,000 m.) djupa klyftor, kallade *cannons* [canjons].

I Mejico-viken utfalla *Rio del Norte* eller *Rio Grande* och *Mississippi*; i S:t Lawrence-viken *S:t Lawrence-floden*, i Hudsonsviken *Nelson*, samt i Norra Ishafvet *Stora Fiskfloden* och *Mackenzie-floden*.

Mississippi uppstår genom två floder, nämligen *sjelfva Mississippi*, hvilken upprinner ur en mängd små sjöar på landthöjden emellan Cordillererna och Alleghany, och *Missouri* från Rocky Mountains. Bland de floder, hvilka utfalla i Mississippi, må nämnas *Arkansas* från Cordillererna och *Ohio* [hejo] från Alleghany. Mississippi bildar vid utloppet ett sumpigt deltaland, hvilket framtränger allt längre och har ogenomträngliga snår af vass. — *S:t Lawrence-floden* har oaktadt sin ringa längd en betydlig vattenmassa, emedan den bildar afloppet för den *Canadiska sjögruppen*, hvilken har en storlek af 4,500 qv. mil eller hälften af Östersjön. Denna sjögrupp består af *Öfre sjön*, *Michigan* [mitsjigänn], *Huron* [jürönn], *Erie* [iri] och *Ontario*. Mellan Erie och Ontario är vattenfallet *Niagara* [nejägara], hvilket har en höjd af 160 fot (52 m.) och är det största vattenfall på jorden.

Hudsonsbay-ländernas vattendrag äro utomordentligt talrika, och allestädes är landet betäckt med ett nät af floder och sjöar. Bland dessa sjöar må nämnas *Winipeg*, hvilken utfaller genom *Nelson floden*, samt *Stora Slafsjön* och *Stora Björnsjön*, hvilka utfalla genom Mackenziefloden.

Klimatet i Amerika är mycket olika, och man finner i denna verldsdel alla värmezoner med undantag af den södra kalla. I allmänhet är dock Amerika *kyligare* och *fuktigare* än de öfriga verlds-

delarne. När man jemför värmegraden på orter under samma breddgrad i Nordamerika och den midt emot liggande delen af Gamla världen, finner man också en betydlig olikhet. I Amerika finnas emellertid också delar af en *hög värme*, och detta gäller om de lägre delarne af den heta zonen. I dessa trakter är också på många ställen en regnmängd af 2—300 tum (3—8 t. millim).

Likasom Amerika har alla värmezoner, så har denna verldsdel också alla **växtzoner** med undantag af den södra polarzonen. Växterna utmärka sig tillika, i motsats till Afrikas, genom sin stora yppighet.

Uti *heta zonen* hafva Amerikas växter en större yppighet än annorstädes, och detta gäller isynnerhet om landet kring Amazonfloden, der värme och fuktighet i hög grad äro rådande. Här finnas också de yppigaste *urskogar* på hela jorden. Man skulle tro, att en urskog kan förekomma i tempererade klimat, men det är oriktigt; ty en sådan kan endast finnas i tropiska länder. Det, hvarigenom en urskog utmärker sig, är nämligen den stora mängden af trädslag; de bilda sålunda en motsats till våra skogar. Träden i en urskog äro tillika oftast så höga, att våra största träd kunna finna skydd under deras kronor. Ett utmärkande drag hos urskogens träd är också, att de äro rika på blommor, och att mellan dem slingra sig massor af praktfulla slingerväxter (lianer), hvilka tillika betäcka marken, som saknar våra gräsmattor. I de alldeles torra trakterna, t. ex. på högslätterna, träda jättestora cactusväxter i skogsträdens ställe. — Utanför den heta zonen finnas i *Nordamerika* stora skogar; men detta är ingalunda fallet i *Sydamerika*.

Amerika är hemmet för mångfaldiga växter, hvilka lemna viktiga *produkter*, såsom majs, potates och cacao-träd (till föda), tobak och coca (till lyx), kinaträd (till läkemedel), mahognyträd (till träarbeten) o. s. v. Bland odlade *växter* må nämnas t. ex. tobak och socker i Vestindien, kaffe i Brasilien och Vestindien, matè (ett slags the) i Paraguay, samt bomull och ris. Majs och ris utgöra isynnerhet brödfödan; men allaredan under samma bredd som Sydengland upphör en regelbunden sädesodling i Nordamerika. I de varma delarna äro bananer och maniok af stor vikt.

Djurverlden i Amerika är särdeles rik. I motsats till Afrika finnes det dock endast mycket få stora däggdjur, såsom t. ex. bisonoxen i Nordamerika. Amerikas nordligaste delar hafva en mängd pelsdjur (bäfvern) och bilda det tredje stora jagtområdet på jorden.

Med afseende på *husdjuren* må man märka, att infödingarne i Amerika före Columbi upptäckt icke hade något tamt idisslande djur med undantag af lamadjuret; hästen och svinet voro för dem obekanta. Europeerne införde dock snart sina husdjur, och dessa finnas nu öfverallt i Amerika. Förvildade hästar, åsnor och hornboskap hafva så förökats på Llanos och på Pampas, att deras hudar, ben och horn afgifva viktiga utförsvaror.

Folkmängden i Amerika kan, då landet är så väl känt, med temlig säkerhet beräknas till 100 millioner.

Amerikas ursprungliga *invånare* höra till två olika racer, nämligen Eskimåerne i polartrakterna och Indianerne i de öfriga delarne.

Eskimåerne stå långt tillbaka i kultur och lefva

öfverallt som jägare och fiskare (Grönländarne äro Eskimåer). *Indianerne* erhöilo detta namn af Columbus, emedan han trodde sig vara kommen till Indien och icke till en ny verld. Många Indianer äro af kopparröd färg („rödskinn“); men några af dem äro svarta, gula, till och med hvita.

Amerikas ursprungliga invånare äro icke så talrika som de *invandrade*. Bland de invandrade folken må isynnerhet nämnas Engelsmännen, några romaniska folk och Negrerne.

Engelsmännen besatte efterhand de östliga delarna af de Nordamerikanska fristaterna, och de hafva derifrån utbredd sig öfver största delen af Nordamerika. Allestädes, der de framträngt, hafva de bibehållit sitt språk och sina sedvanor, och engelskan är också det viktigaste språket i största delen af Nordamerika.

Af de romaniska folken i Amerika äro *Spanjorerne* de viktigaste. De bo spridda i hela det fordna Spanska Amerika; spanska språket är af så mycket större vikt, som Spanjorerne hafva blandat sig med den infödda befolkningen.

En stor del af invånarne i det fordna Spanska Amerika är af blandad race och har ett slags europeisk civilisation.*) Folk af engelsk börd blanda sig sällan med Indianerne, och den indianska befolkningen i Nordamerika har derföre efterhand utdött eller blifvit trängd till trakterna på andra sidan om Mississippi.

*) Såsom de mest kända *blandningsracerna* i Amerika må nämnas: *Mestizer* (blandningar af Indoeuropeer och Indianer), *Mulatter* (af Indoeuropeer och Negrer), *Quarteroner* (af Indoeuropeer och Mulatter). *Kreoler* kallas alla infödde af romanisk härkomst.

Efter Spanjorerna äro *Portugiserne* det vigtigaste romaniska folket i Amerika, i det att Brasilien bebos af dem. *Fransmännen* bo deremot endast i Nedre Canada, i Louisiana och på några af de Vestindiska öarne.

Negrerne hafva efterhand utbredt sig i alla de varmare delarne af Amerika. Förr voro de öfverallt slafvar, men nu är slafveriet upphäfdt.

Grönland.

(20 t. qv. mil, 10 t. inv.)

Såvidt man känner är Grönland uppfylldt af höga, snöbetäckta berg, hvilka vid östra kusten nå en höjd af mer än 13 t. fot (4,200 m.). Klimatet är så hårdt, att säd icke kan odlas. På många ställen finnes dock en frodig gräsväxt.

Vestra kusten är här och der bebodd, hvaremot östra kusten är nästan obebodd. Grönländarne, jordens nordligaste folk (till 78° n. br.), lefva af skäl- och hvalfångst. De äro kristna. Några orter på vestra kusten egas af *Danmark*.

Huru långt Grönland sträcker sig mot N., vet man icke. *Cap Robert Lincoln*, 83° 35' n. br., är dess nordligaste bekanta udde, tillika den nordligaste bekanta udde på jorden.

Det Britiska Nordamerika

(155 t. qv. mil, 4½ mill. inv.)

omfattar allt land från Norra Ishafvet och de fordnas ryska besittningarne ända till Amerikas Förenta stater. Det består af *Canadaväldet* och *New-Foundland*.

Canadaväldet består af staterna *Quebec* (Nedre

Canada), *Ontario* (Öfre Canada), *Nya Brunsvig*, *Nya Skotland*, *Prins Edwards ö*, *Manitoba* och *Britiska Columbia*, några territorier, *Hudsonsbayländerna* och *Polarländerna*. — Det styres af en britisk general-guvernör och ett parlament. — En jernväg från Canada ända till Stilla hafvet, kallad *Canadiska Pacificbanan*, är under arbete.

Canada är den viktigaste delen af hela Canada-väldet. Det framalstrar mycket säd och har ofantliga skogar. I Nedre Canada är befolkningen öfvervägande fransk. De mest kända städerna äro *Montreal* [reäl], 140 t. inv., och *Quebec*. Den förra är pelshandelns, den senare trähandelns hufvudplats. Regeringens säte är *Ottawa*.

I **Nya Skotland** ligger krigshamnen *Halifax*.

Manitoba ligger S. om sjön Winipeg, *territorierna* längre mot V.

Britiska Columbia, beläget V. om Rocky Mountains, är af vikt för sin rikedom på guld. Det omfattar äfven *Vancouver-ön* m. fl. öar.

Hudsonsbayländerna, hvilka omfatta en stor del af det Britiska Nordamerika (bl. an. Nordvestlandet), äro af vikt för sin rikedom på pelsdjur. För jagtens och handelns skull hafva små fästen blifvit byggda här och der i landet.

Polarländerna bebos af Eskimåer.

New-Foundland har betydelse för den stora, derutanföre belägna sandbanken, vid hvilken Engelsmännen, Fransmännen och Nordamerikanarne idka den största kabeljofångst på jorden.

Till de britiska besittningarne höra äfven *Bermuda-öarne*, belägna långt ut i Atlantiska hafvet.

Förenta staterna

(170 t. qv, mil, 50 mill. inv.)

hafva under en lång tid fått en väsentlig tillökning i *folkmängd* genom utvandringar från Europa, och man finner derföre i dessa stater en tillväxt, som man icke känner till i Europa (i detta århundrade har befolkningen i Förenta staterna stigit från 5 till 50 mill.).

I följd af invandringen äro **invånarne** af olika härkomst; men den engelska nationaliteten har dock öfvervägten öfver de andra. Detta gäller isynnerhet om de nordöstra staterna, hvilkas befolkning nästan uteslutande består af „Yankees“ [jänkis]. Bland invandrare under de senaste åren utgöra Tyskarne och Ireländarne den största delen. Indianer finnas nu nästan endast V. om Mississippi. Deras antal är obetydligt och minskas allt mer *).

Likasom i moderlandet stå de flesta **näringsarne** på en mycket hög ståndpunkt. I de östligare trakterna, hvilka här närmast omtalas, kan landet med afseende på *jordbruket* indelas i två delar. Mot N. odlas isynnerhet hvete och majs, hvaraf mycket utföres till Europa, isynnerhet ifrån staterna mellan Missouri och Ohio, hvilka utgöra en af jordens kornkamrar. Mot S. odlas bomull, som jemte spanmålen är Förenta staternas viktigaste utförsvara, och ris („*Carolinaris*“); tobak odlas mångenstädes. I sammanhang med denna skilnad mellan de nordliga och sydliga staterna stod ett viktigt förhållande; ty i södern funnos slafegare med 4 mill.

*) Invandrare från Skandinavien och Finland finnas isynnerhet i staterna V. om sjön Michigan.

Negrer och Färgade. — Den vestra hälften af landet är ännu i allmänhet föga uppodlad.

Boskapsskötseln är af mycken vikt, och i många trakter har man uppdrifvit svin- och fårskötseln så högt, att mycket kött utföres till Europa. *Fisket* är likaledes af stor vikt. Från hvalfångsten hafva Nordamerikanarne nästan utträngt alla andra folk och ostronfångsten öfverträffar alla andra länders. *Bergsbruket* (i Alleghany, California, Nevada och Colorado m. fl. stater) är så ansenligt, att guld, silfver, qvicksilfver och petroleum äfvenledes äro viktiga handelsvaror.

Förenta staternas *industri* är i flere riktningar så betydande, att den öfverträffar de europeiska staternas och detta gäller isynnerhet om skeppsbyggeriet och om tillverkningen af många slags maskiner (t. ex. symaskinen). Den egentliga fabriksverksamheten står mycket lägre, emedan arbetslönerna äro höga och mycket fabriksvaror införas derföre från Europa; men deremot byggas t. ex. hela hus på fabriksvis. *Handeln* står också utomordentligt högt, och handelsflottan är den största näst efter den engelska. Också inrikes handeln är betydande. Den befrämjas mycket genom jernvägar och de många ångfartyg, som befara Mississippi och andra floder, kanalerna och de stora sjöarne. En af jordens viktigaste handelsstäder är New-York.

Märkligast bland jernvägarne äro de tre *Pacific-banorna*, hvilka förbinda östra kusten med den vestra; bland kanalerna *Erie-kanalen*, från Hudson-floden till Eriesjön.

I Förenta staterna är fullkomlig **religionsfrihet**. Religionen betraktas såsom icke varande statens

sak och presterna få alldeles ingen lön af staten. Der finnas många religionssektor och nya uppstå ständigt (Mormonerne). Mest utbredda äro prote- stanterne och bland dessa baptisterne och metodi- sterne. — *Allmogens upplysning* står högt, och det första, hvartill vid ett nybygge plats utses, är all- tid kyrkan och skolan; största delen af allmogen kan också läsa och skriva. För *vetenskapen* göres i allmänhet icke mycket, och detsamma är fallet med *konsten*. Hågen är i allmänhet vänd åt det ma- teriella och ett jägtande efter snabb vinning.

Den **politiska författningen** har varit ett mönster, hvarefter en mängd andra amerikanska staters för- fattning, likasom också den i Schweiz, blifvit bil- dad. Förenta staterna, äfven kallade *Unionen*, bilda ett förbund af republiker, som består af förbunds- distriktet Columbia och 38 stater utom 9 territorier (territorierna styra icke sjelfva sina angelägenheter). Gemensamma för alla stater äro *generalkongressen*, som består af 2 kamrar, *presidenten*, som väljes på 4 år, och förbundsdistriktet *Columbia* med staden *Washington*, der kongressen och presidenten hafva sitt säte. I många år har herrskat enighet i För- enta staterna; men slaffrågan framkallade ett fyra- årigt krig, hvilket slutades med söderns underkuf- vande och slafveriets afskaffande.

Staterna äro följande:

På **östra kustterrassen** 16 „Atlantiska stater“: *Maine* [män], *New-Hampshire* [nju-hempsjir], *Vermont*, *Massachussets* [tsju], *Rhode-Island* [ejländ], *Connecticut*, *New-York* [nju], *New-Jersey* [nju-dsjersi], *Pennsylvania*, *Delavare* [wä], *Maryland* [märländ] och förbundsdistrik- tet *Columbia*, alla i N.; — samt *Öst-Virginia*, *Nord-* och *Syd-Carolina*, *Georgia* och *Florida*, alla i S.

I S. 4 „Golfstater“: *Alabama, Mississippi, Louisiana* och *Texas*.

I midten af landet 15 „Central-stater“: *Tennessee* [si], *Kentucky* [töcki], *Vest-Virginia*, *Ohio* [ohejo], *Indiana*, *Michigan* [mitsjigän], *Illinois* [nöis] och *Wisconsin*, alla Ö. om *Mississippi*; — samt *Minnesota*, *Iowa* [ejowä], *Nebraska*, *Missouri*, *Kansas*, *Arkansas* och *Colorado*, alla V. om *Mississippi*.

Ytterst i V. 3 „Pacific-stater“: *California*, *Oregon* och *Nevada*.

Territorierna i f. d. „fjerran vestern“ äro: *Nya Mexico*, *Arizona*, *Utah* [juta], *Wyöming*, *Dacota*, *Montana*, *Idaho* [ei], *Washington* [väsjingten] och *Aljaska* med *Aleuterna* m. fl. öar (f. d. Ryska Nordamerika). — *Indian-distriktet* bebos af Indianstammar och räknas icke till förbundet.

Städerna i Förenta staterna utmärka sig till en stor del genom den hastighet, hvarmed de framskridit. Flere bland dem voro för 20 år sedan endast en samling af blockhus, och hafva nu 50—100 t. inv. Omkring 20 städer hafva öfver 100 t. inv. De största äro *New-York* med 2 mill., *Philadelphia* med 850 t., *Chicago* med 500 t., *Boston*, *Baltimore* och *St Louis* med 350 t. inv.

I **Massachussets** ligger *Boston*, i **New-York** *New-York*, *Albany* och *Buffalo*, i **Pennsylvania** *Philadelphia* och *Pittsburg*, i **Maryland** *Baltimore*, i **Öst-Virginia** *Richmond* [ritsj] och i **Syd-Carolina** *Charleston* [tsjar].

Boston har näst *New-York* största sjöhandeln i Unionen. — *New-York*, vid *Hudsonflodens* mynning, utmärker sig genom sina många praktbyggnader (en storartad jernbro), är jordens andra handelsstad och Amerikas förnämsta fabriksstad. Har det största antal fartyg af alla orter på jorden. — *Albany* och *Buffalo* ligga vid hvar sin ända af *Eriekanalen*. — *Philadelphia*, vid *Delavarefloden*, grun-

dades af qväkaren William Penn och är ännu hufvudsätet för qväkarne i Amerika. Staden är berömd för sina undervisnings- och välgörenhetsanstalter, och har tillika den största bokhandel i Amerika. — *Pittsburg*, vid Ohio, kalladt „rökstaden“, är Unionens viktigaste stad för jernindustri och stenkolshandel. — *Baltimore* är en af Unionens förnämsta handelsstäder.

Washington, vid Potòmak-floden, har ett betydligt omfång, men endast 160 t. inv. Bland dess byggnader må nämnas kongressens församlingshus, det praktfulla „Capitolium“, och Washington-monumentet, jordens högsta byggnad, 500 fot (163 m.). — *Richmond* och *Charleston* äro kända från sista kriget.

I **Louisiana** ligger *New-Orleans* [nju-orlins], i **Ohio** *Cincinnati*, i **Illinois** *Chicago*, i **Missouri** *S:t Louis* [säng lui] och i **California** *San Francisco*.

New-Orleans ligger osundt på Mississippis delta och gula febern härjar derföre ofta i denna stad. Har den största bomullsutförseln. — *Cincinnati*, vid Ohio, är en af Unionens viktigaste fabriksstäder. — *Chicago*, vid Michigan, drifver den största spanmålshandel på jorden och har tillika en ofantligt stor utförsel af fläsk. I denna stad råkas 18 jernvägar, hvilka alla gå genom sädesrika trakter. — *S:t Louis*, vid Mississippi, är medelpunkt för flodfarten i det inre landet. — *San Francisco* bestod intill 1848 endast af några få hus; men sedan man upptäckt guld, tillströmmade en massa menniskor och staden har nu 250 t. inv. Belägen vid den guldrika Sacramento-flodens utloppsvik, är staden förnämsta handelsplatsen på Nordamerikas vestkust.

Uti territoriet Wyoming finnes den såkallade *Nationalparken*, med en mängd heta källor, af hvilka

den största öfverträffar sjelfva Geysir. — Den natursköna *Yosémite-dalen* i California (Sierra Nevada) har jordens högsta kända vattenfall, 2,400 fot (800 m.).

Det fordna Spansk-Amerikanska fastlandet.

Dessa vidsträckta länder utgöra många stater med republikansk författning efter Förenta staternas mönster. Oaktadt ett halft århundrade förflutit sedan lösryckningen från moderlandet, äro dessa stater långtifrån till lugn komna, och ständigt inträffa regeringsombyten. De olika staterna erbjuda för öfrigt många likheter.

Befolkningen är i de flesta staterna endast ringa och utgör från omkring 200 t. till omkring 3 mill. (Mejico har dock 9 mill.). *Invånarne* äro af spansk eller blandad härkomst, isynnerhet Mestizer, och hufvudspråket är det spanska. Indianerne anses utgöra omkring hälften af befolkningen. *Näringsarne* stå lågt, emedan man icke nog begagnar de gynn samma naturförhållandena. *Religionen* är katolsk och i de flesta staterna kan det icke vara något tal om folkupplysning. — Chile och Argentina hafva dock i den nyaste tiden gjort framsteg i följd af stark invandring från Europa.

Af de *städer*, hvilka nedanföre nämnas, äro de största Buénos Ayres med 290 t., Mejico med 260 t., Santiago med 200 t. och Lima med 100 t. inv.

I **Mejico** ligga *Veracruz* på östra och *Acapulco* på vestra kusten; på högslätten ligga *Guanajuato*, *Mejico* och *Puèbla* [vla].

Veracruz är förnämsta sjöstaden. — *Mejico* är hufvudstaden och en af Amerikas praktfullaste städer. — *Puèbla* är landets andra stad. — *Guanajuato*

har likasom flere andra städer på högslätten silfvergrufvor, hvilka höra till de rikaste på jorden.

Central-Amerikas största stad är *Guatemala*.

Engelsmännen ega i Central-Amerika kolonin *Honduras*, som är rik på mahognyskogar.

I **Venezuela** ligga hufvudstaden *Caracas*, på en högslätt, och dess hamn *La Guayra*; i **Colombia** *Panamà* vid kusten och hufvudstaden *Bogotá* på en högslätt; i **Ecuador** hufvudstaden *Quito* [khitå] på en högslätt och sjöstaden *Guayaquil*; i **Peru** *Cuzco* och *Pasco* på högslätten, samt hufvudstaden *Lima* med dess hamn *Callao* [kaljää] vid kusten; i **Bolivia** hufvudstaden *La Paz* och *Potosì* på högslätten; och i **Chile** hufvudstaden *Santiago* i det inre landet och *Valparaiso* vid kusten.

Quito ligger under eqvatorn, på en högslätt med evig vår, omgifven af 11 snöbetäckta berg, bland hvilka den förfärliga vulkanen *Cotopaxi*. — *Cuzco* är Incaernas gamla hufvudstad, med många lemningar, som påminna om en högre kultur. — *Pasco*, beläget 13,400 fot (4,300 m.) öfver hafvet, har rika silfvergrufvor. — *La Paz* ligger nära sjön *Titicaca*. — *Potosì* hade förr rika silfvergrufvor. — *Valparaiso* är förnämsta sjöhandelsstaden på Sydamerikas vestra kust. V. om *Valparaiso* ligger öflocken *Juan Fernandez*, känd genom Alexander Selkirk („Robinson“).

Invid Perus kust ligga *Guano-öarne*.

I **Argentina** ligger *Buenos Ayres* vid La Platas mynning, i **Paraguay** *Asuncion* vid floden Paraguay, och i **Uruguay** *Montevideo* vid La Platas mynning; allt hufvudstäder.

Buenos Ayres och *Montevideo* idka en storartad handel med ull, hudar och kött; — *Asuncion* utför maté.

Kejsaredömet Brasilien,

(150 t. qv. mil, 12 mill. inv.)

en f. d. portugisisk koloni, har i motsats till de fordnas spanska kolonierna bestått utan synnerliga skakningar. Författningen är konstitutionel.

Invånarne äro dels Portugiser, dels och mest af blandningsracer och Negrer. Nästan endast kusten är bebodd, och inne i landet finnas blott här och der Indianer, bland hvilka *Botokuderna* må nämnas. *Hufvudspråket* är portugisiska och *religionen* katolsk. *Produkterna* äro af samma slag som i andra tropiska länder, och nämnas må isynnerhet kaffe („Brasiliekaffe“) och diamanter.

Städerna af betydelse ligga alla vid kusten, såsom hufvudstaden *Rio Janeiro* [dsja] med 350 t. inv., *Bahia* och *Pernambuco* med 130 t. inv.

Rio Janeiro utmärker sig genom sitt natursköna läge, och omgifningarne äro fullströdda med sköna villor. Dess handel med kaffe är den största på jorden. — *Bahia* är omgifvet af vidsträckta plantager, hvilka isynnerhet lemna socker. — *Parà* är af vigt för ångbåtsfarten på Amazonfloden. Utför isynnerhet kautsjuk.

Guayana

är vidsträckt, men endast den heta och osunda kusten har någon betydelse. Landet är deladt mellan *Engelsmän*, *Holländare* och *Fransmän*. — Hufvudprodukten är socker.

Patagonien och **Eldslandet** äro delade mellan Chile och Argentina. Patagonien är ofruktbart och glest befolkadt.

Eldslandet bebos af Pesjeräer, ett af de råaste folk. De lefva af skälkött, fisk och fågel (pin-guiner).

Falklands-öarne höra till Britiska riket.

Vestindien

är den del af Amerika, der de flesta europeiska folk hafva förvärfvat besittningar. Om dessa än äro små, så äro de dock af mycken vikt i följd af sin bördighet och det lätta tillträdet till hafvet.

Invånarne äro till största delen Negrer och Mulatter. Hvita finnas också, hvaremot de ursprungliga invånarne, *Kariberna* (eller *Kannibalerna*), äro utdöda. *Produkterna* äro isynnerhet tobak (Habana), socker och kaffe.

Danskarne ega *S:te Croix*, *S:t Thomas* och *S:t Jean*, **Holländarne** några af de *Små Antillerna*, **Fransmännen** *Guadeloupe* och *Martinique*, **Spanjorerne** *Cuba* och *Puerto Rico*, oafhängigt är *Haiti*, — och **Engelsmännen** ega resten.

Cuba är Vestindiens största och bördigaste ö. Dess hufvudstad är *Habana* [vana] med 230 t. inv. I Habanas hufvudkyrka är Columbus begrafven. — *Haiti* egdes förr af Frankrike och Spanien. För närvarande bilda den fordna franska och den fordna spanska delen hvardera en fristat, som bebos af Negrer och Mulatter.

A U S T R A L I E N.

Den femte verldsdelen består egentligen af två delar, af hvilka hvardera med rätta kan göra

anspråk på namnet verldsdel. Den ena af dem är *Australlandet* (f. d. Nya Holland), och den andra *Austral-öarne*, hvilka åter bestå af de *närmare öarne* och de *fjärrmare öarne*. Dessa sistnämnda kallas också *Söderhafvets öar*, *Oceanien* eller *Polynesien*.

Fastlandet har i alla afseenden kontinentens prägel, hvilket deremot icke gäller om öarne.

Australiens fastland

var ända till den nyaste tiden en af jordens mest obekanta delar, i det att man icke kände deraf annat än kusterna. Nu har det emellertid lyckats att genomresa landet.

Australlandet utmärker sig genom sin ringa höjd. Längs östra kusten sträcker sig en bergrad, hvilken i S. kallas *Blå bergen* och *Austral-Alperna* och i högsta delen når 7 t. fot (2,200 m.). Dylika berg, ehuru långtifrån så höga, finnas vid de öfriga kusterna. Om det inre har man fått veta, att det består af låga, mer eller mindre ökenaktiga stepper, hvilka här och der afbrytas genom låga berggrupper.

Klimatet är kontinentalt. Det är mycket torrt i den del af Australlandet, som ligger utanför den heta zonen, och regnet faller också der i enstaka strida skurar. I följd deraf finnes der endast en betydande flod, nämligen *Murray*, som upptrinner på östra bergraden och flyter åt SV.

Växterna äro högst egendomliga. Skogsträden utmärka sig nämligen genom sina styfva blad, hvilka äro stälda på kant, så att i de australiska skogarne icke finnes samma djupa skugga som i våra sko-

gar. I allmänhet stå träden också långt från hvarandra, och skogarne med sin frodiga gräsväxt och sina många öppna platser likna derföre ljusa parker. Utmärkande för detta fastland äro äfven de såkallade *Scrubs*, d. ä. stora landsträckor, öfvervuxna med taggiga buskar. *Näringsväxter* hade Australlandet ursprungligen endast få; men nu hafva europeiska kulturväxter blifvit införda och de trifvas ypperligt.

Djuren äro likaså egendomliga. Med undantag af en vild och tämd hundart, kallad Dingo, några gnagare och flådermöss, hade Australlandet ursprungligen inga andra däggdjur än pungdjur; Emu träder i stället för den afrikanska strutsen, en svart svan i stället för den hvita o. s. v. Af *tama djur* fanns intet med undantag af dingo, och vildbråd endast i ringa antal. Nybyggarna hafva infört de europeiska husdjuren, och isynnerhet fårskötseln är nu af särdeles vigt.

Folkmängden i det 140 t. qv. mil stora fastlandet utgör endast $2\frac{1}{2}$ mill., men den är i starkt tilltagande genom utvandringar från Europa. Endast kusterna äro här och der bebodda, och hela det inre är så godt som obebodt. De få *ursprungliga invånarne* höra till en race, som kallas *Australier* eller *Australnegrer*. De äro svarta, hafva krusigt hår och stå i afseende på själsförmögenheterna på en mycket låg standpunkt. De aftaga allt mer och mer, isynnerhet genom „eldvattnet“.

Hela Australlandet tillhör England; men endast några delar äro koloniserade. Det är indeladt i 5 kolonier, nämligen *Queensland* [kvins] och *Nya Syd-Wales* mot Ö., *Victoria* och *Syd-Australia* mot S. och *Vest-Australia* i V. Härtill kommer ännu *Nord-*

territoriet i N. — Kolonierna stå under britiska guvernörer, men styra sjelfva sina angelägenheter.

Hufvudnäringen i de flesta kolonierna är boskapsskötsel. Utförseln af ull öfverträffar alla andra länders. På mineralprodukter är Australlandet rikt. Många invånare äro sysselsatte med gräfning af guld, hvilket i Australlandet först upptäcktes år 1851. Guldlagren i Victoria höra till de mest gifvande på jorden. Mycket tenn och koppar frambringas och nyligen har man upptäckt silfver. Handeln är så blomstrande, att utförseln af varor, med hänseende till värdet, öfverträffar hela Afrikas.

I **Nya Syd-Wales** ligger *Sydney* [ni], i **Victoria Melbourne** [börn] och i **Syd-Australia Adelaide** [läd]. Sydney utgör medelpunkten för Australiens handel och sjöfart och är den lifligaste handelsstaden på södra halfklotet. Det har 220 t. och Melbourne 290 t. inv. Man ser i dem samma lyx som i de europeiska hufvudstäderna. I dessa städer finnas också universiteter.

Tasmania liknar i de flesta afseenden fastlandet, invid hvilket det ligger. Det bildar en särskild engelsk koloni.

Austral-öarne.

De *närmare öarne* bilda likasom en förmur, som ligger utanför Australlandets kust. De likna alltså i detta afseende den stora östasiatiska öraden. Likasom denna örad äro de närmare öarne vulkaniska, och hela Stora oceanen är således omgifven af en ofantlig vulkan-krets. Den minst kända af dessa öar är den rika ön *Nya Guinea*. På densamma finnas berg, hvilka nå snö-gränsen. De torde vara

de högsta i Australien, emedan ön ligger invid eqvatorn. Den dubbla ön *Nya Zeeland* har äfvenledes snöbetäckta berg. Den norra ön har derjemte en mängd heta källor invid den så kallade *Varma sjön*. Den södra ön genomdrages af de storartade *Sydalperna*, hvilka hafva en mängd glaciärer. Högsta fjällspetsen är *Mount Cook*, af mer än 12 t. fots (4,000 m.) höjd.

De *fjermare öarne* skilja sig i många afseenden från de närmare öarne, isynnerhet i afseende på storleken. Alla de öflockar, hvilka bilda Oceanien eller Polynesien, bestå nämligen af en mängd små öar. Den största af alla dessa öar är *Hawaji*, 230 qv. mil. Också de fjermare öarne äro till en del vulkaniska. På *Hawaji* finnes vulkanen *Mauna Roa*, en af de förfärligaste på jorden, 13 t. fot (4,200 m.) hög.

En motsats till dessa vulkaniska öar bilda *korallrefven*. De hafva uppkommit genom koralldjur, hvilka bygga från botten till så nära ytan, att de nås af solstrålarne. Dessa djur behöfva, för att kunna trivas, rent, salt och mycket varmt vatten. Derföre förekomma de i allmänhet icke längre än 28° från eqvatorn. Man kan indela korallrefven i 3 slag: *kustref*, som finnas längs kusten, hvarifrån de äro skilda genom en smal och grund kanal; *vallref*, som ligga längre från kusten, ofta ända till 20 mil, och skiljas derifrån genom djupt vatten; *ringref* eller *atoller* omsluta en liten sjö eller lagun, som i allmänhet är i förbindelse med hafvet genom en eller flere kanaler. Det starka vågsvallet lösrycker korallerna från refvet och uppkastar dem, så att på refvet en ö uppkommer; vågorna uppkasta sedermera kokosnötter, hvilka gro i de lager, som

bestå af uppkastad tång och fågelspillning; slutligen kommer menniskan och tager ön i besittning.

Klimatet på de australiska öarne är ett mycket mildt *hafsklimat*. Olikheten mellan årstiderna är så ringa, att klimatet kan betecknas såsom en ständig, sval sommar. Med afseende på *fuktigheten* äro de flesta öarne väl belägna, i det att de hafva tillräckligt regn. Endast några af dem lida af torka, såsom t. ex. Påskön, der invånarne vanligtvis dricka hafsvatten, blandadt med saften af sockerröret.

Växt- och djurverlden utmärker sig på de flesta öarne genom sin stora *fattigdom* på arter. Detta är en följd deraf, att hafvet hindrar spridningen. Såsom utmärkande växter må kokospalmen och brödfruktträdet nämnas. På Nya Zeeland växa resliga furor och ett eget slags lin, starkare än det vanliga. Af däggdjur funnos vid Europeernes ankomst endast svin, ett slags råttor, dingo och en utterart. Nu hafva europeiska husdjur blifvit införda och finnas på de flesta öarne. — På hafvet idkas ett anseeligt trepangfiske; i Torres-sundet fiskas perlor.

Af *mineralier* har Nya Zeeland guld i ymnighet.

Folkmängden på de australiska öarne utgör inalles 2—3 mill. *Infödingarne* indelas i två racer, nämligen Papuas och Malajer.

Papuas finnas på alla de närmare öarne med undantag af Nya Zeeland. De äro svarta och hafva yfvigt hår. *Malajer* finnas deremot på Nya Zeeland och i hela Polynesien. Dessa likna i allmänhet Indoeuropeerna, och ehuru hufvudfärgen är brun, äro många af dem nästan hvita. Bland egna bruk hos dem må nämnas *tatueringen* och *tabu*, hvilket sistnämnda består deri, att vissa saker äro heliga eller ej få vidröras af någon eller af vissa personer.

Malajerna hafva mångenstädes antagit europeiska seder. Kristna missionärer hafva predikat evangelium för dem, europeisk klädedräkt har utträngt den ursprungliga och Hawaji-öarne bilda till och med ett konstitutionellt konungarike, hvars hufvudstad är *Honolulu* på ön Oåhu, Polynesiens enda stad, vigtig station för ångbåtsfarten på Stora oceanen.

Europeerne hafva gjort sig till herrar öfver många af de australiske öarne. **Spanjorerne** hafva tillegnat sig *Marianerna*, **Holländarne** vestra delen af *Nya Guinea*, **Fransmännen** *Nya Caledonien*, *Sällskapsöarne* och *Marquesas-öarne* och **Engelsmännen** *Nya Zeeland*, sydöstra delen af *Nya Guinea* och *Fidsjiöarne*. Dessutom hafva **Nordamerikanarne** tillegnat sig flere små öar, **Tyskarne** *Nya Britannien*, *Nya Ireland* och nordöstra delen af *Nya Guinea*.

Södra polarländerna.

Medan fastlandet på norra halfklotet sträcker sig så högt åt N., att det upphör omkring den 70:de breddgraden *), är förhållandet annorlunda på södra halfklotet. Afrika når nämligen endast till några och 30, Australlandet med Tasmania till några och 40, och Amerika med Eldslandet till några och 50° br.

S. om fastlandet finnas emellertid landmassor åt sydpolen, hvilka blifvit kallade *Södra Polarländerna*. Till dem höra *Syd-Victorialand*, *Syd-Shetland* o. s. v.

Dessa länder hafva ett särdeles hårdt klimat, och isen upptinar derföre aldrig, till och med långt

*) Jordens nordligast kända länder äro: *Grantland*, *Grönland*, *Spetsbergen* och *Frans-Josefs-land*.

från polen. Ännu under 60° br., hvilket svarar mot bredden af Helsingfors, är kusten omgifven af ett sådant isbälte, att man icke kunnat uppnå landet. För drifisens skull är hafvet i Sydpolartrakterna mycket svårt att befara, och man har der icke kommit längre än till 78° br., under det man på norra halfklotet har kommit till öfver 83° .

Södra Polarländerna äro alldeles obebodda af *menniskor*, och *växterna* upphöra redan snart. Hafvet är deremot rikt på hvalar, och hvarje sommar begifva sig derföre många hvalfångare till dessa trakter, hvilka bilda det andra stora hvalområdet på jorden.

Endast här och der har man lyckats beträda landet. På afstånd har man sett en rykande vulkan, hvilken blifvit kallad *Mount Erebus* och har en höjd af 12 t. fot (3,800 m.).

Allmänna betraktelser.

Hafvet.

Hafvets djup är långtifrån lika öfverallt; det största djup, som man med säkerhet har nått, är 4,800 famnar (8,500 m.).

Detta djup har man funnit Ö. om ön Jeso, 45° n. br. och 170° ö. l.

Hafvets yta är deremot så jemn, att den anses vara lika öfverallt. Det är derföre också förklarligt, att man betraktar hafvets yta såsom utgångspunkten för höjdmätningar.

Hafsvattnet innehåller sannolikt alla grundämnena; men endast några af dem äro tillstädes i så-

dan mängd, att de med lätthet kunna uppvisas. Hafsvattnets salta smak är en följd af koksalt, och dess bittra smak af svafvelsyrad magnesia. Det har i allmänhet en *blå färg*, men på många ställen är det färgadt genom djur eller växter („Röda hafvet“, — Persiska viken eller „Gröna hafvet“, — Californiska viken eller „Purpurhafvet“).

Hafvets rörelse är trefaldig, nämligen vågrörelsen, tidvattnet och strömmarne.

Vågrörelsen är en följd af vindens tryck och verkar måhända knappt till 1 t. fots (300 m.) djup. På öppna hafvet nå vågorna en höjd af 16—32 fot; men i bränningarne vid kusten kunna de vara mycket högre.

Tidvattnet, d. v. s. ebb och flod, är isynnerhet en följd af månens dragningskraft. Äfven solen bidrager dertill. Det uppkommer endast på en mycket stor hafsytta. Flodvågen uppstår först i Stora oceanen och går derifrån genom Indiska och Atlantiska hafvet o. s. v. I omkring 6 timmar är det flod, och i omkring 6 timmar ebb. På det öppna hafvet stiger flodvågen endast några få fot, men i små fjordar och vikar kan den stiga mycket högre, t. ex. i Fundyviken 100 fot. I Bristolkanalen når den en höjd af 60 fot, vid Slesvigs vestra kust 10 fot och vid Östersjöns yttersta gräns endast 10 tum.

Hafsströmmarne äro en följd af flere förhållanden, bland hvilka hafvets värme är ett af de viktigaste. Man har fått kunskap om hafsströmmarne genom att undersöka hafvets värmegrad och genom åtskilliga drifprodukter. Bäst känd är den stora strömmen i *Atlantiska hafvet*. Från Guineaviken flyter en *Equatorialström* tvärsöfver Atlantiska hafvet och in i Caraïbiska hafvet; sedan den inkommit i

Mejico-viken får den namn af *Golfströmmen* och rin-
ner i nordostlig riktning tillbaka öfver Atlantiska
hafvet. Den medför åtskilliga amerikanska drifpro-
dukter till Europa, Island och till Nowaja Semlja,
såsom drifved, mimosaströn o. s. v. Dess varma vat-
ten är tillika af utomordentlig vikt, emedan det
gör klimatet i vestra Europa och på en del af Is-
land långt mildare, än man kunde vänta efter bredd-
graden. I norra delen af sitt lopp sammanträffar
Golfströmmen med *Polarströmmar*, af hvilka den ena
kommer från Sibirien och flyter längs Grönlands
östra kust, och den andra kommer från Baffinsvi-
ken. Den sibiriska strömmen medför drifved af
sibiriskt ursprung till Islands norra kust, och tillika
stora massor drifis. Det är i följd af dessa kalla
strömmar, som Islands norra kust är kall och Grön-
lands östra kust så godt som otillgänglig.

Också i de *andra världshafven* finnas dylika
strömmar; men de äro icke så väl kända som At-
lantiska hafvets. Uti Stilla hafvet finnes en ström,
som motsvarar Golfströmmen. Denna ström, af Ja-
paneserna för sin mörkblåa färg kallad *Kuro Siwo*,
d. ä. svarta strömmen, „framgår längs Amerikas
nordvestra kust och medför der ett vida blidare
klimat än det som råder på den närbelägna asiati-
ska sidan“.

Landet.

Jorden består sannolikt af en glödande het,
flytande massa, hvilken är omgifven af en 40 mil
tjock skorpa, och *vulkanerna* kunna betraktas som
skorstenar, genom hvilka det inre står i förbindelse
med ytan. Man räknar på jorden 270 verksamma

vulkaner, af hvilka de flesta ligga i en krets längs Stora oceanen. De *egentliga vulkanerna* utstöta lava, vattenångor och luftarter. I allmänhet hafva de mer eller mindre formen af en kägla med en eller flere kratrar i toppen. Andra vulkaniska företeelser äro *gasvulkanerna*, hvilka endast utstöta gas („Hundgrottan“ vid Neapel, „Gift dalen“ på Java, båda med utbrott af kolsyra), — *dyvulkanerna*, hvilka utstöta dy („Island“, „Sicilien“), och de *heta källorna* („Geysir“, „mineralkällor“).

En följd af den vulkaniska verksamheten äro också *jordbäfningsarne*, hvilka ibland hafva en ofantlig utsträckning; jordbäfningen 1755 omfattade öfver $\frac{1}{13}$ af jordens yta.

Landmassorna äro olika fördelade på jorden, i det att vestra halfklotet innehåller mycket mera vatten än det östra, södra halfklotet mera än det norra. Man kan finna flere *likheter* mellan de stora landmassornas fördelning och form. De två delar, af hvilka Amerika består, igenfinnas sålunda i Gamla världen: Europa svarar mot Nordamerika, Afrika mot Sydamerika och Pyreneiska halfön mot mellersta Amerika. Samma förhållande upprepas också längre mot Ö., i det att Asien svarar mot Nordamerika, Australlandet mot Sydamerika och Indiska öflocken mot mellersta Amerika. En annan likhet erbjuda de stora landmassorna i sina sydliga delar, i det att de hafva en stor bugt på södra sidan (Guinea-viken) och tillika mot S. utlöpa i en trekantig spets (Goda Hoppsudden, Sydkap och Kap Hoorn). Denna tillspetsade form igenfinnes hos många halföar, hvilka äro vända mot S., såsom Bortre Indien, Främre Indien, Arabien, de sydeuropeiska halföarne, äfven Grönland o. s. v.

Landmassorna på jorden hafva en mycket olika *kustbildning*. Mest inskuret är Europa, hvilket allenast består af halföar och öar, dernäst Nordamerika. Endast obetydligt inskurna äro deremot Afrika, Australlandet och Sydamerika. Det är naturligt, att Europa på grund af sin form har ett stort företräde framför de andra verldsdelarne.

Man plär säga; „Afrika är en kropp utan lemmar, Asien en kropp med lemmar, Europa en kropp med förherrskande lemmar“.

Man kan också finna likheter mellan dessa lemmar. Asiens halföar i S. påminna mycket om de tre sydeuropeiska halföarne. Bortre Indien och Balkan-halfön äro båda mycket inskurna och hafva båda en rik överld, som bildar öfvergången till en annan verldsdel. — Främre Indien och Italien äro mindre inskurna och hafva färre öar; men båda hafva en särdeles rik ö (Sicilien, Ceylon). Båda dessa halföar hafva derjemte i N. ett fruktbart lågland, rikt på städer. De bilda äfven en naturlig medelpunkt för en betydlig del af jorden. — Arabien och Pyreneiska halfön äro minst inskurna, och nästan utan öar. Båda äro isolerade och bilda genom sina naturförhållanden öfvergången till en annan verldsdel, Afrika, med hvilken de äfven varit politiskt förenade.

Hvad beträffar *höjdförhållandena*, så finnas i Amerika isynnerhet bergskedjor, i Afrika högslätter. I Asien finnas båda dessa naturformer, dock företrädesvis plåtåer, hvilka sträcka sig genom hela verldsdeln från Arkipelagen ända till Mantsjuriet. Bergskedjorna äro icke så mångfaldigt gestaltade som i Europa. I Asien är likasom i Amerika höglandet smalast i midten (Hindukusj, Panamanäset).

Låglandet är i det förra beläget N. om höglandet, i det senare Ö. om höglandet.

Luften

omgifver jorden öfverallt till en höjd af 10 mil.

Med *klimat* förstår man de förändringar i luften, hvilka på ett känbart sätt inverka på våra organer. Man bör vid klimatet isynnerhet göra afseende på värmen, fuktigheten och vindarne.

Värmen aftager visserligen i allmänhet från eqvatorn till polerna; men många andra förhållanden kunna dock häri åstadkomma en förändring.*) *Isotermerna* gå temligen regelrätt i heta zonen; men utanför denna tilltager oregelbundenheten och den är störst mellan 40—50° n. bredd. *Årstiderna* i heta zonen äro två, i de tempererade zonerna fyra och i de kalla zonerna åter två. I de tropiska länderna är medeltemperaturen + 24 till 30° C., i Sydeuropa + 15 till 20°, vid Nordkap och under 60° s. br. 0°. Temperaturens hittills kända *extremer* äro + 68° C. i Sahara och — 63° i Sibirien**).

Fuktighet finnes alltid i luften, ehuru den icke alltid är synlig. De i luften befintliga vattenångorna blifva nämligen först synliga vid *afkylning* och framträda då än som moln eller dimma, än som regn, snö eller hagel, och än som dagg eller rimfrost.

Regnmängden är störst i heta zonen, ehuru *regndagarnes* antal der är mindre än längre bort från

*) Man indelar jorden i 5 zoner också sålunda, att gränsen emellan dessa utgöres af isotermerna 0° och + 20°.

**) Denna köldgrad har man observerat vid öfre Jana, i *Werchojansk*, der quicksilfret under vintern 1871—72 i fyra månaders tid varit fruset.

eqvatorn. Nederbörden i heta zonen är nämligen hvar gång utomordentligt stor, ty „det regnar der i strålar och icke i droppar“. I södra Finland (Åbo) är medeltalet af nederbördsdagarne om året omkring 150, i Sydeuropa kanske icke ens 100, vid eqvatorn 70—80. I de tropiska länderna har man på flere ställen iakttagit, att der på en dag faller mera regn än hos oss under ett helt år. Regnlösa äro Afrikas och Asiens öknar; i många trakter saknas till och med dagg, t. ex. i Sahara och i Persiens öken. Den största nederbörden har man funnit vid nedre Bramaputra: 500 tum (13,600 millim.).

I afseende på regnet delar man jorden i *regnbälten*:

1. *Sommarregnets bälte* omfattar heta zonen och har en regntid och en torr tid (under eqvatorn två regntider); regntiden inträffar, när solen står högst på himmeln. I Afrika ligger mot N. och S. ett „regnlöst bälte“, omfattande Sahara och Kalahari.

2. *Vinterregnets bälte* omfattar de varmare delarne af de tempererade zonerna (i Gamla verlden t. ex. Medelhafsländerna och Kaplandet), och regn faller der isynnerhet om vintern.

3. Det *under alla årstider fallande regnets bälte* omfattar det öfriga af de tempererade zonerna.

Snö faller icke i låglandet af den heta zonen, och till och med i det sydligaste Europa är snö okänd i låglandet. Man kan icke uppställa någon allmänt gällande regel för *snögränsens* höjd i de olika trakterna, och till och med under samma breddgrad ligger den på olika höjd. I vestra Tibet är dess höjd ända till 19 t. fot (6,200 m.), i Bolivia mer än 17 t. (5,500 m.), Himalaja 15—16 t. (4,800—5,200 m.), Quito 15 t. fot (4,800 m.) o. s. v. Uti trakter med

kontinentalklimat är den högre, än uti trakter med hafsklimat, högre uti torr än fuktig luft; hvarjemte äfven det kringliggande landets beskaffenhet m. m. är af vigt.

Vindarne äro i den heta zonen mycket regelbundna. I *Atlantiska* och *Stilla hafvets* heta zon blåser ständigt en mild östanvind, kallad *passaden*. N. om eqvatorn är den nordostlig, S. om eqvatorn sydostlig. Denna passadvind medför svalka åt heta zonens öar och östliga kustländer. Sydostpassaden herrskar äfven på södra delen af Indiska hafvet, men på norra delen af detta haf träda de så kallade *monsunerna* i stället. Om sommaren blåsa de från SV. och om vintern från NO. De äro af en särdeles synbar verkan på Främre Indiens klimat, i det att Dekans vestra kust har sin regntid, när den östra kusten har sin torra tid, och tvärtom. På de Indiska öarne omvexla nordvestmonsuner (oktober till april) med sydostmonsuner. — Mellan båda passaderna är *vindstillans bälte*, fruktansvärdt genom tidtals inträffande, förfärliga åskväder och stormar.

Utanför heta zonen äro vindarne mycket ostadiga. I den norra tempererade zonen (Europa) äro de dock företrädesvis sydvestliga, i den södra företrädesvis nordvestliga. Säreigna vindar äro *orkanerna*, hvilka isynnerhet förekomma i heta zonen, der de ofta åstadkomma fruktansvärda förödelser, och *ökenvindarne*.

Luftens tryckning är störst nere vid hafsytan och aftager uppåt; barometern begagnas derföre till höjdmätningar. *Luftens elektricitet*, som framkallar blix och åska, bryter starkast fram i heta zonen; i de kalla zonerna inträffa blix och åska högst sällan.

Växtriket.

Den viktigaste grunden till växternas utbredning på jorden bör sökas i klimatet. De olika *växtzonerna* stå derföre också i ett bestämdt förhållande till de klimatiska zonerna. Man kan särskilja följande växtzoner:

1. Den *tropiska zonen* går från eqvatorn till vändkretsarne. Växtriket uppträder der med en utomordentlig yppighet och mångfald („urskogar“), och de odlade växterna finnas likades i stor mängd.

2. De *subtropiska zonerna* gå på norra halfklotet till 34° (Nordafrika) och på södra halfklotet till 40° br. (Tasmania). Yppigheten och mångfalden äro långtifrån så stora som i den tropiska zonen; men der finnes dock en mängd alster. Många tropiska växter, såsom t. ex. palmer och bamburörarter, förekomma i denna zon.

3. De *tempererade zonerna* gå till 63° n. och 56° s. br. (till Trondhjem och Kap Hoorn). I den varmare delen deraf (Sydeuropa) finnas några tropiska växter, och skogarne utgöras af ständigt grönskande löfträd. I den kallare delen deraf utgöras skogarne mest af ädlare löfträd (mellersta Europa) eller barrträd (Finland). Utmärkande för den kallare delen äro de vackra grasmattorna, som vi se på våra ängar och som ej finnas i de heta länderna, der alla växter äro höga och yppiga.

4. *Polarzonerna* sträcka sig så långt åt polerna, som växter der öfverhufvud förekomma. En skarp motsats eger här rum genom tillvaron af eller bristen på skog.

På grund af värmens aftagande uppåt bör man märka de olika *höjdzonerna* eller *regionerna*. Man

kan uti ett tropiskt bergland, såsom t. ex. Quito, på en mycket kort tid göra en botanisk vandring genom alla växtzoner, svarande mot en vandring från eqvatorn till polerna. På ett högt berg intager enhvar af dessa höjdzoner omkring 2 t. fot (650 m.). *)

Kulturväxterna äro mycket talrika, och man räknar att endast i de europeiska trädgårdarne odlas omkring 2,500 arter. Man kan indela kulturväxterna i 3 grupper, nämligen näringsväxter, beklädnadsväxter och lyxväxter.

Näringsväxterna bestå isynnerhet af örter, och endast ganska få trädslag höra dit. De viktigaste näringsväxterna äro *sädesslagen*, af hvilka kornet når till 70° (det nordligaste Norge) och hafren nästan lika långt åt N., rågen till 68° (Finland) och hvetet till 62° (det sydliga Norge). Företrädesvis tropiska sädesslag äro majs och ris, af hvilka det förra i Central-Europa trifves ända till 52°, det senare till 45° (Poslätten). Bland andra näringsväxter må *potates* nämnas, som på norra halfklotet odlas från Grönland ända till den tropiska zonen. I stället för *potates* odlas i heta zonen *jams*, *batater* o. s. v.

Bland träd, som lemna näringsämnen, hvilka begagnas som bröd, må nämnas: *brödfruktträdet* på Söderhafvets öar, *dadelpalmen* i Nord-Afrika och *pisangen* öfverallt uti heta zonen. Till näringsväxterna kan man också räkna *sockerröret* från alla tropikländer, och *vitbetan* från mellersta Europa.

Beklädnadsväxter äro t. ex. *bomullsvärten*, som

*) I verldshafvet kan man, på grund af värmens aftagande nedåt, särskilja *djupregioner*, med olika växter och djur. Växter tyckas dock saknas i de största djupen.

odlas i många tropikländer, och till och med i Syd-Europa, samt *linet* och *hampan*, hvilka isynnerhet fås från Ryssland.

Lyxväxterna lemna berusande drycker, såsom *vinrankan* från mellersta och södra Europa, eller närande drycker, såsom *kaffeträdet*, *thebusken* från Kina och Japan samt *cacaoträdet* från Amerika. Andra lyxväxter äro t. ex. *tobaken*, isynnerhet från Amerika, *opiumväxten* (vallmo), från orienten, och *kryddväxterna*, isynnerhet från Indiska öflocken.

Menniskan.

Då man så litet känner *folkmängden* i Kina och Afrika, kan man icke med säkerhet säga, huru många menniskor inalles finnas på jorden. Man plägar i allmänhet antaga, att jorden är bebodd af inalles 13—1400 mill. menniskor, hvaraf Europa har 330, Amerika 100 och Australien 4 mill.

Man hänför menniskorna till olika *racer*.

Indoeuropeiska racen sträcker sig från Indien öfver Iran och nästan öfver hela Europa; dessutom bebos stora sträckor af Amerika och Australlandet mest af denna race.

Semitiska racen bebor sydvestra Asien och hela Nord-Afrika (i Europa finnas Judar öfverallt, men isynnerhet i de polska länderna).

Turanska eller *mongoliska* racen bebor det nordliga och östliga Asien samt en liten del af Europa.

Negrerne bebo mellersta och södra Afrika, och *Hottentotterne* de sydligaste trakterna af Afrika.

Malajerne bebo Indiska öflocken, Polynesien och Nya-Zeeland, *Australierne* Australlandet och *Papuas* nästan alla de närmare öarne.

Eskimåerne bo i de nordligaste delarne af Amerika, och *Indianerne* i de öfriga delarne af denna verldsdel.

Efter den *kulturgrad*, hvilken människorna innehafva, hänför man dem till 3 afdelningar. Lågst stå *jägare- och fiskarefolken*; högre stå *nomaderna*, hvilka hafva lärt sig att tämja djur, men icke hafva fasta boningar; högst stå de *jordbrukande folken*, af hvilka några äro civiliserade, andra halfciviliserade.

Efter *religionen* indelas människorna i *monoteister*, hvilka dyrka en gud, och *polyteister* eller *hedningar*, hvilka dyrka flere gudar. Monoteister äro de kristna, muhammedanerne och judarne; polyteister äro Bramadyrkarne, Buddhaisterne o s. v. Man kan antaga, att $\frac{1}{3}$ af människorna äro kristna, $\frac{1}{8}$ muhammedaner, $\frac{1}{200}$ judar och resten polyteister.

Om upptäckterna.

I gamla tiden skaffade sig isynnerhet *Fönikerne* kännedom om en stor del af den Gamla världen, och senare var detta också fallet med *Grekerna* („Alexander den Store“, „geografen Ptolemäus om Nilens källor“). Om Amerika hade gamla tidens folk icke någon kunskap.

Den första upptäckten af Amerika skedde genom *nordboar*. År 983 kom Erik Röde till Grönland, och år 1000 kom hans son Leif den Lycklige till „Vinland det gode“ eller trakterna vid Boston och New-York.

Inemot slutet af 15:de århundradet begynte „*upptäckternas tidsålder*“. Sedan Bartolomeu Diaz 1487 seglat omkring Goda Hopps-udden, upptäckte den store Columbus den 12:te oktober 1492 Ame-

rika. Vasco da Gama fann sjövägen till Indien, Cabral kom till Brasilien, Cortez till Mejico och Pizarro till Peru. Från 1519—1522 gjorde Magalhaens [galjans] den första resan omkring jorden.

I det 16:de och 17:de århundradet foro Engelsmännen Davis, Hudson och Baffin upp till Nord-Amerikas polartrakter för att finna *Nordvestpassagen*. I vårt århundrade sträfvade Parry och John Ross till samma mål; sedan Franklin försvunnit, lyckades det 1850 Mac Clure att dels i fartyg, dels öfver isen, i N. komma omkring Amerika. I den nyaste tiden har man, ehuru förgäfvets, sökt att framtränga till nordpolen.

Att i N. med fartyg komma omkring *Asien* har länge icke lyckats. Engelsmännen och Holländarne sökte *Nordostpassagen* i det 16:de århundradet. Holländaren Barents fann Spetsbergen och framträngde ända till Nowaja-Semlja. År 1648 seglade kosaken Desjnev från Kolymaflodens mynning genom det af Dansken Bering år 1741 undersökta sundet. År 1875 kom Nordenskiöld från Europas kust till Jenisejfloden, 1878—79 på en ny resa omkring hela norra Asien till Stilla hafvet.

I det sistlidna århundradet gjorde Engelsmannen James Cook tre stora resor på *Stora oceanen*. Han upptäckte bland annat Nya Sydwailes. Också på *Södra Ishafvet* företog Cook undersökningar, och dessa undersökningar hafva i vårt århundrade blifvit mycket utvidgade af James [dsjäms] Ross. Cook dödades 1779 på Hawaji.

Under vårt århundrade har man utfört många resor i det inre *Afrika*. Skotländaren Mungo Park har undersökt Nigerns lopp, Tysken Barth Sahara och Sudan, Skotländaren Livingstone Zambesi och

Sydafrika, Engelsmannen Speke [spik] den ena stora Nilsjön och Amerikanaren Stanley Kongo-floden.

Åren 1861—62 har *Australlandet* blifvit genomrest af Stuart och Burke.

Verlden.*)

Från hvarje ståndpunkt på jorden öfverskådar man en rund yta, vid hvars kant himmelen och jorden synas likasom begränsa hvarandra. Ytans kretsformiga kant kallas *horisont* (synkrets).

Väderstrecken betraktas såsom fasta punkter på horisonten. Den punkt, i hvilken solen synes gå upp den 21 mars och den 22 september, kallas *östpunkt*; den punkt, i hvilken hon på dessa dagar går ned, kallas *vestpunkt*. Förenar man dessa punkter medelst en rät linie och skär denna i rät vinkel genom vår ståndpunkt medelst en annan rät linie, så träffa den sistnämndas ändpunkter *nordpunkten* och *sydpunkten*.

Dessa fyra punkter kunna också bestämmas medelst *kompassen*, men magnetnålens rigtning varierar på olika tider och orter (*deklination*, upptäckt af Columbus 1492). År 1885 medelmissvisning i Helsingfors 3° 49' V.

Den punkt på himlahvalfvet, som är midt öfver vår ståndpunkt, kallas *zenith*. Den diametralt emotsatta, på himlahvalfvets osynliga del, kallas *nadir*. En cirkelbåge, dragen genom ortens zenith och polstjernan, skär horisonten i rät vinkel i både

*) Hufvudsakligen efter *Egli* och *Hummel*.

N. och S. punkten. Den är ortens *meridian* eller *middagslinje*.

Då solen gått upp, synes hon uppstiga på södra delen af himmelen. Middagstiden kl. 12 uppnår hon i meridianen sin högsta ståndpunkt, *kulminationspunkten*. Derpå synes hon sjunka och gå ned i V. Den bana, hon synes beskrifva ofvanom horisonten, kallas *dagbåge*. Den utgör en del af en krets, hvars andra del utgöres af *nattbågen*.

Dag- och nattbågarne (dag och natt) äro lika långa den 21 mars och den 22 september. Om sommaren äro dagbågarne långa, om vintern korta.

Af stjernorna gå många för oss upp i Ö. och ned i V. Andra, såsom t. ex. Stora Björnen, gå aldrig ned för oss, utan röra sig i kretsar på den för oss synliga delen af himlahvalfvet. — Månen går upp i Ö. och ned i V.

Solens, månens och stjernornas omloppstider äro icke lika långa. Solen tillryggalägger sin bana i medeltal på 24 timmar, månen på 24 timmar 50 minuter, en stjerna på 23 t. 56 m.

Ända till början af nya tiden trodde man att jorden vore orörlig i midten af verlden och att alla himlakroppar rörde sig omkring jorden. Denna åsigt framställdes af Alexandrinaren *Claudius Ptolemäus* c. 150 e. Kr. *) och kallas *Ptolemäi verldssystem* eller det *geocentriska*.

Men det framstod omsider såsom omöjligt, att himlakroppar, befintliga på *olika*, i många fall nästan omätliga afstånd från jorden, skulle röra sig omkring densamma på *lika* lång tid, det stora om-

*) Uti ett arbete, känt under namnet *Almagest*, d. ä. stora boken.

kring det lilla. I 16:de århundradet uppstälde *Nicolaus Copernicus* († 1543) sitt verldssystem, det *heliocentriska*, hvilket sedermera blifvit beriktigadt af *Kepler* m. fl. Det fastställer:

Verldsbyggnaden utgöres af stjernsystemer, hvarje rörande sig omkring en centralkropp eller sol.

Alla till ett solsystem hörande stjernor röra sig omkring solen i elliptiska (aflånga) banor.

Jorden rör sig omkring solen i en elliptisk bana inom 365 dygn och c. 6 timmar. Derjemte rullar jorden omkring från V. till Ö.

Månen rör sig omkring jorden (är dess drabant).

Stjernorna.

Då man beskådar stjernorna finner man att somliga ändra läge i förhållande till de öfriga, t. ex. morgonstjernan (aftonstjernan). Dessa kallas *planeter* (kringvandrande stjernor).

Fixstjernor (fasta stjernor) kallas de, hvilka icke synas ändra läge i förhållande till hvarandra. Deras afstånd från jorden är, såsom man beräknat, mycket större än solens, månens och planeternas. En ljustråle t. ex. behöfver $3\frac{1}{2}$ månader för att nå jorden från den närmaste fixstjernan, kallad *Sirius* (Hundstjernan, *Sothis*), hvars afstånd från jorden beräknats till c. 4 billioner mil. En ljustråle från polstjernan når jorden efter 40 år.

Fixstjernorna anses vara solar, hvilka lysa med eget ljus och beledsagas af planeter och kometer. Som de icke ändra läge i förhållande till hvarandra, så har man kunnat sammanfatta dem i grupper (c. 100), hvilka kallas *stjernbilder*, t. ex.

Orion, Stora Björnen, Lilla Björnen, hvars svans slutar med polstjernen.

Himlahalvvet synes röra sig omkring oss sålunda att polstjernen i det närmaste är orörlig. Den fasta punkten kallas *himmelens nordpol*, den diametralt emotsatta dess *sydpol*. (Himmelens axel, eqvator, parallelkretsar, meridianer.)

Midtemellan himmelens poler finnes ett brett stjernbälte. Det utgöres af 12 stjernbilder, hvilka bilda *djurkretsen* (zodiacus): Väduren, Oxen, Tvillingarne, Kräftan, Lejonet, Jungfrun, Vågen, Skorpionen, Skytten, Stenbocken, Vattumannen, Fiskarne.

Tätast äro stjernorna i *vintergatan*, hvars lysande dimma, sedd genom teleskop, visar sig såsom en samling af en ofantlig mängd stjernor och nya, för ett obeväpnadt öga osynliga dimflockar utan ända.

Solsystemet.

Solens bana är hvarje dag en annan. Den 21 mars går solen upp i Ö. punkten, ned i V. punkten, dagbågen är = nattbågen, dagen = natten; det är då *vårdagjemning* (vårequinoctium). Derefter tilltager dagbågen. Den är störst den 21 juni, då solen hos oss når sin högsta kulminationspunkt, $23^{\circ} 27'$ N. om eqvatorn, och dagen således är längst. Denna tid kallas *sommarsolstånd* (sommarsolstitium). Derefter vänder solen tillbaka till S. och går den 22 september återigen upp i Ö., ned i V. (*höstdagjemning* l. höstequinoctium). Den 22 december är nattbågen längst, dagen kortast (*vintersolstånd* l. vintersolstitium).

Equinoctialpunkterna kunna falla på den 20

och 21 mars samt på den 21, 22 och 23 september, och likaså förhåller det sig med solstitialpunkterna, emedan kalenderåret innehåller endast *hela* dagar.

Sedd från jorden tyckes solen under loppet af ett år beskrifva en bana från V. till Ö. Denna bana kallas *ekliptika*.

Sedd på hvilken tid som heldst bildar solen alltid en rund skifva och måste således vara klotformig. Hon synes om sommaren vara något mindre än om vintern, hvaraf man kan se att hennes afstånd från jorden om sommaren är större än om vintern.

Solens diameter är 192,000 mil, ytan 110,000 millioner qv. mil; hennes volum 3,500 billioner kubikmil eller c. $1\frac{1}{2}$ mill. gånger jordens. Inom henne skulle finnas utrymme för månens rörelse omkring jorden. Tättheten beräknas utgöra 1,5 eller c. $\frac{1}{4}$ af jordens. På henne faller en kropp 466 fot inom första sekunden (på jorden 15 fot).

Solen lyser med eget ljus och utgöres enligt spectralanalysen af en glödande metallkärna och en tät atmosfär. På ytan varseblifver man en mängd mörka fläckar, hvilka synas röra sig från Ö. till V. Deraf kan ses att solen rör sig omkring sin axel (roterar). Rotationen fullbordas inom c. $25\frac{1}{2}$ dygn.

Man har iakttagit att solen också rör sig genom verldsrymden; förmodligen omkring en *central-sol*, hvilken torde finnas i Sjustjernan (en del af Stora Björnens stjernbild).

Solen gifver ljus och värme åt jorden och de öfriga planeterna, månarne och kometerna.

Planeterna. Man räknar för närvarande 8 större

planeter och dessutom omkring 250 mindre (planetoider eller asteroider).

Planeternas medelafstånd från solen är:

	Millioner mil.
1. <i>Merkurius</i>	c. 8
2. <i>Venus</i>	„ 15
3. <i>Jorden</i>	„ 20
4. <i>Mars</i>	„ 32
<i>Planetoider</i>	„ 56
5. <i>Jupiter</i>	„ 100
6. <i>Saturnus</i>	„ 200
7. <i>Uranus</i>	„ 400
8. <i>Neptunus</i>	„ 600

De två sistnämnda äro icke synliga för ett obeväpnadt öga.

Merkurius och Venus, hvilkas banor ligga närmast solen, kallas de *nedre* eller *inre* planeterna; Mars—Neptunus de *öfre* eller *yttre* planeterna.

Planeternas storlek och antalet af deras månar är mycket olika. Den minsta är Merkurius, c. $\frac{6}{100}$ af jordens storlek, den största Jupiter, c. 1,400 gånger större än jorden. De flesta beledsagas, likasom jorden, af månar: Mars af 2 mycket små, Jupiter af 4, Uranus af 4 (och 4?), Neptunus af 2, Saturnus af 8 och dessutom af 2 lysande ringar.

Planeterna röra sig omkring solen i *elliptiska* banor och ändra derför mycket sitt läge på himmelen. Merkurii omloppstid är c. 88 dygn, Neptuni c. 60,000.

Planeterna äro alla mörka, roterande klot, hvilka emottaga ljus och värme från solen. Den åt solen vända sidan har *dag*, den andra *natt*. De stå icke alltid på lika afstånd från och i samma riktning mot solen samt hafva derför olika *årstider*.

På Mercurius och på Mars omvexla årstiderna ungefärligen såsom på jorden. På Jupiter synes olikheten i temperatur vara ringa, på Venus så stor, att den heta zonen sträcker sig in i den kalla; hvilket torde framkalla oupphörliga stormar. — Mercurius och Venus hafva skiften, likasom månen. De synas hafva en atmosfär och höga berg. Emedan de äro närmare till solen än jorden, hafva de ett starkare ljus och som deras banor äro inom jordens bana, ses de på närmare afstånd från solen (morgonstjernan eller aftonstjernan). — Mars har ett rödaktigt ljus och hvita fläckar omkring polerna (snö och is?). — Jupiter, med gulaktigt ljus, synes hafva en tät atmosfär. — Saturnus har ringa tätthet (korkens). — Af de stora planeterna hafva Uranus och Neptunus senast blifvit upptäckta (Neptunus 1845 af Galle efter Leverriers beräkning).

Kometerna. Ibland ses på himlahvalfvet stjernor, hvilka utgöras af en kärna och en matt lysande svans. Om dessa kometer vet man mycket litet. De äro till antalet flere hundra och röra sig omkring solen i mycket excentriska banor. Endast hos några få har man kunnat iakttaga en regelbunden omloppstid (hos Halleys komet 76 år). År 1819 gick jorden genom en kometsvans utan att detta haft något märkbart inflytande på henne. Kometerna rotera icke.

Kometernas svans torde uppstå genom utveckling af gas på den åt solen vända sidan af kometen. I följd af större tätthet attraheras kärnan starkare af solen än svansen och rör sig derföre med större hastighet än denna. Genomlöpande samma bana som kärnan, får svansen först en böjd, omsider en elliptisk form. Kommer nu kometen i

jordens närhet, lösryckas delar af svansen i följd af jordens tyngdkraft. Inkomna i jordens luftkrets blifva de tätare, hvarvid värme utvecklas. Denna stegras till glödhetta och delarne explodera likasom raketer. Man förmodar att *stjernfallen* och *eldkulorna* (meteorstenar eller aërolither) sålunda uppstå. Dessa inträffa isynnerhet i augusti och november.

Jorden.

Man antager att jorden är *klotformig*, ty:

1. Jordens yta är bugtig *från V. till Ö.*, emedan himlakropparne tidigare uppgå för östliga, än för vestliga orter.

2. Den är bugtig också *från N. till S.*, emedan sydliga stjernor försvinna vid en resa från S. till N. och omvänt.

3. Jordytan är bugtig *åt alla håll*, emedan för en högre belägen ståndpunkt synkretsen utvidgas och denna alltid är rund.

4. Föremål, hvilka närma sig vår ståndpunkt på en fri vattenyta, uppdyka med öfre delen och inträda småningom helt och hållet i synkretsen; omvänt försvinner utaf bortseglande fartyg först skrofvat, sist mastens spets. På en icke bugtig, fri yta skulle man genast kunna se hela föremålet, endast mindre och otydligt (Ptolemäus).

5. Antagandet af jordens klotform har blifvit bekräftadt genom resor omkring jorden (Magalhaens). Endast en klotformig kropp kan man kringsegla i alla riktningar.

6. Månförmörkelser inträffa, då jordens skugga faller på månen. Denna skugga utgör alltid en del af en krets; men endast skuggan af ett klot är i alla klotets ställningar rund (Aristoteles).

7. Alla himlakroppar äro klot, således också jorden.

8. Alla ur antagandet af jordens klotform gjorda slutsatser hafva alltid varit i öfverensstämmelse med verkligheten.

Gradmätningar hafva ådagalagt, att breddgraderna blifva större åt polerna. Således är jorden icke ett fullkomligt klot, utan afplattad kring polerna, en *sferoid*.

Jordens sferoidala form är i öfverensstämmelse med resultatet af observationerna med pendeln. Denna svänger nämligen hastigare, ju närmare till polerna, der jordens radie är minst och således tyngdkraften störst.

Eqvatordiametern är 1719, jordens axel 1713 mil lång. Multiplicerar man diametern med eqvatorns omfång (1719×5400), får man storleken af jordens yta: c. $9\frac{1}{4}$ millioner qv. mil.

Jordens volum utgör 2,650 millioner kubikmil. Tättheten beräknas till c. 5,5. Som specifika vigten af jordytans ämnen utgör 2—3, måste jordens kärna vara tätare.

Man beräknar jordens storlek medelst gradmätningar (Eratosthenes).

Storleken af en breddgrad *) beräknas sålunda, att två under samma meridian belägna orters afstånd divideras med differensen af deras *polhöjd* (polstjernans vinkelhöjd öfver horisonten). Denna polhöjd är ortens bredd. Den geografiska längden finner man medelst ett ur (kronometer), den elektriska telegrafan m. m. Se längre fram.

*) Benämningarne bredd (latitud) och längd (longitud) gåfvos i gamla tiden, då mycket mera af jorden var känt i Ö. och V. än i N. och S.

Jordens rörelse omkring axeln kallas dess **rotation** och inses deraf att

1. Jorden är afplattad kring polerna. Den har varit en flytande kropp och en sådan får genom rotation en sferoidal form. *)

2. Spetsen af ett torn rör sig hastigare än dess fot. En nedfallande kropp har spetsens hastighet och träffar jordytan Ö. om utgångspunkten.

3. Vid försök med en fritt hängande pendel märker man en vridning af svängningens plan, d. ä. pendeln följer icke med jordens rotation.

Vridningsvinkeln är olika under olika breddgrader. Den är = jordens rotation inom samma tid, multiplicerad med breddens sinus. T. ex. under 30° bredd utgör sinus $\frac{5}{10}$, således vridningen inom 24 timmar 180° , d. ä. = 360 (jordens rotation inom ett dygn) multiplicerad med $\frac{5}{10}$.

Rotationens hastighet är

under eqvatorn inom 4 minuter 15 mil.

” 60° bredd ” ” ” 7,5 ”

vid polerna ” ” ” 0 ”

Jordens rotation, som sker från V. till Ö., åstadkommer omvexlingen af *dag* och *natt*.

Orter under samma längd hafva samma tid på dygnet och solen kulminerar för dem middagstiden i meridianen. Motsatt längd gifver motsatta tider på dygnet. De två meridianerna af en meridiankrets differera 12 timmar. För *en* längdgrad utgör skilnaden i tid 4 minuter **). Med ett efter någon meridian stäldt ur kan man således beräkna orters längd.

*) Afplattningen är beroende af rotationens hastighet. De 4 yttersta planeterna äro mera afplattade än de öfriga, emedan de rotera hastigare.

**) Sålunda kan ett telegram, afsändt åt V. kl. 9 f. m., anlända till destinationsorten kl. 8 f. m.

Första eller nollmeridianer äro: *Ferro*, *Greenwich* ($17^{\circ} 39' 51''$ Ö. om Ferro), *Paris* (20° Ö. om Ferro) m. fl.

Solens diameter synes icke alltid vara lika stor. Den tilltager mot vintern och aftager mot sommaren. Följaktligen bildar jordens bana omkring solen (dess ekliptika) icke en cirkel, utan en ellips, i hvars ena brännpunkt solen står.

Jordens rörelse omkring solen kallas dess **revolution**.

Omkring den 31 december är jorden i *perihelium* (närmast solen), omkring den 1 juli i *aphelium* (längst från solen). Skilnaden mellan dessa punkters afstånd från solen utgör 700,000 mil.

Jordens axel står snedt lutande mot jordbanans plan. Den bildar mot densamma en vinkel af $66\frac{1}{2}^{\circ}$ och bibehåller denna lutning nästan oförändradt, d. v. s. är alltid parallel med sig själf.

En följd af denna jordens ställning mot solen är omvexlingen af *årstiderna* samt dagarnes och nätternas (likasom skymningarnes) olika längd (såsom telluriet visar).

Orter under samma bredd hafva samma årstid; orter under motsatt bredd hafva motsatta årstider. Diametralt motsatta punkter på jordytan (*antipoder*) hafva motsatta både årstider och tider på dygnet.

I följd af jordaxelns lutning falla solens strålar lodrätt endast emellan $23\frac{1}{2}^{\circ}$ N. och S. om eqvatorn (vändkretsarne), har hvarje soldygn både dag och natt endast till $66\frac{1}{2}^{\circ}$ bredd (polkretsarne) och hafva polerna endast halfåriga dagar och nätter.

Ett *år* eller den tid, inom hvilken revolutio-

nen sker, har 365 dygn, 5 timmar, 48 minuter och 48 sekunder (*tropiskt solår*).

Ett *sideriskt år* kallas den tid, efter hvilken solen återigen står framför samma stjärna. Det har 365 dygn, 6 t., 9 m. och 11 s.

Om året skulle beräknas efter denna solårets längd, skulle årets början falla på olika tider af dygnet. Man antager det derföre till 365 dygn och delar det i 12 månader (det *borgerliga året*). Men emedan detta år är c. $\frac{1}{4}$ dygn kortare än det verkliga eller astronomiska året, låter man hvart fjerde år vara ett *skottår* med 366 dygn. Skottår äro de, hvilkas siffertal kan jemnt divideras med 4, skottdag är den 24 februari. Detta är *gamla stilen* eller *julianska kalendern* (J. Cäsar, Sosigenes). Den räknar på 400 år 3 dygn för mycket. Detta fel afhjelpes år 1582 genom *nya stilen* eller *gregorianska kalendern* (påfven Gregorius XIII, Lisiö), då man efter den 4 oktober skref den 15 och faststälde, att framdeles på 400 år 3 skottdagar skulle utlemnas, nämligen i de sekularår, i hvilkas siffertal 400 icke jemnt innehålles.

Våra helgdagar äro dels rörliga (påsk), dels fasta. Påsksöndag är den söndag, som följer på första fullmånen efter vårdagjemningen.

Grekiska lärans bekännare räkna ännu efter gamla stilen och äro derföre 12 dygn efter vår tid.

Muhammedanerne begagna månår, d. v. s. månens 12 omlopp utgöra ett år, 354 till 355 dygn. Åren räknas från 622 (Hedsjran) och begynna med nymånen. — Judarne räkna månår och från världens skapelse sålunda, att de nu stå i 57:de seklet.

Månen

rör sig omkring jorden och tillika omkring solen. Dess diameter är 468 mil, ytan $\frac{1}{13}$, volum $\frac{1}{49}$, massan $\frac{1}{80}$ af jordens. Tättheten beräknas till 3, fallets hastighet på månen till $2\frac{1}{2}$ fot.

Likasom jorden är månen klotformig (men icke afplattad) och emottager sitt ljus från solen. Den roterar och rör sig tillika omkring jorden inom 28 dygn (*en månad*) en gång och vänder därför alltid samma sida mot jorden, hvilket kan ses af dess fläckar. Natt och dag räcka hvarje $14\frac{3}{4}$ dygn.

Månens bana är elliptisk, afståndet från jorden 48,000 (*perigäum*) till 54,000 (*apogäum*) mil.

Än är den mot jorden vända sidan icke ljus, än till en del, än helt och hållet. Dessa månens olika *skiften* eller *faser* äro nymåne, första qvarteret, fullmåne och sista qvarteret. Faserna omvexla efter $7\frac{3}{8}$ dygn och utgöra en *synodisk månad* eller den tid, hvilken månen behöfver för att återvända till samma ställning mot solen, c. $29\frac{1}{2}$ dygn.

Under nymånetiden stå sol och måne på samma sida om jorden, i *conjunction* (sammankomst); under fullmånetiden på motsatta sidor, i *opposition* (gentemotstånd). Dessa ställningar kallas tillsammans *syzygier*. Ställningarne första och sista qvarteret kallas *quadraturer*.

Förmörkelserna inträffa under syzygierna, då sol, jord och måne stå i rät linie. De inträffa icke under alla syzygier, emedan månens bana lutar mot jordens (5°). Månförmörkelser inträffa vid fullmåne, då jordens skugga faller på månen, solförmörkelser

vid nymåne, då månen betäcker solen. Förmörkelserna äro än *totala*, än *partiela*.

Luft och vatten tyckes månen icke hafva. Fläckarne anses vara berg och dalar.

Efter solens och månens rörelse rättar sig vår tidräkning, i det våra kalendermånader ungefärligen motsvara en synodisk månad, vår vecka skiftets tid.

Rättelser.

Sid. 12, rad 12,	står: betår	läs: består
„ 51, „ 16,	tillägges: 15 t. inv.	
„ 219, „ 10,	står: likades	läs: likaledes